



Ideologisk historieskrivning?

En analyse av hvordan lærebøker i ungdomsskolen har framstilt den kalde krigen i perioden 1960-2008

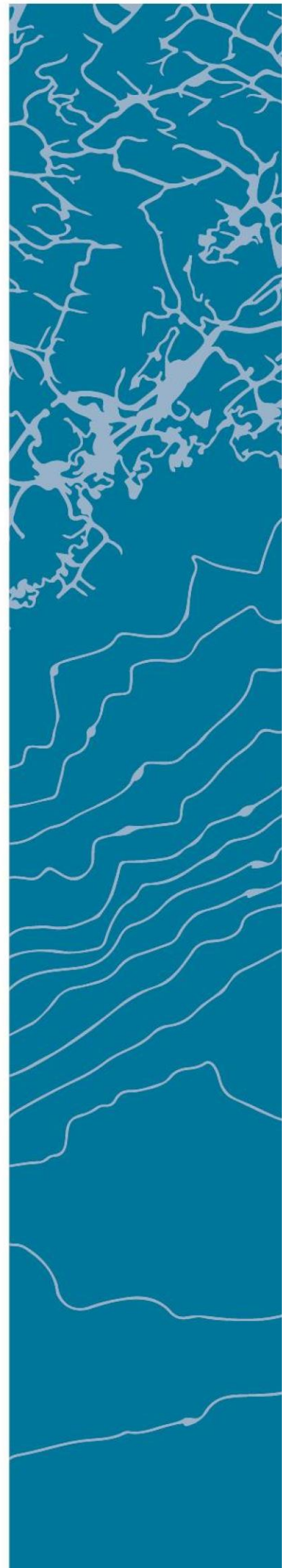
SVENN ANDERS SPIKKELAND

VEILEDER

Carl Fredrik Feddersen

Universitetet i Agder, 2017

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie



Forord

Det er med stor tilfredshet jeg avslutter masterstudiet ved Universitetet i Agder. Det har vært to lærings- og innholdsrike år, men til tider også krevende og slitsomt.

Takk til alle som har bidratt til at oppgaven har latt seg gjennomføre: Medstudenter ved Universitetet i Agder, studiekoordinator Harald Rinde som alltid har kontroll og oversikt og ikke minst til min veileder Carl Fredrik Feddersen som har lest utkastene mine, gitt grundige og tydelige tilbakemeldinger og dermed bidratt til at oppgaven har gjennomgått stadige forbedringer.

Kristiansand, mai 2017

Svenn Anders Spikkeland

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Innledning.....	8
1.1 Tema og problemstilling.....	8
1.2 Teoretisk perspektiv og forskningssituasjonen.....	10
1.3 Kilder og kildesyn.....	13
1.4. Metode.....	14
1.4.1 Drøfting av ulike metoder.....	14
1.4.2 Idealtyper.....	15
1.4.3 Språkanalyse.....	16
1.5 Definisjoner og presiseringer.....	18
1.5.1 Venstresiden.....	18
1.5.2 Demokratibegrepet.....	19
1.5.3 Den kalde krigen og de ulike skoleretningen.....	20
1.5.4 Forholdet mellom de historiografiske retningene og politisk ideologi.....	21
1.6 Oppgavens struktur, framgangsmåte og periodisering.....	22
Kapittel 2 Perioden ca. 1960 – 1980.....	24
2.1. Samfunnsmessig kontekst.....	24
2.1.1 Generell politisk kontekst - nye politiske strømninger.....	24
2.1.2 Skolepolitisk kontekst - oppgjør med gamle sannheter.....	25
2.1.3 Venstresidens utvikling – radikaliserings og marxisme.....	27
2.1.4 Historiografisk kontekst – fra tradisjonisme til revisjonisme.....	30
2.2 Operasjonalisering av venstresidens syn.....	35
2.2.1 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	35
2.2.2 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	36
2.2.3 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?.....	38
2.3 Analyse av Coldevin, Aksel: <i>Historie 7.-9. år i folkeskolen</i> . (1965).....	41
2.3.1 Generelt om boka.....	41
2.3.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	41
2.3.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	42
2.3.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?.....	43

2.4 Analyse av Christensen, A.R. / Gjermundsen, A. / Holmboe, H.: <i>Folk og samfunn før og nå 9. skoleår</i> (1970)	43
2.4.1 Generelt om boka	43
2.4.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	44
2.4.3 Hvordan framstilles Marshallhjelpen?	45
2.4.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?	46
2.5 Analyse av Skogstad, Ola: <i>Historien forteller 9. skoleår</i> (1972)	47
2.5.1 Generelt om boka	47
2.5.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	48
2.5.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	50
2.5.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?	51
2.6 Analyse av Figved, Paul B. / Fossum, Kåre / Aarrestad, Per: <i>SOL-serien: Historie 3</i> (1976) og <i>Sovjetunionen, fordjupingsbok – historie, geografi og samfunnskunnskap</i> (1975)	52
2.6.1 Generelt om boka	52
2.6.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	53
2.6.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	54
2.6.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?	55
2.7 Oppsummering	57
Kapittel 3 Perioden ca. 1980 - 1990	58
3.1 Samfunnsmessig kontekst	58
3.1.1 Generell politisk kontekst – høyredreining og individualisme	58
3.1.2 Skolepolitisk kontekst – sosialdemokratisk hegemoni	59
3.1.3 Venstresidens utvikling – ideologidebatt og nyorientering	60
3.1.4 Historiografisk kontekst – postrevisjonistisk dominans	64
3.2 Operasjonalisering av venstresidens syn	65
3.2.1 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	66
3.2.2 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	67
3.2.3 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?	68
3.3 Analyse av Lund, Erik og Brynildsrud, Lars P: <i>Vi og de eldre tider 3</i> (1980)	70
3.3.1 Generelt om boka	70

3.3.2	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	70
3.3.3	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	71
3.3.4	Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene Øst-Europa?.....	72
3.4	Analyse av Hansejordet, Harald: <i>SLAG-serien: Historie</i> (1988)	73
3.4.1	Generelt om boka	73
3.4.2	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	74
3.4.3	Hvordan fremstilles Marshall-hjelpen?	75
3.4.4	Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?.....	75
3.5	Analyse av Ertresvåg, Egil / Glad, Eva / Rognaldsen, Svein: <i>I FOKUS 9</i> (1990)	76
3.5.1	Generelt om boka	76
3.5.2	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	76
3.5.3	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	78
3.5.4	Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?...	79
3.6	Analyse av Sveen, Asle og Aastad, Svein: <i>Samfunn 7-9 Inn i atomalderen historie 3</i> (1989).....	79
3.6.1	Generelt om boka	79
3.6.2	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	80
3.6.3	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	81
3.6.4	Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?.....	82
3.7	Oppsummering.....	83
Kapittel 4	Perioden ca. 1990 - 2008	84
4.1	Samfunnsmessig kontekst.....	84
4.1.1	Generell politisk kontekst – politisk konsensus flyttes mot høyre.....	84
4.1.2	Skolepolitisk kontekst – sosialdemokratiet mister grepet	85
4.1.3	Venstresidens utvikling – ambivalens og nyorientering	87
4.1.4	Historiografisk kontekst – tilbake til tradisjonalismen?.....	89
4.2	Operasjonalisering av venstresidens syn	91
4.2.1	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	91
4.2.2	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	92
4.2.3	Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?.....	93

4.3 Analyse av Sveen, Asle og Aastad, Svein: <i>Verden etter 1945 SAMFUNN 8-10: Historie 10</i> (1999).....	96
4.3.1 Generelt om boka	96
4.3.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	97
4.3.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	98
4.3.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske landene i Øst-Europa?..	100
4.4 Analyse av Skjønsberg, Harald: <i>Historie 10 Underveis Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (1999).....	101
4.4.1 Generelt om boka	101
4.4.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	101
4.4.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	102
4.4.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst- Europa? ..	103
4.5 Analyse av Lund, Erik og Indresøvd, Eivind: <i>InnBLIKK: Historie 10</i> (1999).....	103
4.5.1 Generelt om boka	103
4.5.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	104
4.5.3 Hvordan framstilles Marshall-planen?.....	105
4.5.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og statene i Øst-Europa?	105
4.6. Analyse av Nomedal, John Harald og Bråten, Ståle: <i>Kosmos 10 Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (2008).....	106
4.6.1 Generelt om boka	106
4.6.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	106
4.6.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	107
4.6.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst- Europa? 108	
4.7 Analyse av Hellerud, Synnøve Veinan og Knutsen, Ketil: <i>Matriks 10 Historie Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (2008)	109
4.7.1 Generelt om boka	109
4.7.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	109
4.7.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?.....	110
4.7.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst- Europa? 111	
4.8 Analyse av Ingvaldsen, Bjørn og Kristensen, Ingunn: <i>Makt og Menneske Historie 10</i> (2008).....	112
4.8.1 Generelt om boka	112
4.8.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?.....	112

4.8.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	113
4.8.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst- Europa? ..	113
4.9 Oppsummering.....	114
Kapittel 5 Konklusjon	116
5.1 Hovedfunn	116
5.2 Hvorfor ble framstillingene definert som preget av venstresiden?.....	116
5.3 Hvordan forklare endringene i lærebøkens venstrepreg?	118
5.3.1 Hvorfor ble de fleste venstrepregede bøkene skrevet på 1970-tallet?.....	118
5.3.2 Hvorfor var så få bøker på 1980-, 1990- og 2000 tallet preget av venstresiden? ..	119
Litteratur og kilder	123
Vedlegg	128
Tabell 1 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1960-1980	128
Tabell 2 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1980-1990	129
Tabell 3 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1990-2008	130
Tabell 4 Oversikt over lærebøker som er preget av venstresiden i perioden 1960-2008	131

Kapittel 1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Temaet for denne masteroppgaven er om lærebøker i historie for ungdomsskolen er preget av en bestemt ideologi. Jeg vil undersøke om venstresidens synspunkter og fortolkninger har preget framstillingen av den kalde krigen i ungdomsskolens historiebøker mellom 1960 og 2008.

Ikke sjelden blir det påstått at historieskrivningen om den kalde krigen har en politisk slagside,¹ men det har likevel i liten grad blitt gjort systematiske undersøkelser for å finne ut om dette stemmer. Det er riktignok kommet noen masteroppgaver/hovedoppgaver som tar for seg hvordan den kalde krigen og amerikansk utenrikspolitikk fremstilles i lærebøkene,² men da er det bøker for videregående skole som er blitt undersøkt og oppgavene har heller ikke hatt som uttrykt mål å undersøke hvilke politiske synspunkter som har preget historieskrivningen. Janne Holmén's doktoravhandling fra 2006 undersøkte hvordan supermaktene USA og Sovjet ble behandlet i lærebøker i Norge, Sverige og Finland for grunnskolen og videregående skole fra 1930-tallet og fram til 2000-tallet.³ Men heller ikke denne avhandlingen undersøkte om lærebøkene var preget av et bestemt politisk syn.

Det er vanlig å mene at historiebøkene har en sentral plass i formidlingen av sentrale verdier i et samfunn. Ifølge Olav Svein Stugu er det «ein nasjons offentleg autoriserte historiesyn og sjølvfortolkning som kjem til uttrykk gjennom dei.»⁴ Derfor er det ikke uviktig å undersøke om lærebøker på ungdomstrinnet, som er obligatorisk for alle, inneholder framstillinger som er farget av en bestemt politisk ideologi. Så langt jeg vet er ikke bøker for ungdomsskolen undersøkt tidligere.

Min hovedproblemstilling er følgende: Har venstresidens ideologi preget lærebøkene's framstilling av den kalde krigen i deler av perioden 1960-2008, og har framstillingen av den kalde krigen skiftet, og hvordan kan disse endringene forklares?

Disse problemstillingene leder til flere underproblemstillinger. Den ene handler om hvilke faktorer som best kan svare på hvorfor framstillingene har endret seg: Er det for

¹ Førland, 2014: 216

² F. Lindgjerdet, Den kalde krigen i norske lærebøker, hovedfagsoppgave i historie, NTNU 2001 og A. Fjeldstad, USA-bilder i Norge og Sverige; framstillingen av amerikanske utenrikspolitikk 1945 -1973 i norske og svenske lærebøker, UIB 2009

³ Holmén, 2006

⁴ Stugu, 2008: 126

eksempel venstresidens utvikling, den generelle politiske konteksten, skolepolitikken, eller den historiografiske konteksten,⁵ som best kan forklare endringene?

Et annet moment handler om hvordan den kalde krigen er blitt fortolket. I løpet av etterkrigstiden har historieforskningen gått gjennom ulike faser. Derfor er det grunn til å stille følgende spørsmål: Hvordan har de historiografiske tolkningsrammene preget framstillingene og hvilke konsekvenser har dette eventuelt hatt for bøkens venstredreining?

Den siste underproblemstillingen handler om grunnlaget for eventuelt å definere noen bøker som preget av venstresiden, og oppgaven vil svare på følgende: Hva er det med skrivemåten eller framstillingen som gjør at nettopp disse bøkene har et venstrepreg?

Så kan man spørre seg om hvorfor jeg bare undersøker venstresidens mulige preg på lærebøkene? Ville det ikke vært naturlig å sjekke om høyresiden også kan ha preget lærebøkens framstilling? Det er et spørsmål jeg har vurdert, men av flere grunner vil jeg kun konsentrere meg om venstresiden. For det første blir det ikke sjelden påstått at norske historikere har en affinitet mot venstresiden (mer om dette i punkt 1.2) og derfor er det viktig å undersøke om dette egentlig stemmer. Dessuten er emnet for denne oppgaven (den kalde krigen) et utenrikspolitisk område der venstresiden, i min oppgave representert ved SV, har hatt egne standpunkter, for eksempel i synet på NATO og USA - standpunkter som ikke bare har stått i opposisjon til partiet Høyre, men også til Arbeiderpartiet og det politiske flertallet.⁶ Det er derfor sannsynlig at en omfattende undersøkelse av partienes synspunkter ville konkludert med at høyresidens syn (representert ved for eksempel Høyre) var meninger som ble delt også av Arbeiderpartiet og mellompartiene.⁷ Begrepet høyresiden ville dermed i denne saken ikke representere særskilte høyrestandpunkter - men like mye et politisk konsensus som venstresiden opponerte mot.

Ut fra dette vil jeg kun vurdere om lærebøkene er preget av venstresiden. De lærebøkene jeg definerer som ikke preget av venstresiden, vil derfor ikke bli kategorisert ytterligere på den politiske skalaen.

⁵ Den historiografiske konteksten handler om ulike tolkninger av den kalde krigen: Tradisjonalistene mente den kalde krigen var Sovjets skyld, revisjonistene, med bakgrunn på venstresiden, mente det var USAs skyld, postrevisjonistene var ikke så opptatt av skyldspørsmålet og mente at begge parter var ansvarlige. I punkt 1.5.3 gir jeg en grundigere innføring i de ulike tolkningene.

⁶ Furre & Grepstad, 1997: 10

⁷ Narud, Hveem, & Høyland, 2010: 361 Når det gjelder ideologiske mønstre som gjør seg gjeldende norske velgeres utenriks- og sikkerhetspolitiske holdninger «er det ikke slik at Frps og Høyres velgere avviker noe fra sentrumsvelgerne – eller fra majoriteten av Aps velgere for den del. Den utenrikspolitiske opposisjonen [...] finner vi blant SVs velger og en fløy av Aps velgere.»

Grunnen til at jeg har valgt den kalde krigen som tema er den nære sammenhengen mellom tolkning og politisk ståsted. Ifølge Hallvard Tjelmeland har de ulike fortolkningsrammene i den kalde krigen blitt koblet til politiske konflikter, og «temperaturen i dei faglege debattane [har] vore høg. Det subjektive utgangspunktet for den einskilde historikaren har difor vore meir påtrengjande enn på dei fleste andre felt.»⁸ Derfor er den kalde krigen et egnet tema når en vil undersøke om lærebøkene er preget av en venstresidens ideologi.

1.2 Teoretisk perspektiv og forskningssituasjonen

Denne oppgaven berører et av de sentrale spørsmålene innenfor historieformidlingen og i forskningen generelt; spørsmålet om objektivitet. Positivismedebatten, også kalt objektivismedebatten, reiste fra slutten av 1960 tallet spørsmålet om man som forsker kunne frigjøre seg fra egne verdier eller kultur. Det ble hevdet at det var en illusjon å tro at man kunne skrive historie utfra et verdifritt og nøytralt standpunkt.⁹

Tor Egil Førland mener at objektivismens fall stiller historikeren overfor et dilemma: «bortfallet av idealet om den nøytrale forsker innebærer en erkjennelse at historikernes verdier – inkludert deres politiske verdier – påvirker deres fremstillinger.»¹⁰ Han mener videre at de fleste historikere i Norge tilhører venstresiden og har en ideologisk sympati for sosialismen.¹¹ I motsetning til Førland, problematiserer og nyanserer Hallvor Tjelmeland påstanden om at flertallet av historikerne tilhører venstresiden. Han skriver: «og om det skulle vera ein overrepresentasjon av venstreorienterte blant norske historikarar, er det i alle høve ikkje en slik overveldande dominans som Førland postulerer.»¹² Dessuten mener han at «det er først ved at ein kan påvisa ein direkte samanheng mellom politiske og historiefaglege haldningar, at spørsmålet om historikaren sin politiske bakgrunn blir verkelig interessant.»¹³ Ifølge ham er det kvaliteten på argumentene historikeren skal måles etter – ikke hvilket politisk ståsted vedkommende har. Til dette innvender Førland at «vår vurdering av kvaliteten på historikerens argumenter [avhenger] blant annet av politisk ståsted.»¹⁴

Ifølge Førland er det altså grunn til å anta at historiske framstillinger kan være påvirket av historikerens politiske ståsted og verdier.

⁸ Tjelmeland, 2006: 7-8

⁹ Kaldal, 2003: 152

¹⁰ Førland, 2011: 235 - 237

¹¹ Førland, 2010: 540-541

¹² Tjelmeland, 2011: 83

¹³ Tjelmeland, 2011: 91

¹⁴ Førland, 2011: 237

Olav Svein Stugu bekrefter i noen grad Førlands påstand om at historikere har sympati for venstresiden. I 2001 gjorde han en analyse av fire historieverk for videregående skole (til sammen 16 bøker). Etter en kort gjennomgang av tiden etter 2. verdenskrig, konkluderer han med at lærebøkernes framstilling av nyere verdenshistorie «plasserer seg jamt over innfor ein liberal-radikal tendens med klar sympati for rørsler og krefter som strir for menneskerettar, sosial utjamning og politisk frigjering.»¹⁵ Han finner likevel en tendens til at bøkene er kritiske til Sovjet, samtidig som ingen er klart og entydig USA vennlige. En av bøkene hadde «ein heilskapleg forståingsmodell i botn, og den er meir marxistisk enn liberalistisk. Mellom anna blir ulike klasseomgrep brukt nærmast innforstått og sjølvsgatt i fleire tilfelle.»¹⁶

Det blir interessant å undersøke om lærebøker for ungdomsskolen viser noen av de samme tendensene som Stugu påviste – nemlig at de viser sympati for verdier som ofte forbindes med venstresiden (hos Stugu eksemplifisert ved sosial utjevning og politisk frigjøring.)

Som en motsats til påstanden om venstresidens dominans over historieskrivningen, er det også utgitt analyser som hevder at høyresidens fortolkning preger historiebøkene. I løpet av to år (1970-71) gav Pax forlag ut en serie kritiske utgivelser, kalt PaxKorrektiv, der man fra et radikalt marxistisk perspektiv søkte å avdekke hvordan lærebøker legitimerte makten og tilslørte skjevheter i samfunnet. Den første utgivelsen, skrevet av Hans Fredrik Dahl, var en kritisk analyse av Ræders verdenshistorie, et verk som hadde dominert markedet i tre generasjoner. Verket ble anklaget for å indoktrinere elevene til å synes godt om helt bestemte verdier, blant annet at «kommunismen er en slags gift som sprer seg om man ikke er på vakt.»¹⁷

Det er altså grunn til å hevde at den nøytrale framstillingen ikke finnes. Så kan en trekke ulike slutninger ut av dette. En er at historiske framstillinger må ha som mål å være intersubjektive – en historiker skal lage «framstillinger som, fordi de er blitt til å tråd med vitenskapelig normer og regler, kan holdes for sanne av [...] lesere med høyst ulike politiske og moralske vurderinger.»¹⁸

¹⁵ Stugu, 2001: 260-261

¹⁶ Stugu, 2001: 256

¹⁷ Dahl, 1970: 18

¹⁸ Førland, 2010: 539 (Dette er Førlands oppsummering av hva de danske historikerne Thorsten Barring Olesen og Nicolaj Petersen mener – og nødvendigvis ikke et standpunkt Førland deler.)

Den andre muligheten er å lytte til den danske historikeren Bent Jensen, som førøvrig er en sentral aktør i *koldkrigsdebatten* i Danmark.¹⁹ Han hevder at historikere ikke kan «beskæftige sig med emner som bolsjevisme, nazisme og 2. verdenskrig uden at tage moralsk stilling til disse fænomener.»²⁰

Ovennevnte debatt har relevans for min oppgave, som nettopp handler om hvordan man fortolker og vurderer den kalde krigen og forholdene i Sovjetunionen og landene i Øst-Europa. Spørsmålet Jensen reiser er om ei lærebok kan skrive om Sovjetunionen og statene i Øst-Europa uten å være tydelig på disse statenes karakter – blant annet manglende demokratiske- og politiske rettigheter? Mitt utgangspunkt er ikke at lærebøkene skal ta klart avstand fra disse regimene, slik jeg oppfatter Jensen legger opp til. Men jeg mener, som Førland, at målet må være at lærebøkene er skrevet slik at «fagfeller med vesensforskjellige holdninger til de samme spørsmålene vil kunne slutte seg til fremstillingen.»²¹ Da er det avgjørende at lærebøkene er skrevet på en måte som gjør at det ikke er grunn til å hevde at de er preget av venstresidens syn.

Det er naturlig å avslutte denne bolken med å klargjøre mitt eget syn. Selv om målet er å være så åpen som mulig om hvilke vurderinger jeg gjør og metoder jeg benytter, kan det ikke utelukkes at mitt eget politiske ståsted har innflytelse på hvilke fortolkninger jeg kommer fram til. Tor Egil Førland hevder at det er «vitenskapsteoretiske grunner til kravet om at historikere og andre samfunnsvitere bør erklære hvor de står i forhold til studieobjektet.»²² Jeg definerer meg selv som verken å tilhøre venstresiden eller høyresiden. Jeg er plassert i det politiske sentrum og har vært innom to ulike sentrumspartiet når jeg gjennom årene har stemt ved lokal- og stortingsvalg. Et annet, og kanskje viktigere spørsmål, er mitt ståsted når det gjelder forskningen på den kalde krigen. Gjennom arbeidet med denne masteroppgaven, er jeg kommet fram til at jeg nok opplever at den postrevisjonistiske skoleretningen gir de beste og mest nyanserte forklaringene på oppkomsten av den kalde krigen. Og hvis noen skulle be meg velge hvilken fløy av postrevisjonismen jeg heller mot (den tradisjonalistiske eller den revisjonistiske) – så ville jeg nok valgt førstnevnte.

¹⁹ Førland, 2014: 222 Den såkalte *koldkrigsdebatten* i Danmark er en debatt om flere forhold knyttet til fortolkningen av den kalde krigen. Her nevner jeg kun ett aspekt ved debatten: Den danske historikeren Bent Inge Jensen, av flere betegnet som høyrerevisjonist, har i flere utgivelser kritisert sine danske kollegers forståelse av den kalde krigen. Han mener at framstillinger av den kalde krigen gjennomgående preges av en grunnleggende misforståelse, «nemlig at den ikke sees som en kamp mellom rett (USA og dets allierte) og galt (Sovjetunionen og kommunistene»).

²⁰ Jensen, 2002: 442

²¹ Førland, 2014: 214

²² Førland, 2011: 236

1.3 Kilder og kildesyn

Mine kilder er lærebøker for ungdomstrinnet som er kommet ut i perioden 1960 og fram til 2008. Min analyse starter i 1960 - da forelå *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*. Som følge av den nye planen ble det utgitt en rekke nye lærebøker i historie. Fram til da hadde flere skoler brukt bøker basert på den gamle læreplanen av 1939.²³

Når jeg velger å analysere lærebøker for ungdomsskolen har dette to grunner: For det første er det ingen som tidligere systematisk har undersøkt om bøker for ungdomstrinnet er preget av et bestemt politisk syn. Dessuten er ungdomstrinnet obligatorisk for alle som går i grunnskolen. Dermed når disse bøkene langt flere elever enn bøker skrevet for videregående skole. Bøker som er utgitt på bakgrunn av samme læreplan vil bli analysert horisontalt og sammenlignet med hverandre. I tillegg vil jeg studere utviklingen over tid, i de aktuelle periodene jeg undersøker (vertikal gruppeanalyse.)²⁴

Kildene blir tolket funksjonelt der hovedmålet er å finne ut om de er preget av venstresidens syn på den kalde krigen. I kildegranskingen er det vanlig å skille mellom begrepene levning og beretning. Lærebøker i historie kan betraktes som levninger som har beretninger.²⁵ I min analyse er ikke beretningene, altså opplysninger om saksforhold i fortida, av størst interesse. Jeg er ikke primært på jakt etter hva lærebøkene faktisk forteller om den kalde krigen – altså «om det som er emnet eller objektet i fortellingen.»²⁶ Det er lærebøkernes levningsside som er i fokus. Når man bruker en levning som kilde, blir kildens funksjon å gi «faglig inntak til de fortidige menneskenes tenkemåter, tankefigurer og deres mønstre av mening.»²⁷ Det primære målet er å avdekke hvilken mentalitet og tankeunivers som uttrykkes i lærebøkene. Overført på min analyse; å undersøke om venstresidens fortolkning og mentalitet preger framstillingene.

I løpet av min undersøkelsesperiode kom det ut fem læreplaner: I 1960 kom *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*, i 1974 *Mønsterplanen (M74)*, i 1987 *Mønsterplanen (M87)*, og i 1997 *Reform 97 (L97)*. Den sisteplanen, *Kunnskapsløftet (LK06)* kom i 2006. Mitt utgangspunkt er å analysere tre lærebøker fra hver læreplan. Min undersøkelsesperiode slutter i 2008 med utgivelse av nye lærebøker som følge av LK06.

Jeg kommer ikke til å gjøre en grundig analyse av læreplanene og hvordan disse har utviklet seg. Likevel blir det nødvendig å gi en kort beskrivelse hovedtrekkene i læreplanene,

²³ Lorentzen, 2005: 139

²⁴ Angvik, 1982: 370 -371

²⁵ Nielsen, 2007: 383

²⁶ Kjeldstadli, 1999: 173

²⁷ Nielsen, 2001: 23

ikke minst for å vise hvilke føringer planene gav, men også for å gi et bilde på den samfunnsmessige konteksten.

Når det gjelder utvalg av lærebøker, så tar jeg utgangspunkt i Svein Lorentzens bok *Ja vi elsker, skolebøker som nasjonsbyggere*. Boka er en analyse av historiebøker utgitt i perioden 1814-2000. Han har valgt bøker som «kan sies å ha hatt en spredning som har gjort dem betydelige i sin lærebokgenerasjon.»²⁸ Hans utvalg er grunnlaget for hvilke bøker jeg analyserer.

For å finne ut hva venstresiden mente om den kalde krigen, bruker jeg ulike typer sekundærlitteratur. Blant disse er parti- og prinsippprogram fra SV, studiehefter, partiavis (Ny Tid) og andre uttalelser fra sentrale folk i partiet SV. Dessuten vil biografier skrevet om partiet være en del av kildetilfanget.

1.4. Metode

Jeg vil innledningsvis i dette delkapittelet presisere at jeg i denne oppgaven kun gjennomfører en tekstanalyse, og ser derfor ikke på de visuelle virkemidlene i teksten, eller undersøker forfatterens ideologiske ståsted.

1.4.1 Drøfting av ulike metoder

Når det gjelder tekstanalyse, finnes det flere måter å analysere lærebøker på, og fortsatt finnes det ikke en allmenn og akseptert fremgangsmåte. Det er i hovedsak tre metoder som har vært brukt, ifølge Georg- Eckert-Institut für Internationale Sculbuchsforschung. Den ene er en såkalt tradisjonell historisk metode, den andre er en kvantitativ innholdsanalyse og den siste er en kvalitativ innholdsanalyse.²⁹ I tillegg har man i de senere årene også brukt diskursanalyse. For mitt formål mener jeg en kvalitativ innholdsanalyse er å foretrekke framfor en diskursanalyse, der sistnevnte byr på utfordringer både i forhold til etterprøvbarehet og operasjonalisering.³⁰ Diskursanalysen er blitt kritisert for å være uklar når det kommer til den konkrete analysen.³¹ Jørgensen og Morris peker på problemer som kan oppstå når man bruker metoden for å analysere tekster. De mener at diskursanalysen kan bli subjektiv og gjenstand for uenighet: «Hva der er entydigt for én modtager, kan oppfattes som modsigelsesfuldt af en anden.»³²

²⁸ Lorentzen, 2005: 5

²⁹ Skrunes, 2010: 105

³⁰ Bratberg, 2014: 54

³¹ Bratberg, 2014: 39

³² Winther Jørgensen & Phillips, 1999: 149

En kvantitativ analyse dreier seg om å telle hvor mange ganger bestemte ord eller begreper er brukt. Denne metoden vil jeg bare bruke i beskjeden grad - det er den kvalitative analysen som er mitt hovedprosjekt. Sistnevnte handler om å undersøke ideenes tilstedeværelse i en tekst. Målet er «å gå bakenfor teksten å få tak på dens underliggende antakelser og overbevisninger.»³³ Derfor er metoden også kalt ideanalyse eller kvalitativ innholdsanalyse.³⁴ Da Ola Svein Stugu i 2001 gjennomførte en lærebokanalyse av historiebøker for den videregående skolen, (se punkt 1.2) var et av målene å undersøke om fremstillingen var preget av venstrevri eller høyrevri. Da brukte han en kvalitativ fremgangsmåte. Han mente at en slik metode var egnet når en vil «undersøke i kva mon teksten uttrykker verdistandpunkt, normative vurderingar og stillingtaking i historiske konflikter.»³⁵

1.4.2 Idealtyper

I en kvalitativ innholdsanalyse, også kalt ideanalyse, er det vanlig å benytte *idealtyper* eller *dimensjoner*. Førstnevnte handler om «å utvikle idéer som uttrykk for en bestemt ideologi eller tradisjon,»³⁶ mens sistnevnte brukes når man tar utgangspunkt i «ideer som markerer hvert sitt ytterpunkt.»³⁷ Siden min oppgave undersøker forekomsten venstreideologiske ideer i lærebøkene, vil bruk av idealtyper være mest formålstjenlig.

Jeg bruker denne framgangsmåten til å sette opp (utvikle) en ideatype over venstresidens oppfatning av den kalde krigen i form av svar på følgende tre spørsmål:

Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen? Hvordan framstilles Marshall-hjelpen? Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa?

I sin metodebok understreker Øyvind Bratberg at analysemodellen må ha en deduktiv innretning og utarbeides før selve analysen, og at den må bygge på «annet materiale enn det som skal analyseres.»³⁸ I mitt tilfelle kan man altså ikke lage en analysemodell som uttrykker venstresidens syn på den kalde krigen basert på de lærebøkene som skal undersøkes. Det er nødvendig å bruke sekundærlitteratur. Som nevnte i forrige punkt bruker jeg blant annet partiprogram og uttalelser fra avisen Ny Tid for å finne ut hva partiet vil svare på analyse spørsmålene ovenfor.

³³ Bratberg, 2014: 57

³⁴ Bratberg, 2014: 21

³⁵ Stugu, 2001: 4

³⁶ Bratberg, 2014: 68

³⁷ Bratberg, 2014: 71

³⁸ Bratberg, 2014: 73

Videre fremholder Bratberg at når «man er opptatt av å spore tilstedeværelsen av en idé, bør den operasjonaliseres, altså gjengis i en form som den vil tre frem i det empiriske materialet.»³⁹ I min analyse vil operasjonaliseringen innebære at jeg gjennom hele perioden viser så konkret som mulig hvordan et venstreorientert svar på analyse spørsmålene kan bli uttrykt i ei lærebok. Dette gjør jeg i delkapittelet kalt *operasjonalisering av venstresidens syn*. Siden meningene på venstresiden endrer seg i løpet av hele undersøkelsesperioden (1960-2008), vil hvert hovedkapittel i denne oppgaven inneholde en slik operasjonalisering. Selve analysen som kommer til slutt, handler om å undersøke om de operasjonaliserte ideene finnes i de lærebøkene jeg undersøker.

I møte med det empiriske materialet kan det tenkes at det blir nødvendig å justere modellen for å kunne fange opp tendenser man finner i lærebøkene. Dette trenger ikke være feil så lenge det begrunnes i sekundærlitteraturen. Faren er nok likevel at modellen blir tilpasset lærebøkene i så stor grad at den legger føringer for hva man kommer fram til. Det avgjørende er at modellen blir et verktøy i analysen og ikke et resultat: «Om modellen i själva verket snarare har karaktären av ett resultat är den inget analyseverktyg.»⁴⁰ Dette betyr at dess mer generell jeg er når jeg skal klargjøre (operasjonalisere) hvordan venstresidens forståelse kan komme til uttrykk i ei lærebok, dess mer overlates til tolkningen av læreboktekstene. Derfor er det også nødvendig å klargjøre hvordan jeg vil utføre tekstanalysen – noe som bringer oss over til neste punkt.

1.4.3 Språkanalyse

I denne oppgaven ønsker jeg altså å gjennomføre en tekstanalyse. Det er likevel ikke gitt hvordan dette skal gjøres. Innenfor tekstanalysen finnes det en rekke metoder, verktøy og framgangsmåter, men nødvendigvis ikke en ferdig mal som en kan følge. «För at desse [verktøyene] skal kunne användas på ett adekvat sätt måste de i de fleste fall böjas, bändas och göras om till verktyg lämpliga för den specifika uppgiften.»⁴¹ Jeg må altså tilpasse analyseverktøyet til mitt konkrete formål.

Mine objekter for analysen er lærebøker i historie skrevet for ungdomstrinnet. Dette tekstmaterialet har som mål å være objektiv, lærebokforfatterne ønsker å framstille ulike saksforhold på en så nøytral og saklig måte som mulig. Man kan derfor ikke forvente å finne

³⁹ Bratberg, 2014: 72

⁴⁰ Boréus & Bergström, 2012: 166

⁴¹ Boréus & Bergström, 2012: 41

innhold som tydelig uttrykker ideer eller ideologiske budskap. Jeg trenger derfor et verktøy for å analysere språket slik at jeg kan «oppdaga perspektiv och ideologiska budskap som inte utsågs lika tydeligt som de som kommer till uttryck med bokstavligt formulerade argument eller uttalade ideer.»⁴² I den forbindelse understreker Göran Bergström og Kristina Boréus i sin metodebok hvor viktig det er å undersøke metaforbruken kritisk, fordi metaforene sier noe om de grunnleggende måtene å oppfatte verden på. «Har man accepterat en bestämd metafor har man också accepterat ett visst sätt at förstå t. ex. ett samhällsfenomen.»⁴³

Når det gjelder analyse av syntaks og ordvalg, påpeker forfatterne at det kan være lurt å undersøke om endringer blir beskrevet som hendelser eller handlinger. En hendelse er noe som skjer i verden uten at noen kan sies å være ansvarlig for at det skjedde, mens en handling er noe som utføres av noen, normalt et menneske som har kontroll over det som skjer. «Att beskriva något som en handling innebär at bestämda deltagare i processerna ges ansvar för at något inträffar, hvilket inte är fallet om skeendet beskrivs som en händelse.»⁴⁴

I min oppgave vil det for eksempel være interessant å undersøke om lærebøkene framstiller USA eller Sovjetunionen som den handlende aktøren når man forklarer bakgrunnen for den kalde krigen. Eller er det slik at aktørene treer i bakgrunnen og at starten på den kalde krigen framstilles på samme måte som man ville omtale en naturkatastrofe - noe som bare skjedde som følge av ytre omstendigheter utenfor aktørenes kontroll? Dersom Sovjets overtakelse og kontroll over statene i Øst-Europa beskrives som en hendelse, vil dette, ifølge Bergström og Boréus, kunne bidra til å frata Sovjet ansvaret for det som skjedde.

Ordvalg og vokabular vil det selvsagt også være nyttig å undersøke. Hvordan omtaler for eksempel lærebøkene statene i Øst-Europa? Betegnes de nøytralt som land eller stater, eller som kommuniststater, ettpartistater eller som diktaturer? Ordvalget sannsynliggjør hvilket syn forfatteren har på hendelser som er omdiskuterte. Et konkret eksempel: Tsjekkoslovakia gjennomgikk store og til dels dramatiske politiske endringer i 1948. Noen lærebøker beskriver dette som et *kupp*, andre bruker ordet *maktøvertakelse* og noen bruker begge betegnelsene. I sistnevnte tilfelle kan det være aktuelt å telle hvor mange ganger ordene forekommer i teksten.

⁴² Boréus & Bergström, 2012: 301

⁴³ Boréus & Bergström, 2012: 266

⁴⁴ Boréus & Bergström, 2012: 283

Når det gjelder ordvalg, er det spesielt viktig å undersøke hvilke anføringsverb som brukes. Skriver man *understreker, forteller, forklarer eller meddeler* formidler disse ordene større troverdighet enn å skrive *oppgir, hevder eller påstår*.⁴⁵

1.5 Definisjoner og presiseringer

1.5.1 Venstresiden

Siden begrepet venstresiden er sentralt i min oppgave, er det derfor nødvendig å avklare og avgrense hva jeg legger i denne betegnelsen. Dette gjelder både hvilke partier venstresiden omfatter, men også hvilke standpunkter venstresiden har.

Når det gjelder standpunkter, kan venstresiden defineres som en motsats til høyresiden. I dag er skillet mellom høyre- og venstresiden knyttet til balansen mellom offentlig og privat virksomhet og økonomisk utjevning, ifølge Bernt Aardal. I tillegg til den moralsk-religiøse dimensjonen, finnes det nye konfliktlinjer som begge har opprinnelse på 1970-tallet. Den ene aksene handler om ulikt syn på økonomisk vekst og vern av natur og miljø, og den andre aksene en uenighet i synet på innvandring, u-hjelp og lov og orden.⁴⁶ Et annet konflikttema handler om utenrikspolitikk, og spesielt Norges tilknytning til NATO - en konflikt som i sin tid rystet Arbeiderpartiet og førte til opprettelsen av partiet SF (Sosialistisk Folkeparti) i 1961.⁴⁷ På samme måte som det fra deler av venstresiden har vært en sterk motstand mot NATO, har man generelt også vært meget skeptisk til USA.

Politisk kan venstresiden i dag omfatte både deler av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og partiene Rødt og Norges Kommunistiske parti (NKP). I denne oppgaven vil jeg i hovedsak bruke de meninger Sosialistisk Venstreparti står for (og har stått for) som uttrykk for venstresidas synspunkter. Partiet regnes som et sentralt parti på venstresida i norsk politikk, og har siden 1973 vært representert på Stortinget.⁴⁸ Meninger, uttalelser og publikasjoner fra partier og grupperinger til venstre for SV, som NKP og Rødt vil jeg også bruke når disse uttrykker standpunkter som kaster lys over den øvrige venstresidas fortolkning av den kalde krigen.⁴⁹

⁴⁵ Boréus & Bergström, 2012:285

⁴⁶ Aardal, 2009

⁴⁷ Brandal, Bratberg, & Thorsen, 2011: 84-85

⁴⁸ Sosialistisk Venstreparti, 2016. I 1973 var partiet representert ved dets forløper Sosialistisk folkeparti i Sosialistisk valgforbund - et samarbeid mellom NKP, Sosialistisk Folkeparti og Demokratiske sosialister.

⁴⁹ Norges-kommunistiske-parti, 2016. NKP gikk i 1972 sammen med SV og Demokratiske Sosialister (AIK) om å danne Sosialistisk valgforbund som i 1973 fikk 16 mandater på Stortinget. I 1974 ble landsmøtene i disse tre organisasjonene enige om å danne Sosialistisk Folkeparti før valget i 1975. Høsten 1975 oppstod det indre splid i NKP om dette spørsmålet, og et mindretall gikk over til SV, mens et flertall bestemte at partiet skulle bestå.

Det er viktig å understreke at partiet AKP (m-l) i flere saker sto for en helt annen politikk enn de øvrige partiene på venstresiden, for eksempel i synet på Sovjetunionen og landene i Øst-Europa. AKP (m-l) har, siden partiet offisielt ble stiftet i 1973, hatt et avvikende syn på Sovjetunionen, sammenlignet med for eksempel SV.⁵⁰ Partiets store inspirasjonskilde var Mao som man mente hadde fornyet de marxistiske ideene og tankegodset. Derfor støttet ikke partiet Krustsjøvs oppgjør med Stalin på partikongressen i 1956, men mente tvert imot at dette var en kontrarevolusjon og at Sovjetunionen hadde degenerert til en sosialimperialistisk fascist-stat.⁵¹ Partiet tok et oppgjør med stalinismen på landsmøtet i 1990.⁵²

Dette er også grunnen til at jeg har valgt Ny Tid og ikke Klassekampen som utgangspunkt for SVs synspunkter. Ny Tid har vært partiavisen til SV siden 1975 og fram til 1998 da avisen ble formelt løsrevet fra partiet. Etter 1998 har avisen vært en uavhengig avis for venstresiden.⁵³ Klassekampen var i perioden 1973 til 1991 var en offisiell partivis for AKP (m-l).⁵⁴

1.5.2 Demokratibegrepet

I denne oppgaven bruker jeg begrepet *demokrati og politiske rettigheter* flere ganger, særlig når jeg analyserer hvordan lærebøkene framstiller forholdene i Sovjet og statene i Øst-Europa. Jeg henter min definisjon fra Øyvind Østerud og definerer begrepet som et representativt, indirekte demokrati med frie valg for voksne statsborgere mellom reelle alternativer til den sittende regjeringen og at valget har konsekvenser for regjeringsmakten. Dessuten må den folkevalgte forsamling har reell innflytelse over lovgivning, budsjett og skattelegging.

Demokrati handler også om bestemte rettigheter:

Tros- ytrings og forsamlingsfrihet, forbud mot vilkårlig fengsling, rett til organisering og partidannelser. Demokratiet forutsetter også et uavhengig rettsvesen, hvor alle har adgang til å få saker prøvd for domstolene, og hvor alle i prinsippet er like for loven.⁵⁵

⁵⁰ Rød-Valgallianse, 2016. I perioden 1973-2007 var Rød Valgallianse valgkamp-paraplyen til AKP (m-l). Rød Valgallianse ble formelt nedlagt i 2007, men dannet samme år partiet Rødt sammen med AKP, partiløse og Rød Ungdom.

⁵¹ Sjøli, 2005: 17-18

⁵² Sjøli, 2005: 218-219

⁵³ Ny Tid, 2012

⁵⁴ Ø. B. Pettersen, 2016

⁵⁵ Østerud & Aas, 1996: 171

1.5.3 Den kalde krigen og de ulike skoleretningen

Siden den kalde krigen er et sentralt emne i denne oppgaven, vil jeg gi en kort innføring i hva den handlet om – og hvordan den er blitt fortolket. I de enkelte delkapitlene går jeg grundigere inn på de skoleretningen som var dominerende i den aktuelle periode.

Den kalde krigen handler om mistenksomheten og fiendskapet som oppstod mellom supermaktene USA og Sovjetunionen etter 2. verdenskrig og som varte fram til ca. 1990 da Sovjetunionen ble oppløst.⁵⁶ Begrepet den *kalde* krigen peker på at det ikke var direkte krigshandlinger mellom partene. Det finnes en omfattende forskning på feltet som både viser ulike måter å betrakte konflikten på, men som også tilkjenner konkurrerende forståelser av hvordan konflikten oppstod. Noen har en strukturell tilnærming og betrakter den kalde krigen som en bipolar systemkonflikt mellom to supermakter, mens andre vektlegger aktørperspektivet og vil interessere seg for personligheten til lederne for supermaktene.⁵⁷

Hvorfor den kalde krigen oppstod er et av de mest sentrale spørsmål innen kaldkrigsforskningen. Blant forskerne er det stor uenighet om dette spørsmålet, og svarene deler seg i ulike skoleretninger som har vært dominerende i etterkrigstiden, og som alle oppstod i USA.⁵⁸

Lundestad mener at hvilken skoleretning man tilhører avhenger av hvordan man svarer på følgende spørsmål: «Hvem er ansvarlig for den kalde krigen? Hvem var den mest aktive part i de første årene etter andre verdenskrig? Hvilke er de sentrale drivkreftene, særlig i amerikanske utenrikspolitikk.»⁵⁹

Den retningen som var dominerende de første årene etter andre verdenskrig, de såkalte tradisjonelistene, gav Sovjet det meste av ansvaret for den kalde krigen og mente at landet førte en aggressiv politikk de første etterkrigsårene.⁶⁰ På 1960-tallet oppstod en ny retning som korrigerer tradisjonelistenes syn og mente tvert imot at det var USA som førte en aktiv politikk og at Sovjet spilte en defensiv rolle. Denne retningen blir gjerne kalt revisjonistene. På 1970- og 80-tallet kom postrevisjonistene som ikke fokuserte på skyldspørsmålet, men vektla dynamikken mellom partene og begges behov for trygghet.

⁵⁶ Tjelmeland, 2006: 9-10

⁵⁷ Tjelmeland, 2006: 10-12

⁵⁸ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 45 Lundestad nevner Herbert Feis: *From Trust to Terror: The Onset and the Cold war, 1945-1950* (New York 1970) som en «sentral tradisjonelistisk fremstilling». Gabriel og Joyce Kolko: *The Limits of Power: The World and United States foreign Policy, 1945-1954* (New York 1972) som en «entydig revisjonistisk versjon» og John Lewis Gaddis: *The United States and the origins of the Cold War, 1941-1947* (New York 1972) som «den beste post-revisjonistiske boka.» Jeg har derfor brukt disse tre bøkene som internasjonal referanselitteratur i min oppgave.

⁵⁹ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 19

⁶⁰ Tjelmeland, 2006: 16-17 (Stoffet i dette delkapittelet er hentet fra disse sidene dersom ikke annet er oppgitt).

Som følge av Berlinmuren fall, Sovjetunionens oppløsning og nytt kildetilfang, gikk historieforskningen om den kalde krigen utover på 1990-tallet inn i en ny fase, kalt den posttradisjonalistiske retningen. Denne fasen er likevel ikke enerådende i dag. Fortsatt pågår debatten, og i stor grad langs de samme aksene som tidligere.

1.5.4 Forholdet mellom de historiografiske retningene og politisk ideologi

Hovedproblemstillingen i denne oppgaven er å undersøke i hvilken grad lærebøkernes framstilling av den kalde krigen er preget av venstreside. Temaet kald krig er spesielt i den forstand at historieforskningen må betegnes som polarisert mellom til dels svært ulike tolkningstradisjoner. Ifølge Tjelmeland henger tolkningen av dette temaet sammen med «den politiske og normative bakgrunnen til den enkelte forskeren og den samfunnsmessige sammenhengen vedkomande står i.»⁶¹ Dette er i seg selv også et argument for at den kalde krigen er et egnet tema når en undersøker om en framstilling er preget av en bestemt politisk ideologi. Dessuten er det en sammenheng mellom venstresiden og den revisjonistiske skoleretningen.⁶² Siden den denne skoleretningen hadde utspring på venstresiden, kan denne retningen i seg selv bidra til å forklare og utfylle hva venstresiden mente om den kalde krigen. Spesielt vil dette være aktuelt i den første perioden (fra 1960-1980) da den revisjonistiske retningen sto sterkt.

De to andre retningene (tradisjonalistene og postrevisjonistene) har ikke klare forbindelsespunkter med venstresiden og vil i oppgaven min kunne indikere at en framstilling ikke har et venstrepreg. Ikke minst gjelder dette den tradisjonalistiske retningen som i starten var på linje med offisiell amerikansk politikk.⁶³ Den postrevisjonistiske retningen er på en måte en syntese av de to foregående – men ble også «oppfattet som uklar, ettersom den rommet elementer både fra venstre og høyre.»⁶⁴ Sannsynligvis vil heller ikke en framstilling som følger denne fortolkningstradisjonen ha et tydelig venstrepreg – selv om dette ikke kan utelukkes.

Det er altså ikke skoleretningene i seg selv om avgjør om en framstilling har venstrepreg eller ikke – de kan kun fungere som indikatorer. Det avgjørende er om analysen avdekker at læreboka er preget av venstresidens fortolkning – uavhengig av hvilken

⁶¹ Tjelmeland, 2006: 16

⁶² Williams, Pharo, & Njå, 1972: 9

⁶³ Huldt et al., 2001: 26

⁶⁴ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 21

skoleretning framstillingen kan plasseres innenfor. Likevel er det sannsynlig at en venstrepreget framstilling vil ha likhetspunkter med en revisjonistisk fortolkning.

Og helt til slutt: Denne definisjonsmessige avklaringen handler kun om de to første analyse spørsmålene (*hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen og hvordan framstilles Marshall-hjelpen.*) Det siste analyse spørsmålet (*hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa*) er et spørsmål som i liten grad blir besvart av de historiografiske kald-krigsposisjonene.

1.6 Oppgavens struktur, framgangsmåte og periodisering

Innledningsvis i dette delkapittelet vil jeg nevne en modell som jeg har hatt nytte av i denne oppgaven: Modellen om «pedagogisk textanalyse» til den svenske pedagogikk- og skolebokforskeren Staffan Selander har gitt inspirasjon til hvordan denne oppgaven er blitt strukturert.⁶⁵ Hans teoretiske modell har bidratt til at jeg har satt lærebøkene inn i en større kontekst. Modellen understreker at en læreboktekst kan sees på som et resultat av et samspill mellom flere faktorer, blant annet læreplaner og det sosiale- og politiske systemet i samfunnet.

Ovennevnte bidrar til at de tre analysekapitlene får følgende struktur og følger samme hovedprinsipp: Først redegjør jeg for den samfunnsmessige konteksten, deretter operasjonaliserer jeg venstresidens syn, og til slutt analyserer jeg lærebøkene.

I den samfunnsmessige konteksten belyser jeg politiske og skolepolitiske faktorer, venstresidens utvikling, i all hovedsak representert ved Sosialistisk Venstreparti, samt de historiografiske rammefaktorene. Sistnevnte handler om hvilket syn på den kalde krigen som var rådende i perioden. Faktorene i den samfunnsmessige konteksten kan ha påvirket hvordan lærebøkene har skrevet om den kalde krigen, og kan bidra til å forklare de resultatene jeg kommer fram til i lærebokanalysene. Derfor vil disse faktorene bli gjennomgått forholdsvis grundig. Deretter vil jeg operasjonalisere (klargjøre) med utgangspunkt i blant annet partiprogram og partiavis hva en venstrepreget framstilling vil svare på oppgavens analyse spørsmål, slik jeg redegjorde for i metodedelen (punkt 1.4.2).

Oppgaven har som nevnt en tredelt struktur: Første periode (kapittel 2) strekker seg fra 1960 til 1980, her analyserer jeg fire bøker. Andre periode (kapittel 3) går fra 1980 til 1990, også her analyserer jeg fire lærebøker. Tredje og siste periode (kapittel 3) er fra 1990 og fram

⁶⁵ Selander, 1988: 46

til 2008, her analyserer jeg seks bøker. Hvert analysekapittel avsluttes med en oppsummerende drøfting av resultatet av analysene.

Kapittel 2 er det lengste kapittelet i denne oppgaven. Dette skyldes at punktet *samfunnsmessig kontekst* er betydelig lenger her i enn i de øvrige kapitlene, blant annet fordi kapittelet inneholder en forholdsvis grundig presentasjon av skoleretningene tradisjonalistene og revisjonistene som fram til da hadde vekslet på å dominere kaldkrigsforskningen.

Det er venstresidens utvikling, representert ved partiet SV som er bakgrunnen for periodiseringen. Dette gjør at det blir noe ulik lengde på periodene: Den første perioden slutter i 1980 da den mest radikale fasen i SV er forbi og venstresiden møter motbør i form av høyrebølge og markedsliberalisme. Neste periode avsluttes i 1990 med Berlinmuren fall og Sovjetunionens oppløsning året etter. Siste periode strekker seg helt fram mot vår tid – og har et naturlig slutt punkt ved den siste (og gjeldende) læreplanen LK06 og utgivelse av lærebøker i 2008 som følge av den nye planen.

Ett aspekt ved denne analysen er hvordan lærebøkene beskriver forholdene i de kommunistiske statene i Øst-Europa og Sovjetunionen. Når det gjelder sistnevnte, er det primært framstilling av tiden etter Stalins død som er av interesse. Jeg går altså ikke inn på hvordan bøkene omtaler Stalin-tiden – blant annet fordi perioden starter i mellomkrigstiden – og faller derfor utenfor kaldkrigs-perioden. Dessuten er Stalin-tiden er perioden som venstresiden kan sies å ha tatt et oppgjør med – blant annet som følge av Khrusjtsjovs tale på den 20. partikongress i 1956.⁶⁶

⁶⁶ Huldt et al., 2001: 186-187

Kapittel 2 Perioden ca. 1960 – 1980

Hovedmålet med kapittelet er å finne ut om, og eventuelt på hvilken måte, de fire lærebøkene jeg undersøker i denne perioden er preget av venstresiden. Dessuten vil jeg også undersøke om lærebøkens eventuelle venstrepreg endres som følge av skiftene i den samfunnsmessige konteksten. I løpet av 1970-tallet radikaliseres den politiske venstresiden og vi får også en revisjonistisk dreining innen historieforskningen. Ett viktig spørsmål vil derfor være om den nye historiografiske fortolkningen preger framstillingene, og om dette også har betydning for bøkens eventuelle venstredreining.

I løpet av perioden blir to læreplaner vedtatt og iverksatt. Den første kom i 1960 (*Læreplan for forsøk med 9-årig skole*) og den andre kom i 1974 (*Mønsterplanen M74*). Tre av bøkene jeg analyserer er skrevet på bakgrunn av den første læreplanen. Det gjelder Coldevin, Aksel: *Historie 7.-9. år i folkeskolen* (1965), Christensen, Gjermundsen & Holmboe: *Folk og samfunn før og nå* (1970) og Skogstad: *Historien forteller 9. skoleår* (1972).

På bakgrunn av den siste læreplanen i 1974 har jeg analysert ei lærebok med tilhørende fordypningshefte: Figved, Fossum, og Aarrestad: *SOL-serien: Historie 3* (1976) og *SOL-serien: Sovjetunionen, fordjupingsbok – historie, geografi og samfunnskunnskap* (1975). Årsaken til at jeg også analyserer fordypningsheftet er at grunnboka ikke skriver om Sovjetunionen. Mer om dette i omtalen av læreboka (se punkt 2.6.1.)

2.1. Samfunnsmessig kontekst

2.1.1 Generell politisk kontekst - nye politiske strømninger

I løpet av perioden 1960-1980 skjer det store endringer i det norske samfunnet. Velferdsstaten blir konsolidert med innføringen av folketrygden i 1967 og nordmenn flest fikk det stadig bedre materielt sett. Samtidig er perioden preget av en økende usikkerhet. Flere stilte spørsmålstegn med samfunnsutviklingen, og 1970-tallet kjennetegnes av en tiltakende radikalisering og kritikk av det samfunnet førkrigs generasjonen hadde bygd opp.⁶⁷ Fra slutten av 1960-tallet slo for alvor nyradikalismen gjennom i norsk samfunnsliv. Denne retningen stilte spørsmålstegn ved samtidens vekstoptimisme og nyttetenkning og satte miljøvern, ressursutnyttelse og fattigdomsbekjempelse på dagsorden. Det ble også argumentert for at små og desentraliserte enheter var best.⁶⁸ Denne retningen hentet sitt idemessige grunnlag fra

⁶⁷ Lange, Helle, & Bjorli, 1998: 243

⁶⁸ Telhaug & Mediås, 2003: 207-208

venstrepopulisme og nymarxisme.⁶⁹ Den brede folkelige motstanden som førte til at Norge sa nei til EF i 1972 markerte et høydepunkt i denne motstanden, og er tatt til inntekt for at denne retningen hadde bred folkelig appell «på tvers av egeninteresser og klasseinteresser.»⁷⁰

De nasjonale protestbevegelsene hentet inspirasjon fra og ble påvirket av bevegelser internasjonalt, der året 1968 markerte et høydepunkt i studentopprørene – både i USA og Europa. Studentopprøret bidro også til at det etter hvert vokste fram en bred opposisjon som protesterte mot USAs krigføring i Vietnam.⁷¹ Denne krigen gjorde også at mange fikk et langt mer negativt syn på USA - noe som også bidro til at venstresiden fikk flere sympatisører.

De nye politiske strømningene, med en venstreside med vind i seilene, skapte et klima som sannsynligvis også påvirket hvordan lærebøkene skrev om den kalde krigen. Det er ikke unaturlig om lærebøkene på 1970-tallet ble mer kritiske til USA og justerer sin framstilling av den kalde krigen.

2.1.2 Skolepolitisk kontekst - oppgjør med gamle sannheter

I 1960 ble læreplanen for forsøk med 9- årig skole vedtatt. Den nye planen bygde på folkeskoleloven av 1959, som var en felles lov for by og land (enhetsskole) og gav kommunene lov til å opprette en 9- årig skole som erstattet de tidligere framhalds- og realskolene.⁷² I den nye læreplanen ble begrepet *samfunnsfag* for første gang brukt – det omfattet historie, geografi og samfunnslære.⁷³ Innholdet i faget gjenspeilte de politiske prioriteringene for samtidas skolepolitikk; «oppdragelse til demokratiske egenskaper og verdier som ansvarsfølelse, respekt for hverandre, toleranse og samarbeidsevne.»⁷⁴ Planen var en erkjennelse av at det var skolens oppgave å utvikle elevenes demokratiske forståelse – noe den tidligere læreplanen fra 1939 ikke hadde ivaretatt. Det er også pekt på at den nye skoleloven, som planen bygde på, reflekterte Arbeiderpartiets dominerende stilling – siden loven ikke var et resultat av et «bredt sammensatt utredningsarbeid», men «fullt ut var utarbeidet av Kirke – og undervisningsdepartementet.»⁷⁵

Den nye planen representerte også et brudd ved å tone ned den nasjonale kulturen til fordel for den internasjonale. De verdiene som den generelle del av planen påla skolen å

⁶⁹ Benum, Helle, & Bjorli, 1998: 28

⁷⁰ Benum et al., 1998: 25

⁷¹ Tægil et al., 1999: 156

⁷² Thune, 2015

⁷³ Lorentzen, 2005: 108

⁷⁴ Telhaug & Mediås, 2003: 160-162 (Hvis ikke annet er nevnt, baserer også det øvrige stoffet i dette delkapittelet seg på disse sidene)

⁷⁵ Lorentzen, 2005: 107

videreføre var «en vestlig kulturarv, det vil si en europeisk amerikansk arv, og det er denne som norsk skole pålegges å videreføre og å videreutvikle.»⁷⁶ Dette viser at det internasjonale perspektivet nå var langt mer framtrødende både i skolen og i samfunnet – noe som kan tolkes som starten på en tenkemåte som for alvor slo gjennom på 1970-tallet.

Læreplanen i historie gir en punktvis og generell anvisning om hvilke emner elevene skal lære. Det siste året på ungdomsskolen (9. klasse) skal elevene lære om historien etter 1905, fordelt på syv emner. Kald krig er ikke nevnt som et eget emne, men vil naturlig forsvare sin plass under punktet «stormaktspolitikk og nasjonal frigjøring i etterkrigstida.»⁷⁷

Den neste læreplanen ble vedtatt i 1974 (M74). Planen bygde på lov om 9-årig grunnskole fra 1969 og gjorde det obligatorisk med 9 år på grunnskolen for alle.⁷⁸ Denne planen skilte seg fra tidligere planer ved at den var veiledende. Det betydde at de enkelte emnene i planen «var å betrakte som forslag, hvor den enkelte skole og klasse kunne legge til eller trekke fra emner etter eget ønske.»⁷⁹ Det ble heller ikke forventet at læreren gikk gjennom alt – den ble altså betraktet som en maksimumsplan. I likhet med den forrige læreplanen, var det nasjonale perspektivet tonet ned, mens det globale og lokale perspektivet var klart styrket. Blant annet oppfordret fagplanen i historie skolene til å utnytte lokalhistorisk stoff, samtidig som den understreket og styrket fokuset på å jobbe med fredsarbeid.⁸⁰ Ifølge Lorentzen skulle undervisningen også ta i bruk metoder som «fremmet kritisk selvstendig arbeid basert på en vitenskapelig tenkemåte.»

Det er påpekt at nye læreplaner på 1970-tallet speiler «en generell, politisk radikaliserings» der det «globale perspektivet trenger seg på.»⁸¹ Alfred Oftedal Telhaug mente at i denne planen var det spor etter «SV-ernes og Akp-ml'ernes verden» siden den speilet «kvinnesakvinnens knyttede never» og «miljøvernaktivisters trusler om en snarlig undergang for vår klode.»⁸²

Selv om skolen, ifølge M74, fortsatt skulle formidle den nasjonale historien, ble det advart mot at undervisningen skulle «føre til sjåvinisme og transsynthet.»⁸³ Læreplanen i

⁷⁶ Telhaug & Mediås, 2003: 165

⁷⁷ Forsøksrådet for skoleverket, 1964: 154 (Dette gjelder læreplanen i samfunnsfag for 9. trinn 2 timer historie i uka. Det var også mulig å bruke en alternativ læreplan med en time historie per uke).

⁷⁸ Imsen, 1999: 196

⁷⁹ Lorentzen, 2005: 166 (Alle øvrige sitatene i dette delkapittelet her hentet fra side 166-168 i Lorentzen hvis ikke annet er oppgitt).

⁸⁰ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 179-180

⁸¹ Johnsen, Lorentzen, Selander, & Skyum-Nielsen, 1997: 114

⁸² Telhaug, 1997: 71

⁸³ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 179

historie advarte også mot å benytte den nasjonale synsvinkelen når man vurderte historiske hendelser, og understreket at «historieundervisningen i grunnskolen skal ikke bare dreie seg om den hvite manns historie.»⁸⁴ Dette er en ytterligere understrekning av læreplanens internasjonale perspektiv, noe som for øvrig også fant gjenhør på venstresiden.

Dessuten er det interessant å registrere at læreplanen ganske tydelig relativiserer innholdet i undervisningen når det understrekes at det elevene har lært på skolen «kan bli foreldet og lite i pakt med de virkelige forhold.»⁸⁵ Derfor er det viktig at elevene blir gjort oppmerksomme på at undervisningen de har fått, og det de har lært «i mange tilfeller vil måtte tas opp til ny vurdering på et senere tidspunkt.»⁸⁶ Dette er et tydelig signal eller frampek mot den relativistiske tankegangen som for alvor slo gjennom på 1980 tallet – og som vil bli nærmere beskrevet i neste kapittel.

Når det gjelder den kalde krigen, så er dette temaet heller ikke i denne planen nevnt som et eget punkt. Det er imidlertid naturlig å tenke at emnet blir gjennomgått i løpet av 9. klassetrinn, der ett av temaene er «Europa i etterkrigstiden: Politiske blokker.»⁸⁷

Læreplanens speiling av den generelle politiske radikaliserings samt de relativistiske tendensene er interessant med tanke på historieskrivningen om den kalde krigen. Planens understrekning av at kunnskap om fortiden er i forandring, kan også tolkes som en oppfordring til lærebokforfatterne om å ta det gamle (tradisjonalistiske) synet på den kalde krigen opp til ny vurdering.

2.1.3 Venstresidens utvikling – radikaliserings og marxisme

I 1961 ble Sosialistisk Folkeparti (SF) stiftet. Partiet definerte seg selv som et marxistisk inspirert parti som ønsket planøkonomi og sterk statlig styring av økonomi og næringsliv.⁸⁸ SF ble stiftet som et resultat av en konflikt i Arbeiderpartiet knyttet til utenrikspolitikken og spesielt Norges forhold til NATO. I deler av Arbeiderpartiet var det stor motstand mot dette, og i kretsen rundt tidsskriftet *Orientering* oppstod det utover på 1950 tallet en organisert opposisjon som i 1961 sto bak det såkalte «påskeopprøret» der over halvparten av stortingsrepresentantene i Arbeiderpartiet skrev under på et opprop mot utplassering av atomvåpen i Vest-Tyskland. Dette førte i sin tur til eksklusjon fra Arbeiderpartiet og

⁸⁴ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 179

⁸⁵ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 180

⁸⁶ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 180

⁸⁷ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1974: 185

⁸⁸ Jenssen, 2013: 87-88

opprettelsen av et nytt parti på venstresiden.⁸⁹ Foruten å være i opposisjon til Arbeiderpartiets utenrikspolitikk, var SF også mot blokkdelingen i Europa og argumenterte for et *tredje alternativ*, innenrikspolitisk mellom Arbeiderpartiet og Norges kommunistiske parti, og i utenrikspolitikken mellom USA og Sovjetunionen.⁹⁰

I løpet av perioden 1960 – 1977 gjennomgikk partiet en radikaliseringsprosess. Spesielt Vietnamkrigen, men også de koloniale frigjøringskrigene bidro til dette. Anne Karin Larsen, som i 2008 analyserte partiets ulike forsvarspolitiske standpunkter på 1960- og 70 tallet, skriver at «partiets syn på utenriks – og forsvarspolitikk og kravet om en sosialistisk innenrikspolitikk smeltet så å si sammen i en marxistisk inspirert klassekampanalyse.»⁹¹ Spesielt fra 1969 og utover er dette merkbart. Da blir den marxistiske retorikken tydeligere uttrykt som kontrasteringer av typen «anten må vi avskaffe kapitalismen eller så knuser kapitalismen oss.»⁹² Og fire år senere slår man fast at «Norge står på gal side i denne internasjonale klassekampen.»⁹³ Vi finner altså en sterkere venstredreining i løpet av perioden, som for eksempel da partiet i 1973 programfestet et ønske om å avskaffe kapitalismen og erstatte den med et «sosialistisk demokrati der folket eier samfunnets ressurser i fellesskap og forvalter dem gjennom direkte og desentralisert folkestyre.»⁹⁴

Når det gjelder partiets forhold til statene i Øst-Europa, ble denne saken utførlig diskutert i et eget hefte, utgitt i 1975. I debatheftet *Forholdene i sosialistiske land* diskuterte man hva partiet burde mene om forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. En av forfatterne (Arne Pettersen) skrev «SVs standpunkt må være at borgerlige dogmer ikke duger som kriterier i vurderingen av sosialistiske stater.»⁹⁵ (Arne Pettersen hadde bakgrunn fra NKP og var med i partiets sentralstyre fra 1947-1975)⁹⁶ Han mente videre at «kapitalismens ideologiske overbygning [kan ikke] brukes til bedømmelse av sosialismen.»⁹⁷ Den målestokken som marxistene burde bruke, måtte ta utgangspunkt i den «vitenskapelige sosialistiske teori» og da ville spørsmålet være om utviklingen gikk mot målet om «å styrte det kapitalistiske klasseherredømmet og bygge opp et nytt, et sosialistisk samfunn som vil

⁸⁹ Brandal et al., 2011: 84-85

⁹⁰ Sosialistisk Folkeparti, 1962: Prinsipp-program 1962, *Innledning, det tredje alternativ*.

⁹¹ Larssen, 2008: 264

⁹² Sosialistisk Folkeparti, 1969: Arbeidsprogram 1969-73, pkt. *folkestyre mot kapitalmakt*

⁹³ Sosialistisk Folkeparti, 1973: Sosialistisk Folkepartis arbeidsprogram 1973-77, pkt. B.3

⁹⁴ Sosialistisk Folkeparti, 1973: Sosialistisk Folkepartis arbeidsprogram 1973-77, pkt. A.2

⁹⁵ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 8

⁹⁶ A. Pettersen, 2016 (Arne Pettersen var blant tidligere NKP-medlemmer som gikk over til Sosialistisk Folkeparti, sannsynligvis ved samlingen i 1975)

⁹⁷ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 7

utvikle seg videre til det klasseløse kommunistiske samfunnet.»⁹⁸

Der Arne Pettersen mente at vitenskapelig marxistisk teori var målestokken partiet bør bruke overfor Sovjetunionen, og dermed i praksis gjorde mangel på demokrati og åpenhet mindre relevant, var Dag Seierstad⁹⁹ av en noe annen oppfatning. I debatheftet stilte han i langt større grad enn Pettersen kritiske spørsmål ved forholdene i landet og pekte på mangel på offentlig debatt, ingen organisasjonsfrihet eller mulighet for å streike: «Enhver streik er en ulovlig streik – og de streikene som likevel bryter ut omtales aldri i sovjetisk presse.»¹⁰⁰

Dessuten understreket Seierstad også landets positive sider; «landet kan tilby innbyggerne mange goder som en ikke finner igjen i kapitalistiske samfunn» og nevner at «helsevesenet er imponerende velutbygd,» «trygghet i jobben,» «en skikkelige bedriftslegeordning,» «mangfold og kvalitet i kulturaktivitetene.»¹⁰¹ Men han advarte likevel mot å samarbeide ukritisk med kommunistpartiene i Sovjetunionen og enkelte østeuropeiske land: «Når vi møter formannen i Sovjets LO, er det en makthaver og ikke en arbeiderrepresentant vi møter.»¹⁰²

Vi ser at partiet hadde ulike syn på sitt forhold til statene i øst. På den ene siden uttrykte man kritikk ved forholdene i Sovjet og mente det var problematisk å samarbeide tett med kommunistpartiene i Sovjet og Øst-Europa. På den andre siden mente enkelte at man ikke kunne bruke borgerlige verdier som målestokk i vurderingen av de sosialistiske statene. Likevel mente også Seierstad at det var positivt å støtte stater som brøt med det kapitalistiske verdenssystemet – siden disse statene bidro til å svekke kapitalismen.¹⁰³ Partiets frykt var at kritikk av statene i øst kunne styrke de reaksjonære kreftene i landet. Partiets syn på Aleksander Solsjenitsyn viser denne holdningen i praksis. Forfatteren, som nøt stor respekt i vesten og hadde fått Nobelprisen i litteratur, hadde i en rekke bøker kritisert forholdene i Sovjetunionen.¹⁰⁴ Arne Overrein¹⁰⁵ mente at når borgerskapet «trykket de mest reaksjonære av de opposisjonelle som Solsjenitsyn til sitt bryst» så var dette «en velregissert kampanje for å diskreditere sosialismens og revolusjonens idé ved å vise til forholdene i Sovjetunionen.»¹⁰⁶ Slik mange i partiet så det, var ikke problemet at Solsjenitsyn nødvendigvis tok feil,

⁹⁸ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 8

⁹⁹ Rossavik & Jansen, 2011: 61 Dag Seierstad var medlem av SF fra stiftelsen i 1961, sentralstyremedlem i SV fra 1969-1973, senere sentralstyremedlem fra 1995-2005, omtalt som ”SFs og SVs store aktører.”

¹⁰⁰ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 23

¹⁰¹ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 24

¹⁰² Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 25

¹⁰³ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 25

¹⁰⁴ Børtnes, 2014

¹⁰⁵ Solheim, 1999: 333 Overrein betegnes av Solheim som å «tilhøre kretsen av partiopposisjonelle [som] mente at SVs tradisjoner skulle holdes høyt i hevd.»

¹⁰⁶ Sosialistisk opplysningsforbund, 1975: 37

problemet var at oppmerksomhet om de negative sidene ved forholdene i Sovjetunionen kunne skade sosialismen.

Partiets venstredreining bidro også til at man forsterket sitt negative syn på USA. I prinsippprogrammet fra 1977 betegnes USA som verdens fremste imperialistmakt, i rollen som verdenspoliti. I programmet heter det:

Intet middel er fremmed for USA-imperialismen. Gjennom økonomiske bindinger, vold og militærmakt støtter den reaksjonære regimer og kjemper mot alle progressive folks krav om sjølråderett og sjølstendig utvikling.¹⁰⁷

Partiets negative syn på USA kom også til uttrykk i Ny Tids spalter. Da USA i 1976 markerte at det var 200 år siden uavhengigheten, laget Ny Tid en reportasje med overskriften «Slik har USA vanæra sine fridomsareal.» Reportasjen med signaturen IHT (som jeg antar står for Ingolf Håkon Teigene) inneholdt sterke anklager mot USA og landets utenrikspolitikk. Allerede i ingressen ble det slått fast at «landet har støtta kapitalens fridom og såleis røva folkets fridom.»¹⁰⁸ Og i bildeteksten leser vi «dette er bildet på USAs innsats for fred og frihet: En vietnameser slepes etter en amerikansk tanks.»¹⁰⁹

Oppsummert ser vi et parti som på 1970-tallet er på sitt mest radikale. Dette gjelder både ønsket om å avskaffe kapitalismen og la folk i fellesskap forvalte ressursene, men også i sin harde kritikk mot «imperialismakten» USA. Dessuten er partiet sterkt opptatt av å diskutere sitt forhold til og syn på Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Her ser vi stor uenighet mellom de ulike fløyene i partiet. Likevel synes det å være enighet om at for sterk kritikk av statene i øst kan skade sosialismen.

2.1.4 Historiografisk kontekst – fra tradisjonalisme til revisjonisme

Den dominerende skoleretningen på begynnelsen av 1960-tallet var tradisjonalistene. Dette var et amerikansk dominert historiesyn som på flere punkter lå nært opp til den offisielle amerikanske oppfatningen.¹¹⁰ Tradisjonalistene mente Sovjets ekspansive politikk i Øst-Europa fra 1945 sannsynliggjorde en kommunistisk maktovertakelse også i de landene som ennå ikke var okkupert av den røde armé. Den tradisjonalistiske historikeren Herbert Feis mente at det allerede i første halvdel av 1947 ble klart hvilke hensikter Sovjet hadde med landene i Øst-Europa:

¹⁰⁷ Sosialistisk Venstreparti, 1977: Prinsippprogram 1977, punkt 18

¹⁰⁸ Teigene, 1976: 5

¹⁰⁹ Teigene, 1976: 5

¹¹⁰ Huldt et al., 2001: 26

[...]the communists, russian and local, expelled from power all political leaders in Hungary, Romania, and Bulgaria whom they thought undfriendly or unreliable. Who, observing such malign actions, the thought ran, could continue to believe that the Soviet Government would permit freedom and democracy in the Western sense, or show regard for any agreements which obligated them to tolerate opposition? ¹¹¹

Drivkreftene i den amerikanske politikken var landets legitime interesser for å forsvare demokratiet mot Sovjets politikk. Tradisjonalistene mente altså at Sovjetunionen hadde skylda for den kalde krigen – et syn som var dominerende fram til midten av 1960-tallet.

Tradisjonalistene betraktet i stor grad også Sovjets politikk «som motivert ut fra ideologisk-ekspansive hensyn», mens revisjonistene la, som vi snart skal se nærmere på, mer vekt på «Sovjet-statens sikkerhetsbehov.»¹¹²

Når det gjelder Marshall-hjelpen, hevdet tradisjonalistene at hjelpetiltaket var defensivt motivert. Marshall-hjelpen (og Truman-doktrinen) kom som svar på Sovjets ekspansjon i Øst-Europa. Herman Feis mente hjelpetiltaket handlet om et ønske fra USA om å komme Europa til unnsetning «The American Government had not been unmindful of the plight of the millions of those left bereft and in distress by the war.»¹¹³ Forfatteren fremholder at det var rapportene om sosial uro, opprør og streiker, blant annet i Frankrike, og berettiget frykt for snarlig kommunistisk overtakelse som gjorde at amerikanerne vedtok hjelpeprogrammet. «The French Communist Party with Russian encouragement, was ready to take over power. In short, the American program of aid was developed in the nick of time.»¹¹⁴

Den revisjonistiske skolen, som oppstod på midten av 1960 tallet, hadde utspring i en kritikk mot USAs krigføring i Vietnam. Retningen hadde både et radikalt og marxistisk utgangspunkt og representerte et negativt syn på USAs rolle i den kalde krigen. Retningen er også beskrevet som en «revisjonistisk, postmarxistisk historikerskole som fokuserte på amerikansk imperialisme som drivreim i spenningsforholdet mellom øst og vest.»¹¹⁵

Revisjonistene mente at USAs imperialistiske politikk var årsaken til den kalde krigen: «Eliten i Washington hadde etter 1945 forsøkt å utbre USAs økonomiske og politiske dominans, noe som hadde ført til konflikt med Moskva og med frigjøringsbevegelser verden over.»¹¹⁶

¹¹¹ Feis, 1970: 173-174

¹¹² Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 21

¹¹³ Feis, 1970: 227

¹¹⁴ Feis, 1970: 235

¹¹⁵ Larsen, 2014

¹¹⁶ Frøland, 1997: 23-24

Revisjonistene mente at det primære målet for USA var å sørge for sin egen økonomi.¹¹⁷ USA brukte både militære og økonomiske virkemidler som atombombe og Marshall-hjelp for å nå sine mål. Dermed ble Sovjets politikk i Øst-Europa betraktet som defensivt svar på USAs økonomiske og militære målsettinger, der drivkreftene var kapitalismens behov for nye markeder og en grunnleggende anti-kommunisme.

For revisjonistene handlet ikke USAs politikk om å demme opp for Sovjets ekspansjon, men var tvert imot et ledd i en politisk og økonomisk offensiv, ifølge den revisjonistiske forskeren Gabriel Kolko:

The question of foreign economic policy was not the containment of communism, but rather more directly the extension and expansion of American capitalism according to its new economic power and needs.¹¹⁸

I forhold til min lærebokanalyse, er det interessant å registrere at denne nye revisjonistiske tolkningen innebærer at den historiografiske konteksten flytter seg mot venstre.

Revisjonistenes nytolkning av Marshall-planen representerer også en venstredreining. De mente at formålet var å sikre at amerikanske varer fikk markedstilgang og at amerikanerne fikk politisk innflytelse og kontroll over Vest-Europa. Planen skulle også «virke til å undergrave den sovjetiske innflytelsessfæren i Øst-Europa. Marshallplanen representerte etter denne tolkningen et aggressivt amerikansk fremstøt i den kalde krigen.»¹¹⁹ Planen ble dermed oppfattet som et ledd i USA sin imperialistiske politikk, som allerede hadde startet før 2. verdenskrig var avsluttet.¹²⁰ En slik synsmåte finner vi hos Gabriel Kolko: [...] «there were not enough dollars in Europa to purchase American goods, and capitalist and Communist Europe alike was forced, willy-nilly, into state bilaterale barter and regulated trade for its essential needs.»¹²¹

Oppsummert ser vi at den revisjonistiske tolkningen av den kalde krigen representerer en venstredreining av forskningen. Endringen kan også forstås som en historiografisk radikalisering – ikke ulik den utviklingen venstresiden gikk gjennom. Dette understreker venstresidens sterke posisjon utover i perioden – noe det er grunn til å tro også kan ha hatt innflytelse på lærebøkens framstillinger.

¹¹⁷ Kolko & Kolko, 1972: 2

¹¹⁸ Kolko & Kolko, 1972: 23

¹¹⁹ Pharo, 1997: 5-6

¹²⁰ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 20

¹²¹ Kolko & Kolko, 1972: 360

Et annet spørsmål handler om Sovjets mulige deltakelse i hjelpeprogrammet: Hvorfor ble Sovjet invitert, og hvorfor ble invitasjonen avslått? Det er ulike svar på disse spørsmålene.

Den revisjonistiske retningen mente at USA inviterte Sovjet av taktiske grunner. Ikke minst var det viktig å få Sovjet til å framstå som den som avsto tilbudet – og dermed ble ansvarlig for delingen av Europa: «There is no question that the United States knew that the Russians would not, in the end, participate in the program»¹²² Dette er forøvrig samme argumentasjon som brukes i det venstreorienterte Pax- leksikon.¹²³ Der skriver artikkelforfatteren Knut Einar Eriksen (KEE) at det var mest en formalitet og utslag av taktikk at tilbudet ble rettet mot landene i øst, og at man «regnet som sannsynlig at Sovjetunionen ikke ville godta det amerikanske tilbudet.»¹²⁴

Dette står i kontrast til den tradisjonalistiske retningen som beskriver USAs frykt for konsekvensene av Sovjetisk deltakelse i hjelpeprogrammet. En tilslutning fra Sovjet kunne true hele prosjektet på grunn av de økte kostnadene man fryktet Kongressen ikke ville akseptere. Selv om man regnet det som sannsynlig at Sovjet ville takke nei, blant annet på grunn av at planens krav om full åpenhet om landenes økonomiske og finansielle situasjon, kunne ikke dette utelukkes: «The risk would be taken.»¹²⁵ Invitasjonen til Sovjet framstilles ikke som taktikk, men som en kalkulert risiko. Dessuten mente USA at Sovjet også kunne bidra - blant annet med råvarer. «Marshall decided to give the Russians the change to contribute as well to benefit, by providing raw materials in exchange for assistance.»¹²⁶ Aschehougs verdenshistorie fremmer en lignende forklaring: Der heter det at planen «teoretisk» var åpen for Sovjetunionen og at «muligens håpet man i statsledelsen at også Stalin, tross alt ville slutte seg til,» og det sovjetiske avslaget tolkes som utslag av «frykt for å tape Europa til USA» – og kanskje dermed også den europeiske sikkerhetssonen.»¹²⁷

Når det gjelder det sovjetiske avslaget, vil den tradisjonalistiske retningen betvile Sovjets offisielle versjon – at landet avsto fordi man oppfattet planen som uønsket innblanding andre lands indre anliggender.¹²⁸ Man vil i stedet hevde at avslaget blant annet kom fordi man ikke ville avsløre sin egen økonomiske situasjon: «Behind Molotov's

¹²² Kolko & Kolko, 1972: 363

¹²³ Helsvig, 2015

¹²⁴ Dahl, 1980: 238

¹²⁵ Feis, 1970: 243

¹²⁶ Feis, 1970: 243

¹²⁷ Huldt & Helle, 1982: 41

¹²⁸ Feis, 1970: 247

arguments could be detected unwillingness to subject the Russian economic situation and program to discussion.»¹²⁹

Den revisjonistiske retningen mente derimot at det var umulig for Sovjet å godta planen fordi landet og statene i øst ville ha blitt integrert i en vestlig blokk under overoppsyn av USA.¹³⁰

Dessuten har den revisjonistiske skoleretningen en tendens til å framstille Marshall-planen som lite virkningsfull – noe som også er nyttig å være klar over når jeg skal analysere lærebøkene. I kapittelet kalt *The Failure of the Marshall Plan* skriver Kolko at det på begynnelsen av 1950-tallet ikke lenger var noen tvil om «the failure of the ERP to achieve the original goals that Washington desired.»¹³¹ Dette underbygges også av Frode Lindgjerde som i sin hovedoppgave skriver at revisjonistiske framstillinger av USAs motiver for hjelpetiltaket «kombineres med at effekten gjøres minimal når det gjelder restaureringen av de vesteuropeiske økonomiene og den vekst som fant sted under planens virketid.»¹³²

Utover på 1970-tallet ble den revisjonistiske retningen avløst av den postrevisjonistiske.¹³³ Denne retningen mente at både USA og Sovjetunionen hadde ansvar for at den kalde krigen oppstod. I stedet for å diskutere hvem av supermaktene som hadde mest skyld, fokuserte man i større grad på dynamikken mellom partene.¹³⁴ Postrevisjonistene brakte også med seg en forståelse av at Marshall-hjelpen (og USAs involvering i Europa) var sterkt etterspurt av flere land i Vest-Europa. Lundestads tese «empire invitation» passer inn i dette synet.¹³⁵ Denne oppfatningen står dermed i kontrast til revisjonistenes forståelse av tiltaket som i stor grad initiert av USA. Likevel var det først i 1985 at dette synspunktet fikk allmenn utbredelse da Lundestads bok *Øst, Vest, Nord, Sør – Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945* ble første gang utgitt. Derfor kan en ikke forvente at dette synet uttrykkes i lærebøker på 1970-tallet. Likevel kan det være nyttig å bruke det postrevisjonistiske perspektivet som påpeker at USAs tiltak ikke utelukkende var bestemt av anti-sovjetiske hensyn.¹³⁶

¹²⁹ Feis, 1970: 248

¹³⁰ Kolko & Kolko, 1972: 363

¹³¹ Kolko & Kolko, 1972: 471

¹³² Lindgjerdet, 2001: 131

¹³³ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 19

¹³⁴ Tjelmeland, 2006: 16

¹³⁵ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 172-173

¹³⁶ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 20

Selv om enkelte lærebøker i denne perioden også kan være preget av postrevisjonismen, vil denne retningen bli grundigere omtalt i neste kapittel (perioden fra 1980 til 1990) da den postrevisjonistiske fortolkningen sto sterkt.

2.2 Operasjonalisering av venstresidens syn

Målet med dette delkapittelet er å klargjøre hva som er venstresidens syn på analyse spørsmålene jeg stiller i denne oppgaven. Som jeg viste i punkt 2.1.3, var man i SV ganske uenige om vurderingen av Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Derfor er ikke helt enkelt å sette opp tydelige kriterier for hva SV egentlig mente om dette spørsmålet. Når deler av partiet beveger seg mot sentrum og blir mer kritisk til statene i øst, vil mitt utgangspunkt være å undersøke om det fortsatt i SV uttrykkes forsvar for Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Det er forekomsten av disse synspunktene jeg blant annet vil operasjonalisere i dette delkapittelet.

2.2.1 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

De revisjonistiske kaldkrigsforskerne mente at USA hadde hovedskylden for at den kalde krigen oppstod. Som jeg pekte på i punkt 2.1.4, oppstod dette synet i USA på midten av 1960-tallet, og fikk for alvor gjennomslag på begynnelsen av 1970-tallet. Retningen la stor vekt på at USA var den aktive part som brukte ulike virkemidler for å nå målene om «extension and expansion of American capitalism.»¹³⁷

Sentrale personer i Sosialistisk Folkeparti mente, i likhet med revisjonistene, at USA hadde skylda for oppkomsten av den kalde krigen. Det ble uttrykt til dels sterk kritikk mot vesten, og tilsvarende sympati og forståelse for Sovjetunionen. I en hovedoppgave fra 1999 viser Kjetil A. Knarlag at Finn Gustafsen, redaktør i *Orientering* og senere partistifter i SF, mente at vesten bar det største ansvaret for den pågående konflikten mellom supermaktene:

Det er riktig at *Orientering* temmelig ensidig har kritisert vesten i de politiske hovedsaker som har vært aktuelle i den senere tid. Det skyldes faktisk at vi mener at vesten temmelig ensidig har hatt ansvaret for konflikten.¹³⁸

(Ordet *har* er understreket i originalteksten.)

Det er derfor grunn til å hevde at partiet ikke hadde et annet syn på oppkomsten av den kalde krigen enn den revisjonistiske skoleretningen innen kaldkrigsforskningen. Og i 1980 var Berge Furre tydelig på at det var USA og de vestlige landene som opptrådte aggressivt mot et

¹³⁷ Kolko & Kolko, 1972: 23

¹³⁸ Finn Gustafsen: 1961, sitert i Knarlag, 1999: 96

svakt og defensivt Sovjet (mer om dette i punkt 3.2.1). Og som jeg pekte på i punkt 2.1.3, var partiets negative syn på USA fortsatt sterkt tilstede i partiet.

En venstreorientert historieskrivning vil altså legge skylda på USA og Storbritannia for at det ble kald krig i Europa. Dette kan uttrykkes eksplisitt, men det mest vanlige vil nok være at læreboka uttrykker dette implisitt, ved for eksempel at noen hendelser blir vektlagt framfor andre. En slik framstilling vil for eksempel framheve og vektlegge de vestlig initierte tiltakene som Trumandoktrinen og Marshall-hjelpen når den kalde krigen blir beskrevet - mens kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 ikke får samme forklaringskraft. Dessuten er det interessant å sjekke om bøkene framhever den sovjetiske frykten for nye angrep fra vest på bekostning av vestens frykt for kommunismen. Dersom dette er tilfelle, vil det være naturlig å konkludere med at framstillingen er preget av venstresidens forståelse.

Oppsummert kan ei lærebok preget av venstresiden ha følgende kjennetegn: Boka framstiller USA som ansvarlig for den kalde krigen. Det var USA som opptrådte aggressivt og var den aktive part som Sovjet hadde grunn til å frykte. Dermed blir Sovjetunionens annektering av Øst-Europa forklart som en reaksjon på USAs politikk. Den sovjetiske frykten for nye angrep fra vest får stor plass i framstillingen, mens vestens frykt for kommunismen blir relativisert eller ikke nevnt. En forståelse av USA som ansvarlig for den kalde krigen kan også føre til at Trumandoktrinen og Marshallplanen blir framhevet som utløsende faktorer framfor kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948.

2.2.2 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Da Sosialistisk Folkeparti ble stiftet i 1961, var ikke Marshall-hjelp tema i den politiske debatten. Men da tilbudet kom i 1947, var AP- regjeringens holdning avventende. Man fryktet at brobyggingspolitikken som man hadde ført siden 1944 skulle ryke, siden deltakelse i planen ville innebære en vestlig orientering.¹³⁹ Norges Kommunistiske Parti (som i 1975 søkte å slå seg sammen med SV)¹⁴⁰ var tydeligst i sin avvisning av Marshall-hjelpen. I partiprogrammet fra 1949 står det at «med Marshall-planen følger politiske og militære forpliktelser som gjør oss fullstendig til underbruk av de amerikanske dollarimperialister.»¹⁴¹

Selv om partiprogrammene til SV ikke uttaler seg direkte om Marshall-planen, er det likevel mulig å komme fram til partiets syn på hjelpetiltaket. Den ene måten er å ta

¹³⁹ Danielsen, 2015

¹⁴⁰ Norges-kommunistiske-parti, 2016

¹⁴¹ Norges Kommunistiske Parti, 1949: Program ved Stortingsvalget 1949, punktet *Landets naturrikdommer og næringsliv for det arbeidende norske folk*

utgangspunkt i hva den revisjonistiske kaldkrigs-forskningen mente om dette spørsmålet. Som jeg viste ovenfor, hadde denne tradisjonen utspring på venstresiden i USA. Og som jeg pekte på i punkt 2.1.4, betraktet revisjonistene hjelpetiltaket som et uttrykk for USAs offensive og aggressive politikk. Tiltaket ble ikke primært oppfattet som et ledd i en oppdemming, men snarere en «extension and expansion of American capitalism.»¹⁴² Målet var dermed også å undergrave den sovjetiske innflytelsen i Vest-Europa.

En historieskrivning påvirket av venstresidens ideologi vil i hovedsak beskrive Marshallplanen i negative termer. Den mest ekstreme varianten vil betrakte planen som enda et eksempel på USA sin imperialistiske og kapitalistiske politikk som har som målsetting å gjøre landet enda sterkere. Slik som for eksempel Hans Fredrik Dahl i 1970 omtalte Marshallhjelpen i PAX-KORREKTIV- seriens kritikk av *Ræders verdenshistorie for realskole og gymnas*:

Marshall-hjelpen var en politisk hjelp og må sees i sammenheng med dannelsen av NATO på samme tid. Den var storstilt og klart rettet mot Sovjet- samveldet. I det hele tatt er det nå, i motsetning til 1947, alminnelig forstått at stormaktenes økonomiske hjelpetiltak har maktpolitiske siktemål.¹⁴³

Eller som Geirbjørn Amdal skriver i PAX-KORREKTIV- seriens omtale av *Folk og samfunn før og nå 7. -9. skoleår*: «Ingen må tro at USA ga bort milliarder av dollars uten å kreve noe til gjengjeld.»¹⁴⁴

Et annet spørsmål er hvordan en skal tolke det sovjetiske avslaget på Marshall-planen. Hvordan lærebøkene beskriver og forklarer dette, kan peke i retning av hvilken posisjon forfatteren formidler historien fra. Som jeg pekte på i punkt 2.4, vil revisjonistene fremstille invitasjonen til Sovjet og Øst-Europa om deltakelse i hjelpetiltaket som taktikk siden man var overbevist om at de ville avslå tilbudet. Mens en tradisjonalistisk fortolkning i mindre grad vil la dette framstå som opplagt – selv om denne fortolkningstradisjonen heller ikke underslår at man regnet med at Sovjet og landene i øst ville avslå tilbudet.

Oppsummert kan en venstreorientert framstilling av Marshallhjelpen framstå på følgende måte: Hjelpetiltaket var primært et initiativ fra USA og blir framstilt som et ledd i USAs imperialistiske og økonomiske politikk, som et utslag av aggressiv ekspansjonisme og ikke som oppdemming.

Ovennevnte er utledet på bakgrunn av SVs meninger – og er derfor avgjørende når jeg skal bestemme om ei lærebok har venstrepreg eller ikke. Momentene nedenfor er en

¹⁴² Kolko & Kolko, 1972: 23

¹⁴³ Dahl, 1970: 52

¹⁴⁴ Amdal, 1971: 93

sammenfatning av hva revisjonistene mente, og kan indikere at en framstilling har et venstreideologisk preg: Læreboka vil unngå å beskrive hjelpetiltaket som en suksess. Man vil framstille invitasjonen til Sovjet om å delta i hjelpetiltaket som taktikk. Framstillingen vil også kunne beskrive det sovjetiske avslaget som selvsagt – tilbudet var umulig for Sovjet eller landene i Øst-Europa å godta. Videre vil det gi et positivt bilde av Sovjetunionen dersom avslaget fra de andre kommunistiske landene blir framstilt som frivillig – og ikke som et krav stilt av Sovjet.¹⁴⁵

2.2.3 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Når det gjelder synet på Sovjetunionen og statene i Øst-Europa, hadde flere sentrale partifolk på venstresiden vanskelig for å erkjenne at disse statene ikke var demokratier i vestlig forstand. SV- biografen Frank Rossavik skriver at forholdet til «udemokratiske land som kalte seg sosialistiske har vært et tema for SF og SV helt siden før partiet ble stiftet [...]»¹⁴⁶ Partiet diskuterte jevnlig hvordan man skulle forholde seg til Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa og det hadde på mange måter et ambivalent forhold til østblokken.

I partiet SFs startfase på 1960-tallet ble det sjelden uttrykt kritikk mot statene i øst gjennom bladet *Orientering*, mens det derimot ble «hamret løs» mot Vest-Tyskland, NATO og USA.¹⁴⁷ Når det gjelder bladets forhold til Sovjet, så var tendensen at fram til 1961 ble «i all hovedsak Sovjets politikk forstått og forklart», mens bildet ble mer nyansert etter 1961.¹⁴⁸ Så selv om SF ikke tok klart offentlig standpunkt for noen av supermaktene, hadde likevel flere av lederne i partiet «betydelig sympati for russisk utenrikspolitikk og de økonomiske systemet i folkedemokratiene i Øst-Europa.»¹⁴⁹

Partiets trang til å forsvare blant annet DDR, kan ifølge Rossavik henge sammen med alle reisene partiets representanter foretok til landet og at samtalene med sentrale politikere gav bedre innsikt enn det andre hadde. Han mener videre at «tendensen i Orienterings dekning» av landene i Øst-Europa holdt seg utover 1970 tallet, og ble overtatt av avisen *Ny Tid* den den så dagens lys i 1975.¹⁵⁰

Det er likevel grunn til å understreke at ledelsen i partiet tok avstand fra brudd på

¹⁴⁵ Lindgjerdet, 2001: 130

¹⁴⁶ Rossavik & Jansen, 2011: 238

¹⁴⁷ Rossavik & Jansen, 2011: 239

¹⁴⁸ Knarlag, 1999: 115-116

¹⁴⁹ K. E. Eriksen, Pharø, Jensen, Riste, & Engdal, 1997: 215

¹⁵⁰ Rossavik & Jansen, 2011: 245

menneskerettighetene – selv når de kom fra kommunistiske regimer.¹⁵¹ Og i forbindelse med tildelingen av fredsprisen til den sovjetiske opposisjonelle vitenskapsmannen Andrei Sakharov, forsvarte avisen fredsprisvinnerens rett til å ytre seg kritisk, og minnet samtidig på at sosialister minst av alt «skal ta lett på overtramp og krenking av ytrings-, -trus- og organisasjonsfridom i sosialistiske land.»¹⁵² Likevel kritiserte avisen tildelingen fordi den fremmet «det synet på demokrati som nobelkomiteens medlemmer og det politiske system dei er talerøyr for, har.»¹⁵³

Partiets svar på kritikken mot statene i øst ble møtt på flere måter. Både ved å innrømme at kritikerne hadde rett; det var grunn til å kritisere flere sider ved Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Men kritikken ble også møtt ved å understreke de positive trekkene ved Sovjetunionen og dessuten peke på negative sider ved forholdene i vest. Likevel opplevde nok partimedlemmene kritikken som lite nyansert og ganske ensidig rettet mot de sosialistiske statene i øst. I forbindelse med 60-års markeringen av oktoberrevolusjonen, uttalte lederartikkelen i Ny Tid følgende:

Det store og sosiale og økonomiske framsteg som har skjedd i Sovjet blir ofte underkjent, og dei positive sidene ved systemet blir ofte oversett i Sovjetdebatten. Sentralt her står retten til arbeid, som er ein reell rett for begge kjønn. Den kapitalistiske økonomiens anarki med permitteringer, oppseiingar og nedlegging av arbeidsplassar eksisterer ikkje i Sovjet.¹⁵⁴

Et gjennomgående trekk ser ut til å være at internt i partiet var man uenige i hvor langt man kunne gå i kritikken av statene i øst. Derimot ser det ut som partiet sto langt mer samlet i sin kritikk av USA. Den tydelige antipatien for USA ble ofte uttrykt gjennom innlegg og artikler i Ny Tid, ofte ledsaget av negative karakteristikker som for eksempel «USA-kapitalismen, USA- imperialismen, den økonomiske herskerklassen.»¹⁵⁵

Ovennevnte står i skarp kontrast til hvordan man for eksempel omtalte Øst-Tyskland. I 1977 trykket Ny Tid et innlegg av Roald Halvorsen, typograf og nestleder i SV fra 1975 til 1977, og med bakgrunn fra NKP¹⁵⁶ Han forteller i innlegget om sine årelange og positive erfaringer med Øst-Tyskland, om sine besøk i landet og kontakt med sine typograf-kolleger. Ingen steder i artikkelen pekes det på negative sider ved det øst- tyske samfunnet. Pekefingeren rettes derimot vestover, når han opplyser at «de samme krefter som sto bak

¹⁵¹ Furre, 1982b: 5

¹⁵² Ny Tid, 1975: 2

¹⁵³ Ny Tid, 1975: 2

¹⁵⁴ Ny Tid, 1977: 2

¹⁵⁵ T. L. Eriksen, 1977: 6

¹⁵⁶ Halvorsen, 2016

keiser Wilhelm og Adolf Hitler» også sto bak proklamasjonen av Vest-Tyskland i 1948.¹⁵⁷

Vi ser altså at en tydelig tendens til å forsvare og forskjønne forholdene i Øst-Europa, i dette tilfellet Øst-Tyskland. Innlegget uttrykker en sympatisk holdning til politikken i landet, og et tilsvarende kritisk søkelys mot vesten.

Nå var det selvsagt langt flere enn Ny Tid og SV som var skeptiske til USAs operasjoner rundt om i verden. Blant annet vakte utenriksminister John Lyng fra Høyre oppsikt da han i en tale i FN høsten 1966 gikk inn for full bombestans i Vietnam.¹⁵⁸ Og som leder i Unge Høyre skrev Per Kristian Foss i 1972 leserinnlegg der han kritiserte USA.¹⁵⁹ Men det karakteristiske med venstresiden, her representert ved Ny Tid, var at det kritiske blikket nær sagt alltid ble rettet vestover.

Ovennevnte underbygges av partiveteranen Dag Seierstad, som i en årrekke har hatt sentrale posisjoner i SF og senere SV. Han forteller følgende om Sosialistisk Folkepartis og partiavisen Orienterings grunnposisjoner i synet på USA og Sovjetunionen: «I vest var det kapitalisme og demokrati, i øst var det sosialisme uten demokrati. [...] Mange i miljøet forstørret opp noen av svakheten med systemet i vest, Norge inkludert, og bagatelliserte dermed forskjellen til systemene i øst.»¹⁶⁰

Når det gjelder partiets syn på Sovjetunionen og landene i Øst-Europa, kan dette komme til uttrykk i lærebøkene på flere måter. Kanskje handler det mest om hvordan man vurderer og beskriver sovjetregimets karakter. Hovedbildet vil være at statene i øst blir beskrevet på en sympatisk måte. Dersom man kritiserer forhold ved statene i øst, kan dette bli balansert/bagatellisert ved også å nevne negative trekk ved USA og vestlige land.

Lærebøkene vil også kunne forskjønne eller omskrive den sovjetiske okkupasjonen av landene i Øst-Europa, for eksempel ved at Sovjets kontroll over Øst-Europa blir ikke formidlet som tvang og undertrykkelse. Dette kan blant annet skje ved at hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948 ikke omtales som et kupp.

Bøkene vil unngå å beskrive Sovjetunionen som en udemokratisk og totalitær stat. Dersom supermaktene sammenlignes, nevner ikke læreboka at innbyggerne i Sovjetunionen manglet demokratiske rettigheter. Dessuten kan kritikk av Sovjet bli forsøkt balansert ved å nevne negative forhold ved USA og landene i Vesten.

¹⁵⁷ Halvorsen, 1977: 23

¹⁵⁸ Langslet, 2009

¹⁵⁹ James Godbolt, sitert i Skålid, 2008

¹⁶⁰ Rossavik & Jansen, 2011: 244 og 245

2.3 Analyse av Coldevin, Aksel: *Historie 7.-9. år i folkeskolen.* (1965)

2.3.1 Generelt om boka

Boka som denne analysen bygger på ble ugitt i 1965 på forlaget H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) og er skrevet for bruk i 7.-9. skoleår i den niårige folkeskolen. Boka teller til sammen 440 sider og handler om verdenshistorie og Nordens historie fra 1750 og fram «til vår egen tid.»¹⁶¹ Perioden som er aktuell for vår analyse handler om etterkrigstiden og fram til ca. 1960 og er plassert under overskriften *En ny verden skal bygges opp*. De sidene jeg har analysert er plassert under overskriftene *Gjenreisningen i Europa. Marshall-hjelpen, Den kalde krigen* og fra *Stalin til Khrusjtsjov* og *Et nytt samarbeid i Nord- og Vest Europa* og teller ca. 7 sider. Boka er en komprimert utgave av klassikeren Ræders *Verdenshistorie for realskole og gymnas* den 21. utgaven, utgitt i 1969.¹⁶² (Anton Ræder døde i 1941 og Coldevin overtok etter ham).

2.3.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Coldevin forteller at forholdet mellom statslederne Churchill og Stalin under krigen hadde vært preget av gjensidig mistenksomhet, men at de hadde «holdt sammen mot en felles fiende.»¹⁶³ Den kalde krigen beskrives som en «kald front av mistro og hat mellom øst og vest.»¹⁶⁴ Læreboka nevner ulike hendelser som er ment å forklare hvordan den kalde krigen kunne oppstå: Den kommunistiske maktovertakelsen i Øst-Europa og ikke minst det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 blir nevnt eksplisitt som en hendelse av stor betydning. Coldevin skriver om kuppet, at «det gjorde sterkt inntrykk i Vest-Europa. Statene her mente at også de var truet, og søkte samarbeid med Amerika.»¹⁶⁵ Deretter forteller boka om opprettelsen av NATO og hvordan russerne reagerte med å erklære at de «mener NATO forbereder et angrep; derfor har de sluttet en militæravtale (Warszawapakten) med de andre kommunistiske statene i Øst-Europa, unntatt Jugoslavia.»¹⁶⁶ Coldevin avslutter denne bolken med å fortelle at både USA og etter hvert Sovjetunionen har fått atomvåpen og at «en krig med slike våpen er så avskrekkende at ingen våger å ta ansvar for den».¹⁶⁷

Denne fremstillingen av bakgrunnen for den kalde krigen kan karakteriseres som tradisjonalistisk, for øvrig i tråd med det rådende synet på begynnelsen 1960-tallet. Man føler

¹⁶¹ Coldevin, Brochmann, & Økland, 1965: 3

¹⁶² Ræder & Coldevin, 1969

¹⁶³ Coldevin et al., 1965: 362

¹⁶⁴ Coldevin et al., 1965: 362

¹⁶⁵ Coldevin et al., 1965: 362

¹⁶⁶ Coldevin et al., 1965: 363

¹⁶⁷ Coldevin et al., 1965: 363

seg truet av Sovjet, og oppretter et forsvarssamarbeid for å møte trusselen. Likevel er ikke bokas beskrivelse helt uten nyanser. Som vi så av sitatet ovenfor, nevner boka at Sovjet på sin side kanskje kunne oppfatte NATO som en trussel. Dermed blir ikke Sovjets posisjon helt uteglemt.

Likevel er helheten i framstillingen godt plassert innenfor det tradisjonalistiske synet på den kalde krigen, og er heller ikke en historieskrivning som kan betegnes som preget av venstresidens ideologi.

2.3.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Læreboka beskriver Marshall-hjelpen som et tiltak primært basert på velvilje, godhet og fred fra USA sin side. Riktignok nevner boka at vilkåret for hjelpen var at landene skulle samarbeide økonomisk, og at de måtte legge fram planer for hvordan hjelpen skulle brukes. Boka nevner ikke eksplisitt hvorfor Sovjetunionen og de andre statene i Øst- Europa takket nei til denne hjelpen. Når det gjelder Øst- Europas avslag, står det at Tsjekkoslovakia først sa ja, men «måtte siden gi avslag.»¹⁶⁸ Men det står ikke hvorfor dette skjedde. Likevel indikeres det at Sovjetunionen påvirket landene: Coldevin skriver at «Sovjetunionen sa nei til amerikansk hjelp. Det gjorde også de andre øst-statene som stod under russisk innflytelse.»¹⁶⁹

Det er også interessant å merke seg at Marshall-hjelpen ikke nevnes som et underpunkt under den kalde krigen, men derimot under et punkt som er kalt *Gjenreisningen i Europa. Marshall-hjelpen*. Dette kan tolkes som at forfatteren primært oppfatter planen som et humanitært hjelpetiltak og ikke som et element i den kalde krigen. Dette bidrar til å sette USA i et positivt lys og er dermed et godt stykke unna en historieskrivning preget av venstresidens ideologi.

Selv om boka ikke nevner tydelig at det var Sovjetunionen som hindret de kommunistiske statene i Øst- Europa til å avslå tilbudet fra USA, vil jeg likevel som helhet betegne bekrivelsen Marshallhjelpen som klart positiv, noe som følgende avsluttende omtale viser:

Marshallhjelpen var for det meste direkte gave; den satte ny fart i gjenreisningsarbeidet, og skapte nytt håp. Siden har USA støttet en rekke land rundt om i verden med varer og lån; pengeverdien dreier seg om det tidobbelte av Marshall-hjelpen.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Coldevin et al., 1965: 361

¹⁶⁹ Coldevin et al., 1965: 360

¹⁷⁰ Coldevin et al., 1965: 361

Heller ikke denne historiefremstillingen kan plasseres i kategorien venstreideologisk historieskrivning, selv om framstillingen ikke er uten nyanser. Totalt sett så er det likevel et positivt og relativt forskjønnende bilde av USA som presenteres – og som det er naturlig å plassere innenfor den tradisjonalistiske skoleretningen.

2.3.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Coldevins omtale av det delte Europa er svært tydelig. Boka beskriver styresettet i landene i Øst-Europa som nærmest totalitært «med et mektig hemmelig politi, med sensur og ensretting av pressen og skolen, og en kamp mot kirken. Der fins bare ett parti, det kommunistiske.»¹⁷¹ Konsekvensene av å opponere mot systemet var svært store:

Mennesker som har en annen politisk oppfatning, eller som er trofaste tilhengere av kirken, kan risikere å bli satt i fengsel eller konsentrasjonsleir, og deres barn kan bli nektet adgang til høyere utdanning.¹⁷²

Dette er en knapp og usminket skildring som ikke kan beskyldes for å skjønne eller glatte over. Venstresidens tendens til å forsvare eller beskrive de kommunistiske statene på en sympatisk måte er ikke til stede her. Dermed er konklusjonen at framstillingen ikke er preget av venstresidens ideologi.

2.4 Analyse av Christensen, A.R. / Gjermundsen, A. / Holmboe, H.: *Folk og samfunn før og nå 9. skoleår* (1970)

2.4.1 Generelt om boka

Boka som ble utgitt på Gyldendal forlag var det 6. og siste bind i et heldekkende verk i historie fra 4. til 9. klasse og behandlet historien fra 1905 og fram til boka utgivelse.¹⁷³ Ifølge Lorentzen var boka en salgssuksess, noe han mener har sammenheng med at bøkene fremsto som både faglig og pedagogisk vellykket og var «kort og godt et tidsriktig historieverk.»¹⁷⁴

Bøkene ble revidert og brukt også etter at læreplanen M74 erstattet *læreplanen for forsøk med 9 årig skole* fra 1960. Sidene som handler om den kalde krigen er plassert i et kapittel kalt *Maktpolitikk og nasjonal frigjøring i etterkrigstida* og teller rundt 15 sider. Totalt er boka på 217 sider.

¹⁷¹ Coldevin et al., 1965: 363

¹⁷² Coldevin et al., 1965: 363

¹⁷³ Christensen, Gjermundsen, & Holmboe, 1970: Forord

¹⁷⁴ Lorentzen, 2005: 141

2.4.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Et interessant poeng er at begrepet *den kalde krigen* ikke benyttes. I stedet bruker boka betegnelsen *Øst-Vest- konflikten* om det spente forholdet mellom USA og Sovjetunionen etter 2. verdenskrig. Sammenlignet med Coldevin, beskrives dessuten utviklingen på en annen måte: Coldevins bok la vekt på den kommunistiske maktovertakelsen i Øst- Europa og kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 som medvirkende årsaker til at den kalde krigen startet. Denne boka har et annet utgangspunkt. Beskrivelsen toner ned konfliktene, spenningene og uenigheten som oppstod mellom seierherrene etter 2. verdenskrig. Kapittelet starter med en beskrivelse av delingen av Tyskland og en nøktern redegjørelse om at man hadde ulikt syn på hva som skulle skje med landet. «Uenigheten var så stor at det ble umulig å få i stand en fredskonferanse. Den midlertidige delingen av Tyskland kom til å bli varig.»¹⁷⁵

Boka legger altså ikke opp til å forklare *hvorfor* det ble kald krig, men beskriver i større grad *at* det oppstod konflikt mellom partene. Likevel kan det hevdes at bokas framstilling skaper en forståelse av at fiendskapet mellom supermaktene ble forsterket av ulike økonomiske vilkår. Boka bruker Tyskland som eksempel og opplyser at Øst-Tyskland led under at fabrikker ble flyttet til Sovjet, samtidig som «Sovjetrussisk eksport ble betalt med overpriser.»¹⁷⁶

Utviklingen i Øst-Tyskland settes i kontrast til hvordan USA og vestmaktene klarte å skape industriell vekst i Vest-Tyskland og hvordan dette gjorde at de «vant folkemeningen der for seg, som rimelig var.»¹⁷⁷ Dette er det nærmeste boka kommer en forklaring på hvorfor det ble kald krig uten at framstillingen eksplisitt legger skylda på noen av partene.

Oppsummert formidler boka et annerledes bilde av oppkomsten av den kalde krigen. Det fokuseres verken på kommunistfrykt i USA og Vest- Europa eller frykt hos Sovjet for å bli angrepet enda en gang fra vest. I den grad boka forklarer oppkomsten av den kalde krigen, bygger denne på at det var økonomiske årsaker til at det oppstod konflikt mellom øst og vest. Slik sett kan det nok hevdes at framstillingen legger opp til at det var USAs økonomiske virkemidler (Marshall-hjelpen) som bidro til todelingen av Europa. (Dette kommer jeg tilbake til i neste punkt). Det mest karakteristiske for framstillingen er likevel at konflikten mellom supermaktene tones ned.

¹⁷⁵ Christensen et al., 1970: 179

¹⁷⁶ Christensen et al., 1970: 181

¹⁷⁷ Christensen et al., 1970: 182

Dermed er ikke denne framstillingen preget venstresidens oppfatning av disse spørsmålene. Historiografisk vil det være naturlig å plassere denne framstillingen i den postrevisjonistiske skoleretningen, der begge partene deler skylden for oppkomsten av den kalde krigen.

2.4.3 Hvordan framstilles Marshallhjelpen?

Den økonomiske effekten av Marshallplanen blir for Norges del beskrevet entydig positivt. «En viktig årsak til at Norge så raskt ble gjenreist økonomisk, var den støtten landet fikk gjennom Marshall-hjelpen.»¹⁷⁸ Forfatterne går langt i å hevde at hjelpeprogrammet var til størst fordel for USA, selv om dette utsagnet modifiseres noe ved at det legges i munnen på de sovjetiske lederne. «Sovjetunionen hevdet at det var USA selv som hadde størst fordel av planen på grunn av overproduksjonen der, og at de stater som tok imot hjelp, ville bli økonomisk og politisk avhengige av USA.»¹⁷⁹ Dessuten opplyser forfatterne at «USA hadde ikke krigsskader i det hele tatt. Næringslivet der hadde utviklet en veldig produksjonskapasitet.»¹⁸⁰ Dette var problematisk fordi det ikke var «nok avtakere til varene» og «arbeidsløsheten begynte å bre seg.»¹⁸¹ Og så kommer en interessant setning: «For USA var det viktig at forholdene i Europa snarest mulig ble slik at ordnet produksjon og varebytte kunne komme i gang.»¹⁸²

Det er for øvrig interessant å registrere at PaxKorrektivs anmelder Geirbjørn Amdal er rimelig fornøyd med hvordan læreboka beskriver Marshall-hjelpen. Det eneste anmelderen har å utsette på teksten, er at utsagnet om at USA hadde størst fordel av Marshallhjelpen legges i munnen på russerne.¹⁸³ Selv om ordene legges i munnen på russerne, mener jeg likevel at utsagnet i læreboka, og framstillingen for øvrig, formidler et budskap om at Marshall-hjelpen kom i stand fordi USA ønsket markedstilgang for sin overproduksjon.

Sammenlignet med Coldevin, er denne framstillingen svært annerledes når det gjelder hvordan USAs rolle blir beskrevet. Selv om denne boka er tydelig på at Sovjet nektet landene som de kontrollerte å ta imot Marshall-hjelp, og dessuten beskriver hjelpen som en suksess, mener jeg framstillingen bygger opp et bilde av hjelpetiltaket motivert utfra USAs egeninteresse.

¹⁷⁸ Christensen et al., 1970: 175

¹⁷⁹ Christensen et al., 1970: 182

¹⁸⁰ Christensen et al., 1970: 181

¹⁸¹ Christensen et al., 1970: 181

¹⁸² Christensen et al., 1970: 181-182

¹⁸³ Amdal, 1971: 93

Dessuten blir hjelpetiltaket, som vi så i punkt 2.4.2, beskrevet som et viktig element i oppbyggingen av skillet mellom øst og vest. Dermed legges det opp til en forståelse av at USA brukte Marshall-hjelpen som et ledd i sin imperialistiske politikk.

Dette er i tråd med hvordan venstresida oppfattet hjelpetiltaket, og dessuten på linje med den revisjonistiske skolens forståelse, der man mente at USAs overordnede mål var å sørge for sin egen økonomi. Utfra dette vil jeg definere denne framstillingen som preget av venstresiden.

2.4.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Boka går i liten grad inn på hvordan forholdene var i de sosialistiske landene i øst. Dette er i seg selv interessant. Men siden emnet ikke blir tematisert, vil jeg undersøke om beskrivelsene av hendelsene i Øst-Europa kan gi en pekepinn på bokas syn på Sovjetunionen.

De kommunistiske maktovertakelsene Øst-Europa blir blant annet beskrevet på følgende knappe måte: «Romania, Bulgaria og Ungarn ble okkupert av russiske tropper. Styret i disse landene ble i løpet av kort tid overtatt av kommunistiske partier, som hadde vært forbudt i mellomkrigstida. Nå ble andre partier forbudt.»¹⁸⁴ Om Tsjekkoslovakia heter det at landet «ble atter egen stat og gjenopptok sin demokratiske styreform fra før krigen.»¹⁸⁵ Dette viser en ganske sympatisk måte å beskrive hendelsene på, noe som peker i retning av en venstreorientert framstilling.

Likevel finnes det også eksempler på mer kritiske uttalelser om statene i øst: Boka opplyser at østtyskernes misnøye med å bli knyttet til sovjetisk økonomi ikke fikk komme til orde fordi «politimetodene var harde.»¹⁸⁶ Og i forbindelse med byggingen av Berlinmuren forteller boka at det var forbundet «med dødsfare å flykte,» og at «den totale innesperringen av østtyskerne vakte sterke protester i den vestlige verden.»¹⁸⁷ Dessuten legger ikke boka skjul på at de østeuropeiske landene ble okkupert etter andre verdenskrig, samt Sovjets invasjon i Ungarn i 1956 og i Tsjekkoslovakia i 1968.

Selv om boka også peker på negative trekk ved forholdene i Øst-Europa, så er det likevel interessant å registrere at den kommunistiske maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia i

¹⁸⁴ Christensen et al., 1970: 179

¹⁸⁵ Christensen et al., 1970: 179

¹⁸⁶ Christensen et al., 1970: 181

¹⁸⁷ Christensen et al., 1970: 185

1948, som i flere framstillinger omtales som et kupp,¹⁸⁸ her beskrives på følgende måte: «I februar 1948 overtok det sterke kommunistpartiet i Tsjekkoslovakia makten i landet.»¹⁸⁹

Som jeg var inne på innledningsvis, er kanskje det mest interessante at boka i svært liten grad opplyser om de ikke-demokratiske sidene ved Sovjetunionen og at innbyggerne manglet politiske rettigheter. Sammenligner vi med Coldevins bok, ser vi her en nærmest motsatt vinkling på beskrivelsen av Sovjet og landene i Øst-Europa.

Oppsummert mener jeg ovennevnte eksempler viser at bokas framstilling må defineres som preget av venstresiden, jfr. kriteriene i punkt 2.2.3. Boka er lite kritisk til Sovjetunionens kontroll over landene i Øst-Europa. Det kan hevdes at boka omtaler maktovertakelsen i Øst-Europa på en sympatisk måte når den bruker ordene *overtatt av kommunistiske partier*. Dessuten beskrives hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948 på lignende måte. Hovedinntrykket er at Sovjets kontroll over landene i Øst-Europa ikke blir ikke beskrevet som et resultat av tvang og undertrykkelse. Dessuten underkommuniseres også at verken Sovjet eller landene i Øst-Europa var demokratier i vestlig forstand.

2.5 Analyse av Skogstad, Ola: *Historien forteller 9. skoleår* (1972)

2.5.1 Generelt om boka

Boka jeg har undersøkt ble utgitt i 1972 på Fabritius forlag og er beregnet for siste året på ungdomstrinnet (9. trinn) og handler om «de gjennomgripende endringer og stormfulle hendelser som har funnet sted fra omkring år 1900 og fram til våre dager.»¹⁹⁰ Forfatteren oppfordrer leserne til å være kritiske til innholdet i boka. Når det gjelder den kalde krigen, som er aktuell for vår analyse, skriver Skogstad at denne hendelsen vet vi «ennå for lite om.»¹⁹¹ Videre forteller forfatteren i forordet at boka legger vekt på å presentere ulike syn på historiske hendelser, slik at leserne kan få innsikt og kanskje forstå noen av utfordringene som historievitenskapen møter.

Avsnittet avsluttes med en oppfordring om ikke å ta vare på boka, «den gir ikke den fulle og endelige sannhet om vårt århundre!»¹⁹² Slike tanker representerte noe nytt, og varslet et brudd med den tradisjonelle lærebokframstillingen der det var lite rom for problematisering av de historiske hendelsene. Disse tendensene kan også tolkes som et frampek mot den nye

¹⁸⁸ Coldevin (1965) omtaler hendelsen som et kupp, det samme gjør Lund & Brynildsrud (1980). Se også punkt 3.2.1

¹⁸⁹ Christensen et al., 1970: 183

¹⁹⁰ Skogstad, 1972: forord

¹⁹¹ Skogstad, 1972: forord

¹⁹² Skogstad, 1972: forord

lærebokgenerasjonen som kom etter Mønsterplanen av 1974, der det ganske tydelig ble understreket at det elevene hadde lært på skolen kanskje måtte tas opp til ny vurdering seinere. (Se for øvrig punkt 3.1.2.).

Selv om boka på flere områder var nyskapende, vil jeg likevel betegne den som tradisjonell ved begrenset bildebruk, stor stoffmengde og bruk av fortelling som virkemiddel. Boka er på rundt 300 sider og stoffet jeg har analysert er plassert under overskriftene *den kalde krigen, opprustning og terrorbalanse* og *Sovjetunionen i skyggen av Stalin* og *Europa under hammer og sigd* og teller ca. 16 sider.

2.5.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Avsnittet kalt *den kalde krigen* innledes med å beskrive situasjonen etter at Tyskland var beseiret. Avsnittet avsluttes på følgende måte: «Tyskland var knust, Frankrike og Storbritannia var utarmet, Europa var i oppløsning. Hva nå?»¹⁹³ Etter denne kunstpausen tar Ola Skogstad Sovjetunionens perspektiv og forteller at landet to ganger i dette århundre hadde blitt angrepet fra vest, og at landet hadde hatt de største tapene av menneskeliv og eiendom av samtlige deltakere i 2. verdenskrig, inkludert Tyskland. Boka beskriver videre hvordan Stalin «hadde gjort de baltiske statene og deler av Tsjekkoslovakia og Romania til deler av Sovjetunionen» og hvordan han på den måten «dannet en mur av kommuniststyrte stater langs Sovjetunionens vestgrense.»¹⁹⁴

Boka vektlegger altså Sovjets behov for å beskytte seg mot fremtidige angrep fra vest når den skal forklare starten på den kalde krigen. Dermed blir okkupasjonen av statene i Øst-Europa legitimert utfra trygghetsbehovene til Sovjet. Kommunistfrykten som rådde i vesten etter 2. verdenskrig nevnes indirekte med henvisning til Lenins tro på en revolusjon som skulle gjøre hele verden kommunistisk. Deretter forteller/beroliger Skogstad leserne med at «Stalin trodde knapt på verdensrevolusjonen, men arbeidet for at det kommunistiske system skulle få videre utbredelse».¹⁹⁵ Derimot plasseres frykten hos lederne i Sovjet: «De nord-amerikanske atombombeekspløsjonene over Japan lød skremmende for russiske ører, for de kommunistiske ledere ventet seg ikke noe godt fra vest.»¹⁹⁶ Vi ser her en helt annen måte å beskrive starten av den kalde krigen på enn hva vi fant hos Coldevin. Så langt er det vestmaktene som får stempelet som aggressorer – og ikke Stalin og kommunismen slik vi så

¹⁹³ Skogstad, 1972: 197

¹⁹⁴ Skogstad, 1972: 198

¹⁹⁵ Skogstad, 1972: 198

¹⁹⁶ Skogstad, 1972: 198

hos Coldevin. Dette er en framstilling som tilhører den revisjonistiske skolens oppfatning av skyldforholdene i den kalde krigen – og som dessuten er i tråd med venstresidens forståelse.

Det er også interessant å registrere at Skogstad ikke nevner kuppet i Tsjekkoslovakia som et element i utviklingen av den kalde krigen – slik vi blant annet så hos Coldevin. Dette bidrar også til å underbygge at framstillingen er på linje med revisjonistenes oppfatning av «Sovjetunionen som grunnleggende defensiv og USA som pådrivaren.»¹⁹⁷

Et annet punkt å merke seg er hvordan Skogstad beskriver kommunistfrykten hos lederne i vest. Avsnittet som handler om Churchills berømte tale om jernteppet som har senket seg gjennom Europa innledes på følgende måte:

Statsmennene i vest så på nytt det kommunistisk spøkelse reise seg. Var Josef Stalin ute etter å vinne herredømme over hele det europeiske fastland? Den gamle Winston Churchill var først ute med å slå alarm.¹⁹⁸

Her er det flere ting å merke seg: Uttrykket «det kommunistiske spøkelse» ble første gang brukt i innledningen til *Det kommunistiske manifest*. Utgangspunktet var å konkretisere hva kommunismen sto for, som en motvekt mot de fordømmene mange hadde. Eller som det står i manifestet: «Det er på tide at kommunistene åpent legger fram for hele verden sitt syn, sine mål, sine tendenser, og stiller et manifest fra partiet selv opp mot eventyrene om kommunismens spøkelse.»¹⁹⁹

Når læreboka bruker metaforen *det kommunistiske spøkelse*, mener jeg den kan bidra til en tolkning av kommunistfrykten som ubegrunnet. Et spøkelse er som kjent noe metafysisk. Det er altså en irrasjonell frykt som konnoteres til dette ordet.²⁰⁰ Dette er for øvrig en ordbruk som av og til benyttes når man ønsker å latterliggjøre noens frykt for kommunismen. Som for eksempel når sentralstyret i NKP i en polemikk om partistøtte fra Moskva avslutningsvis skriver følgende: «Er det fortsatt slik at den herskende klasse frykter det "kommunistiske spøkelse"?»²⁰¹ Jeg mener derfor at dette uttrykket kan bidra til å stille spørsmålstegn ved og relativisere den frykten mange i vesten hadde for kommunismen.

Oppsummert mener jeg denne bokas omtale av bakgrunnen for den kalde krigen på flere punkter oppfylder kriteriene for venstreorientert framstilling. Den vestlige frykten for kommunismen blir relativisert, mens Sovjets frykt for angrep fra vest i langt større grad blir tatt på alvor. Det bygges opp et bilde av USA som den mest aktive og aggressive parten, i tråd

¹⁹⁷ Tjelmeland, 2006: 16

¹⁹⁸ Skogstad, 1972: 198

¹⁹⁹ Marx, Engels, & Holm, 1984: 7

²⁰⁰ I punkt 1.4.3 nevnte jeg hvor viktig det er å undersøke metaforbruken i språkanalysen.

²⁰¹ Underlid, 2016

med den revisjonistenes forståelse. Dessuten blir kuppet i Tsjekkoslovakia ikke nevnt som en viktig faktor i opptrappingen av den kalde krigen. Utfra dette mener jeg at denne framstillingen kan defineres som preget av venstresidas ideologi.

2.5.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

I Skogstads historiebok blir ikke Marshall-hjelpen behandlet som et eget tema. Forfatteren skriver første gang om dette hjelpetiltaket under emnet *Den kalde krigen*. Det tegnes først et bilde av et utarmet og utbombet Vest-Europa, med økonomisk krise og store streiker i Frankrike og Italia, der kommunistene var klare til å ta over styret. Avsnittet avsluttes med at «Europa kunne knapt være i stand til å reise seg ved egen hjelp. Hjelpen var bare ett sted å finne.»²⁰² Marshall-hjelpen ble mottatt med «åpne armer» og bidro til å få landene som mottok hjelp på fote igjen.²⁰³ Skogstad unnlater likevel ikke å påpeke at USA hadde egeninteresse av hjelpetiltaket ved at «mesteparten av pengene gikk til innkjøp av varer fra USA, og kom på den måten også amerikansk næringsliv til gode.»²⁰⁴ Boka forteller også at Sovjet ikke tok imot tilbudet fordi de «ville unngå å gjøre seg avhengig av vestlig kapital» og dermed ble også «øststatene tvunget til å avstå fra tilbudet.»²⁰⁵

Sammenligner vi denne historiefremstillingen med den vi fant hos Coldevin, ser vi at Skogstad legger langt større vekt på at planen var motivert av amerikanske næringsinteresser. Noe som for øvrig er i tråd med hvordan Christensen m.fl. beskrev hjelpetiltaket. På den annen side er han tydeligere enn Coldevin på at landene i Øst-Europa ble *tvunget* til å avstå tilbudet. Dessuten framstilles hjelpetiltaket som en suksess, det heter blant annet at «Marshallhjelpen trakk Vest-Europa opp av senga igjen.»²⁰⁶

Hjelpetiltaket blir ikke framstilt som et utslag av USAs aggressive og ekspansive politikk overfor Europa. Det er ikke USAs egeninteresse som blir understreket, slik vi blant annet så hos Christensen m.fl. Hovedinntrykket er tvert imot at Marshallhjelpen er et ledd i USAs oppdemningspolitikk. Dessuten peker framstillingen på at de andre kommunistiske landene ble tvunget til å avslå tilbudet, samt at hjelpetiltaket hadde god effekt.

Oppsummert er dette en framstilling som ikke kan defineres som preget av venstresidens forståelse av hjelpetiltaket. Motivet var ikke utelukkende egeninteresse, slik en venstreorientert og revisjonistisk fortolkning vil hevde, ei heller var målet kun å komme

²⁰² Skogstad, 1972: 199

²⁰³ Skogstad, 1972: 199

²⁰⁴ Skogstad, 1972: 200

²⁰⁵ Skogstad, 1972: 200

²⁰⁶ Skogstad, 1972: 207

Europa til unnsetning – slik tradisjonistene hevdet. Derfor er det også naturlig å plassere framstillingen i den postrevisjonistiske fortolkningstradisjonen.

2.5.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Skogstads beskrivelse av maktovertakelsene og forholdene i Øst-Europa og Sovjetunionen vil jeg betegne som variert, i den forstand at noen passasjer ligger nær opp til en historieskrivning preget av venstresidens forståelse, mens andre ikke gjør det.

Leser man kun de avsnittene som er plassert under overskriften *kald krig*, legger man merke til at hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948, som av Coldevin omtales som et kupp, i Skogstads framstilling blir omtalt som en maktovertakelse. Riktignok forklarer han hendelsene relativt detaljert, og vi skjønner at det ikke var en frivillig overgang til kommunistisk styre. Han forteller at «en alvorlig syk president gav til slutt etter for presset, og en rein kommunistisk regjering overtok makten. Opposisjonspolitikere ble arrestert, og politiske fanger ble sendt til arbeidsleirer.»²⁰⁷ Skogstad lar det heller ikke herske noen tvil om hendelsens ikke-demokratiske karakter når han opplyser at «dette var et tungt slag for dem som hadde trodd på demokrati og frihet i Tsjekkoslovakia.»²⁰⁸

Videre heter det at kommunistpartiene i Polen, Romania, Bulgaria og Ungarn «ved god hjelp fra sovjetrussiske rådgivere og tropper kunne [...] rive til seg makten,» og regjeringene i disse landene «ble lydige redskaper for lederne i Moskva.»²⁰⁹

Så langt kan man si at det kun er bruken av ordet maktovertakelse som tydeligst peker i retning venstrepåvirket historieskrivning. Men så støter man på enkelte setninger som ikke passer inn i dette bildet. Under overskriften *opprustning og terrorbalanse* heter det blant annet at i USA «bredte kommunistredselen seg som en farsott», og som en konsekvens av opprettelsen av NATO i 1949 arbeidet den nordamerikanske krigsindustrien «for full maskin og tjente gode penger.»²¹⁰ Dette heller mot et kritisk blick på USA.

Dessuten tar Skogstad med et lite utdrag fra ei Sovjetisk historiebok som handler om *Sovjetunionens seier i den store fedrelandskrigen*. Dette er ikke oppsiktsvekkende i seg selv. Imidlertid stusser jeg på at utdraget ikke blir kommentert, eller gjenstand for spørsmål eller arbeidsoppgaver. Det blir stående uimotsagt. Utdraget avsluttes på følgende måte: «Det

²⁰⁷ Skogstad, 1972: 200

²⁰⁸ Skogstad, 1972: 200

²⁰⁹ Skogstad, 1972: 198

²¹⁰ Skogstad, 1972: 202

sovjetiske folks seier over noen av de sterkeste imperialistiske statene viser tydelig for all verden hvor overlegent det sosialistiske systemet er imot det kapitalistiske.»²¹¹ Muligens mener forfatteren at denne karikerte historiefremstillingen skal avsløre Sovjetstatens propaganda og ensretting av innbyggerne, men da burde dette etter mitt syn blitt tydeliggjort eller kommentert på en eller annen måte.

Imidlertid noterer jeg at Skogstad lenger bak i boka bruker uttrykket *det kommunistiske statskuppet* om hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948.²¹² Videre er lærebokas generelle omtale av forholdene i Sovjetunionen klar og tydelig og ikke preget av utelatelse og skjønmmaling. Sovjet beskrives som et diktatur uten rettssikkerhet og ytringsfrihet. Opposisjon blir kneblet og «forfattere og andre som våger å kritisere myndighetene åpenlyst, blir sperret inne.»²¹³

Sammenlignet med boka til Christensen m. fl. er denne boka langt tydeligere på de ikke-demokratiske sidene med Sovjetunionen. Selv om deler av framstillingen kan synes å være preget av venstresidens forståelse, vil jeg likevel ikke karakterisere bokas beskrivelse av Sovjetunionen og statene i Øst-Europa som på linje med venstresidens syn.

2.6 Analyse av Figved, Paul B. / Fossum, Kåre / Aarrestad, Per: *SOL-serien: Historie 3* (1976) og *Sovjetunionen, fordypingsbok – historie, geografi og samfunnskunnskap* (1975)

2.6.1 Generelt om boka

Denne bokserien, som ble utgitt på Cappelen forlag, ble en salgssuksess i Norge og trykt i stadig nye opplag på 1970- tallet.²¹⁴ Bokserien er opprinnelig et svensk verk, skrevet av Lars Hildingson og Lennart Husén (grunnboka) og Lars Hildingson, Lennart Husén, Sture Gustafson, Bertil Olsson, Per Thorstensson og Gøran Vadner (fordypningsboka). Bokserien var bygd opp med grunnbøker i historie, samfunnskunnskap og geografi for hvert år på ungdomsskolen.

Det som karakteriserer grunnboka er den knappe stilen. Boka, som teller 104 sider, var definitivt ikke noen lesebok, men en framstilling i kortfattet og oppsummerende stil som handlet om norsk og europeisk historie på 1800- og 1900-tallet og verdenshistorien fra de

²¹¹ Skogstad, 1972: 201

²¹² Skogstad, 1972: 202

²¹³ Skogstad, 1972: 213

²¹⁴ Lorentzen, 2005: 174

eldste tider og fram til boka ble utgitt. Bokverket utmerket seg, i tråd med M74, ved sin globale og nordiske orientering, der den norske historien kun var tilgodesett med ca. 20 prosent av plassen.²¹⁵

Den kalde krigen teller ca. to sider og er plassert under overskriften *Tidsalderen til supermaktene*. På disse sidene gir boka en kort gjennomgang av Sovjets kontroll over Øst-Europa, opprettelsen av NATO og Warszawapakten, to linjer om Marshallhjelpen, men nær ingenting om forholdene i Sovjetunionen og Øst-Europa, Trumandoktrinen eller kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948.

For å kunne analysere hvordan verket framstiller forholdene i Sovjetunionen og landene i Øst-Europa, har jeg funnet det nødvendig å gå gjennom fordypningsheftet om Sovjetunionen i tillegg til grunnboka. Heftet er på 64 sider og delt i tre deler: historie, geografi og samfunnskunnskap, som alle vil bli analysert.

2.6.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Grunnboka er lite raus med opplysninger om hvorfor det ble kald krig. Under overskriften *Jernteppet går ned* opplyser forfatterne at Sovjetunionen «på få år» etter 1945 skaffet seg «fullt herredømme» over landene i Øst-Europa.²¹⁶ Boka opplyser følgende om forholdene bak jernteppet: «Grensa mot vest vart sperra, og alt samkvem med landa i vest vart gjort så vanskelig som råd var. Bak dette jernteppet gjennomførte Stalin kommunismen sin med vald og makt-misbruk.»²¹⁷

Framstillingen legger ikke skjul på at Sovjets handlinger skapte frykt i Vest-Europa: «Dei såg med uro på at Sovjetunionen skauv vestgrensa si fram til hjartet av Europa. Dei lova da kvarandre militær hjelp i tilfelle åtak.»²¹⁸ Avsnittet avsluttes med å opplyse at «straks etter gjorde Sovjetunionen ein liknande avtale, Warszawapakta.»²¹⁹

Boka nevner ikke det det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948, - en hendelse som hos Coldevin ble tillagt avgjørende vekt for utviklingen av den kalde krigen. På den andre siden formidler heller ikke boka Sovjets frykt for enda en gang å bli angrepet fra vest som begrunnelse for at landet måtte kontrollere Øst-Europa - slik vi så i boka til Christensen, Gjermundsen & Holmboe. Boka skiller seg også ut ved å beskrive Finlands avtale med Sovjetunionen i 1948 på en positiv måte, uten å nevne at avtalen ble påtvunget

²¹⁵ Lorentzen, 2005: 176

²¹⁶ Figved, Aarrestad, & Fossum, 1976: 49

²¹⁷ Figved et al., 1976: 49

²¹⁸ Figved et al., 1976: 50

²¹⁹ Figved et al., 1976: 50

finnene og skapte frykt i Norge for å bli utsatt for det samme, slik det for eksempel gjøres av Aastad/Sveen i punkt 3.6.2.

Oppsummert mener jeg bokas fremstilling er noe original og annerledes enn de andre bøkene jeg har analysert så langt. (At denne boka er opprinnelig er et svensk verk kan ha bidratt til denne forskjellen). Jeg finner elementer som peker i retning av en revisjonistisk og venstreorientert forståelsesmåte eksemplifisert ved ikke å nevne kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948. Dessuten beskrives Finlands avtale med Sovjet i positive ordelag. På den andre siden tegner boka et bilde av årsakene til den kalde krigen som ikke kan defineres som venstrepreget. Framstillingen beskriver en voldelig kommunisme som sikrer seg makt i Øst-Europa og som stenger seg ute fra kontakt med vest. Boka formidler en forståelse for at det er logisk og naturlig at USA og Vest-Europa reagerer på dette. Dette kan indikere at boka mener det var Sovjets skyld at det ble kald krig, noe som i så fall er en tradisjonistisk forståelsesmåte.

Siden boka henter synspunkter både fra revisjonistisk og tradisjonistisk hold, er det mest korrekt å definere framstillingen som preget av postrevisjonismen. Dessuten mener jeg det er riktig å konkludere med at framstillingen ikke er på linje med venstresidens syn på oppkomsten av den kalde krigen.

2.6.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Beskrivelsen av dette hjelpetiltaket er veldig knapp. Under overskriften *samarbeid i Vest-Europa* heter det at «Etter 1945 kom det krigsherja Europa seg på føtene att, ikkje minst av de USA gav storfelt hjelp, Marshall-hjelpe dei kalla.»²²⁰ Mer enn dette forteller ikke boka om hjelpetiltaket. Her framstilles ikke Marshall-hjelpen som et ledd i USAs ambisjoner om markedstilgang i Europa. Boka formidler snarere et positivt syn på USA. Dermed kan man konstatere at denne setningen ikke synes å være preget av venstresidens syn på hjelpetiltaket.

Jeg har ikke funnet det hensiktsmessig å tolke setningen som uttrykk for en bestemt skoleretning – det måtte i så fall stå mellom en tradisjonistisk eller en postrevisjonistisk fortolkning.

²²⁰ Figved et al., 1976: 51

2.6.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Som nevnt er grunnboka svært knapp i sin framstilling og inneholder svært lite informasjon om forholdene i de kommunistiske landene i øst. Unntaket er setningen «bak jernteppet gjennomførte Stalin kommunismen sin med vald og maktmisbruk.»²²¹ Dette er en kort og tydelig kritisk framstilling av Sovjetunionen. Utover dette har jeg også gått gjennom fordypningsboka om Sovjetunionen for å finne ut om denne også formidler grunnbokas kritiske syn på Sovjet.

Dersom man kun tar utgangspunkt i historiedelen av fordypningsboka, som handler om forholdene etter andre verdenskrig, finner jeg lite kritikk av Sovjetunionen. Det lille som finnes av negative beskrivelser står i sammenheng med fremstillingen av Khrusjtsjovs oppgjør med Stalin på partikongressen i 1953. Der heter det at «sovjetborgaren har ikkje fått så stor fridom som mange drøymde om for ti år sidan. Er det ein ny stalinisme i kjømda?»²²²

I geografidelen, finner jeg en overskrift som heter *Sovjetunionen og verda*. Boka skriver at «somme meiner» at den største spenninga i verden er mellom kapitalistlandene og sosialistlandene.²²³ Deretter beskriver boka de økonomiske forskjellene mellom landene, der det heter at «i kapitalistlanda kan privatpersonar eige jord, fabrikkar og maskinar. I sosialistlanda er det ikkje lov å ha nokon større privat eigedom, og staten eig produksjonsmidla.»²²⁴ At boka konsekvent bruker termen *kapitalistlanda* og *dei kapitalistiske statane* og *produksjonsmidla*, er interessant. Dette er en skrivemåte som venstresida er fortrolig med, likevel trenger ikke dette i seg selv være tegn på at framstillingen er preget av venstresiden. Det som kanskje er mest interessant er at boka i sin sammenligning mellom «kapitalistlanda og sosialistlanda» kun nevner de økonomiske forskjellene og ikke de politiske forskjellene mellom landene.

Jeg registrerer også at fordypningsheftet presenterer et bilde av Sovjetunionen som på flere måter er positivt. Det fortelles om et land med økonomisk framgang, og framstillingen skaper et bilde av at folk er fornøyde. Men det fremkommer også kritikk: Det heter at «mange austeuropearar er misnøgde med at dei skal få påbod frå Moskva» og at Sovjetunionen

²²¹ Figved et al., 1976: 49

²²² Figved, Aarrestad, & Fossum, 1975: 49

²²³ Figved et al., 1975: 16

²²⁴ Figved et al., 1975:

marsjerte inn i Tsjekkoslovakia i 1968 da landet ville «gje einskildmennesket større fridom.»²²⁵

I samfunnsfagdelen, fortelles det at folk i Sovjet «tykkjer at okkupasjonen av Tsjekkoslovakia var ein feil. Ikkje så få har våga å protestere.»²²⁶ En dikter som hadde uttrykt seg kritisk, var blitt utstøtt av kommunistpartiet, arrestert og satt på sinnssykehus.²²⁷ Dessuten blir det nevnt at arbeiderprotestene i Øst-Berlin i 1953 ble slått ned av sovjetiske tropper.²²⁸

I denne delen er det også tatt med flere utdrag fra sovjetiske skolebøker, som presenterer et forskjønnende syn på de sosialistiske landene, og tilsvarende negative syn på de kapitalistiske landene. Blant annet fremgår det at i motsetning til de sosialistiske landene, finnes ikke noe vennskap mellom de kapitalistiske landene: «Den sterke kuar den veike. Det råder mord, vondhug og misunning. Det er berre hatet til dei frie, sosialistiske landa som bind de kapitalistiske landa saman.»²²⁹ Dette er interessant lesning og gir et bilde av tenkemåter og klima fra Sovjet på midten av 1970-tallet, men som vi også så i boka til Skogstad (se punkt 2.5.4) blir heller ikke disse utdragene kommentert eller kontekstualisert på noen som helst måte. Kanskje har forfatterne tenkt at propagandaen var så åpenlys at det ikke trengtes ytterlige kommentarer? Det kan også tenkes at tekstutdragene ble debattert og analysert i studieøkene – som jeg ikke analyserer i denne oppgaven.

Avslutningsvis kan en slå fast at det først og fremst er grunnbokas knappe framstilling som i sterkest grad kritiserer forholdene i Sovjet og statene i Øst-Europa. I fordypningsboka finner vi også noe kritikk, men denne er ikke like tydelig som i grunnboka. Tvert imot inneholder fordypningsboka elementer som oppfyller kriteriene for venstreorientert framstilling. Når man sammenligner «kapitalistlanda» og «sosialistlanda», blir det for eksempel ikke nevnt at sistnevnte ikke regnes som demokratiske land. Selv om deler av fordypningsboka dermed har en venstredreining, presenterer boka også en kritisk vinkling på forholdene i øst. Dermed blir hovedkonklusjonen at framstillingen ikke er preget av venstresidens syn på forholdene i Sovjetunionen og Øst-Europa.

²²⁵ Figved et al., 1975: 16

²²⁶ Figved et al., 1975: 59

²²⁷ Figved et al., 1975: 60

²²⁸ Figved et al., 1975: 59

²²⁹ Figved et al., 1975: 63

2.7 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg funnet ut at to av de undersøkte bøkene på noen områder har en framstilling som er preget av venstresidens forståelse for den kalde krigen. Dette gjelder bøkene Christensen, Gjermundsen, & Holmboe: *Folk og samfunn før og nå* (1970) og Skogstad: *Historien forteller 9. skoleår* (1972). Førstnevnte bok framstilte Marshall-hjelpen som en del av USAs imperialistiske politikk, motivert utfra supermaktens egeninteresse - for øvrig i tråd med det revisjonistiske synet på den kalde krigen. Dessuten ble Sovjets overtakelse og kontroll over statene i Øst-Europa beskrevet på en måte som i liten grad fikk fram at dette var et resultat av tvang og undertrykkelse. For eksempel ble det som de fleste betegnet som et kommunistisk kupp i Tsjekkoslovakia i 1948, beskrevet som en maktovertakelse.

Boka til Skogstad forklarer oppkomsten av den kalde krigen i tråd med en venstreideologisk forståelse, der USA får hovedansvaret og Sovjets reaksjoner blir framstilt som et svar på dette. Også denne forklaringen er på linje med den revisjonistiske kaldkrigsforskningen.

Det er verdt å merke seg at begge disse bøkene kom ut på 1970-tallet – i en periode der venstresiden var inne i sin mest radikale fase og hvor den revisjonistiske kaldkrigsforskningen sto sterkt. Bøkene jeg definerte som preget av venstresiden, var også på linje med den revisjonistiske kaldkrigsforskningen. Vi ser altså et sterkt samsvar mellom disse to størrelsene.

Analysen viste også at Coldevins bok, som ble utgitt i 1965, ikke inneholdt framstillinger som var preget av venstresiden. Tvert imot gjenspeilte boka det rådende tradisjonalistiske synet der Sovjet var ansvarlig for den kalde krigen og Marshall-hjelpen ikke ble gransket kritisk.

Dette er en indikasjon på at faktorene i den samfunnsmessige konteksten preger lærebøkens framstilling. På 1970-tallet er både historiografien, venstresiden og de politiske- og skolepolitiske faktorene flyttet mot venstre, noe som også gjenspeiles i lærebøkens framstillinger. Det er vanskelig å peke på hvilken faktor som i sterkeste grad har bidratt til disse endringene. Sannsynligvis er det en kombinasjon av flere forhold.

(Se også vedlagte tabell 1 som inneholder en oversikt over resultatene av lærebokanalysen i denne perioden).

Kapittel 3 Perioden ca. 1980 - 1990

Målet med dette kapittelet er å finne ut om, og eventuelt på hvilken måte, venstresidens fortolkning har preget lærebøkene i et tiår der høyresiden fikk stadig større spillerom. Dessuten vil jeg også undersøke om den postrevisjonistiske retningen som sto sterkt i denne perioden har preget lærebøkene og hvilke konsekvenser dette kan ha hatt for bøkens eventuelle venstredreining. Videre kan en spørre seg om venstresidens dreining bort fra tradisjonelle marxistiske verdier har hatt noen innflytelse på læreboktekstene. Dette utfra tanken om at synspunkter som deles av stadig færre på venstresiden, blir marginalisert og dermed ikke finner veien til lærebøkene. I tillegg vil jeg også undersøke hvilke av de samfunnsmessige faktorene som i sterkest grad kan ha hatt betydning for bøkens framstilling av den kalde krigen.

Jeg undersøker fire lærebøker i dette kapittelet. Lund & Brynildsrud: *Vi og de eldre tider 3* (1980), Hansejordet: *SLAG-serien: Historie* (1988), Sveen og Aastad: *Samfunn 7-9 Inn i atomalderen historie 3* (1989) og Ertresvåg, Glad, Rognaldsen: *I FOKUS 9* (1990).

Boka til Lund & Brynildsrud, tilhører strengt tatt 1970-tallet, i den forstand at den er skrevet på bakgrunn av M74 – og ble ikke justert eller utgitt som følge av den nye læreplanen M87 – slik de tre andre bøkene er. Dermed er det ikke usannsynlig om denne boka kanskje har en noe annen vinkling enn de øvrige bøkene.

3.1 Samfunnsmessig kontekst

3.1.1 Generell politisk kontekst – høyredreining og individualisme

1980-årene markerte et brudd med 70-tallets radikalisme og innevarslet ideologiske endringer og oppgjør med troen på politisk styring.²³⁰ Tiåret ble preget av høyredreining både nasjonalt og internasjonalt. I Norge dannet Kåre Willoch i 1981 den første rene høyregeringen på 50 år, noe som markerte et systemskifte og et sammenbrudd for det historikeren Berge Furre har kalt *den demokratiske orden*.²³¹ I England tok de konservative styringen av landet i 1979 med Margareth Thatcher og beholdt makten helt til 1997 da John Major måtte vike til fordel for Labour-leder Tony Blair.²³² I USA vant republikanerne presidentvalget med Ronald Reagan i 1981, og sikret gjenvalg for republikanske presidenter helt fram til 1992 da demokraten Bill Clinton overtok presidentembetet fra George Bush.²³³

²³⁰ Benum et al., 1998: 83 (Andre referanser i dette delkapittelet er også hentet fra Benum s 83-97 dersom ikke annet er oppgitt).

²³¹ Furre, 1991: 424-425

²³² Telhaug & Mediås, 2003: 273

²³³ Telhaug & Mediås, 2003: 273

Høyredreiningen av samfunnet handlet blant annet om mindre styring og større tro på at markedskreftene burde bestemme. Dette gjald både kreditt- og boligmarkedet, mediene og boligpolitikken. Dessuten rettet politikerne, særlig fra høyresiden, et kritisk søkelys på offentlig sektor som ble oppfattet som lite effektiv, hindret økonomisk vekst og ikke i stand til å yte de tjenester man kunne forvente.

Den nye politiske tenkningen i 1980-årene er også karakterisert som et resultat av «sammenbruddet for den optimistiske styringsideologi» - noe Francis Sejersted mente skyldes *Maktutredningens* noe overraskende konklusjon om at politisk styring ikke var uproblematisk.²³⁴

På det økonomiske området er tiåret preget av at staten fikk økte inntekter fra olje- og gass-sektoren. For folk flest økte også inntektene, men noe gikk tapt på veien. Ifølge Berge Furre var «solidariteten som felles berande samfunnsverdi» sannsynligvis svekket.²³⁵

Flere har også pekt på at i 80-årene så vi de første tegnene til en mentalitetsendring som etter hvert kom til å prege årene fram mot årtusenskiftet: En postmodernistisk livsholdning som innebar individualisering og frigjøring fra tradisjonelle verdier. Man ble også mer kritisk til «vitenskapen som styringsdokument» og den postmodernistiske relativismen svekket også troen på at det var mulig å komme fram til objektive sannheter.²³⁶

Oppsummert kan tiåret karakteriseres som en periode preget av økte inntekter, høyredreining, markedstenkning og individualisering.

3.1.2 Skolepolitisk kontekst – sosialdemokratisk hegemoni

Arbeidet med å lage en ny læreplan ble igangsatt av kirke- og undervisningsminister Kjell Magne Bondevik i 1983, blant annet på bakgrunn av at den daværende planen (M74) ikke fungerte tilfredsstillende ifølge en rekke forskningsrapporter.²³⁷

Selv om det var en borgerlig regjering, med en statsråd fra Kristelig Folkeparti, som tok initiativ til og satte i gang planarbeidet, var den nye læreplanen M87 i liten grad preget av borgerlig politikk. Den endelige planen medførte heller «ingen innstramming eller reversering med hensyn til undervisningen i kristendomskunnskap, religion og etikk.»²³⁸ Planen er derfor

²³⁴ Sejersted, 2000: 125

²³⁵ Furre, 1980: 422

²³⁶ Telhaug & Mediås, 2003: 276-280

²³⁷ Lorentzen, 2005: 168 (Hvis ikke annet er nevnt, baserer stoffet i dette delkapittelet seg fra side 166-170 i Lorentzen).

²³⁸ Telhaug, 1997: 72

ikke blitt tolket som et uttrykk for en ny skolepolitikk. Tvert imot pekes det på at M87 «med moderasjon videreførte den sosialdemokratiske progressivismen.»²³⁹

Læreplanen la også stor vekt på lokal valgfrihet. For eksempel kunne den enkelte skole selv bestemme gruppestørrelse og hvilke valgfag som skulle tilbys. Skolene skulle også drive lokalt utviklingsarbeid, noe som handlet om å «tilpasse læreplanen til forholdene ved den enkelte skole [...]»²⁴⁰ Dette kan på den ene siden tolkes som en form for individualisering også av skolepolitikken ved at makt flyttes fra sentralt til lokalt hold, slik at den enkelte kommune, skole og lærer nå får større styringen over skolen. Mye tydet imidlertid på at dette ikke skjedde i praksis. Fortsatt hadde staten forhandlingsansvaret for lærerne og skolene var begrenset av økonomiske rammer og øremerkede tilskudd.²⁴¹

Dette tyder på at skolepolitikken representerte et unntak fra den samfunnsmessige høyredreiningen – her var det fortsatt den sosialdemokratiske fellesskapstenkningen som rådde grunnen.

Når det gjelder læreplanen for samfunnsfag, så var den delt inn i 12 hovedemner, som både omfattet geografi, samfunnskunnskap og historie. I to av disse hovedemnene peker M87 på den kalde krigen: Under hovedpunktet *Europa*, underpunkt *kriser og krigar* er den kalde krigen eksplisitt nevnt som et underpunkt, mens hovedemnet *fred og internasjonal forståing* nevner *aust-vest konflikten* som et aktuelt arbeidsområde.²⁴²

Det er verdt å merke seg at læreplanen ønsket at elevene skulle arbeide med kilder, dessuten skulle de øves opp til å være kritiske: «I arbeidet med historie bør ein freiste å utvikle ei fagkritisk haldning, slik at elevane prøvar å vurdere det bilete av verda som vert presentert for dei.»²⁴³ Dette er et interessant moment, som kan stå som et uttrykk for den gryende postmodernistiske tenkningen som tok til å prege det mentale klimaet utover på 1980-tallet.

3.1.3 Venstresidens utvikling – ideologidebatt og nyorientering

På begynnelsen av 1980-tallet ble SV ideologisk presset til å foreta en kursendring. SV-biografen Frank Rossavik skriver følgende:

Sosialismen i Øst-Europa slet tyngre enn noen gang. Sovjetunionen invaderte Afghanistan i 1979 og kjørte seg fast. I Polen utfordret fagforeningen Solidaritet de

²³⁹ Telhaug, 1997: 73

²⁴⁰ Eikeland, 2000: 5

²⁴¹ Telhaug & Mediås, 2003: 246

²⁴² Kirke- og undervisningsdepartementet, 1987: 237 og 239

²⁴³ Kirke- og undervisningsdepartementet, 1987: 230 og 237

kommunistiske makthaverne og ble forsøkt slått tilbake med brutale midler. I Sverige gikk en sovjetrussisk ubåt på grunn i skjærgården og skapte internasjonal skandale.²⁴⁴

Overgangen til 1980-årene var en periode der både Arbeiderpartiet og SV diskuterte ideologi fordi man så at de nye tidene stilte krav som venstrekreftene ikke uten videre kunne svare på. Et eksempel på dette var de store ideologiske debattene, blant annet anført av Rune Slagstads *Sosialisme på norsk* innlegg på SVs landsmøte i 1979. Året etter ble Politisk Forum (PF) opprettet. Det var et samarbeidsorgan mellom intellektuelle i Ap og SV, og debatten som forumet arrangerte i februar 1980, samlet over 1000 tilhørere.²⁴⁵

Ser man på valgprogrammene som fulgte, både i 1981 og i 1985, så er partiet riktignok fortsatt skeptisk til kapitalismen, men retorikken har likevel endret seg: I 1981 hadde partiet som mål «å avskaffe den kapitalistiske produksjonsmåten til fordel for et sosialistisk samfunn der folk rår over produksjonsmidlene gjennom et folkestyre på alle plan.»²⁴⁶ Fire år seinere (i stortingsprogrammet fra 1985) heter det at partiet er en del av «den marxistiske tradisjonen i arbeiderbevegelsen og vil videreføre og videreutvikle denne tradisjonen.»²⁴⁷ Partiet synes ikke lenger å være så overbevist om at marxismen (slik den var blitt praktisert) er løsningen på 80-årenes utfordringer. I det samme stortingsprogrammet tar partiet avstand fra sitt tidligere revolusjonære ståsted, og slår fast at SVs politikk «bygger på verdien av flerpartisystem og demokratiske rettigheter.»²⁴⁸

Dessuten framkommer det for første gang en kritikk også av Sovjetunionen, og ikke bare USA. I programmet står det at «både USA og Sovjet foretar overgrep mot menneskerettene, og invaderer andre stater.»²⁴⁹ Dessuten hadde partiet to år tidligere på landsmøtet i 1983 kritisert både innmarsjen i Afghanistan i 1979 og det polske kommunistiske regimets undertrykkelse av fagforeningen Solidaritet.²⁵⁰

Vi ser altså et parti som er i ferd med å vende seg bort fra sitt tidligere revolusjonære ståsted, og uttrykker også sterkere kritikk mot Sovjetunionen og ikke bare mot USA. Dette innevarsler en tydelig dreining i partiets syn.

Partiet ser likevel ut til fortsatt å opprettholde sitt kritiske syn på USA. I 1986 retter nytilsatt redaktør i *Ny Tid*, Finn Gustafsen, en kraftig kritikk mot USA fordi landet ikke ville

²⁴⁴ Rossavik & Jansen, 2011: 291

²⁴⁵ Rossavik & Jansen, 2011: 275 og 280

²⁴⁶ Sosialistisk Venstreparti, 1981: Valgprogram 1981-1985, pkt. 1.3

²⁴⁷ Sosialistisk Venstreparti, 1985: Valgprogram 1985-1989, pkt. 1.1

²⁴⁸ Sosialistisk Venstreparti, 1985: Valgprogram 1985-1989, pkt. 1.1

²⁴⁹ Sosialistisk Venstreparti, 1985: Valgprogram 1985-1989, pkt. 1.2

²⁵⁰ Rossavik & Jansen, 2011: 298

boikotte Sør- Afrika. Gustafsen beskriver USA som «avskyelig» og som «nesten i all sin ferd dokumenterer at den er uskikket til nesten alt annet enn å fastfryse eller gjenopprette både uretten og ufreden i verden.»²⁵¹

I programmet for stortingsperioden 1985-1989 gikk partiet et skritt videre bort fra sin marxistiske fortid og fjernet programformuleringer, som ifølge Erik Solheim «latterliggjorde oss overfor velgerne.»²⁵² For eksempel uttrykte partiet nå en mer kritisk holdning til det offentlige, tok mer hensyn til brukere, ønsket utvidede åpningstider og var mindre kritiske til ny teknologi.²⁵³ Og ved stortingsvalget i 1989 gjorde partiet miljø til hovedsak, og tonet ytterligere ned den marxistiske retorikken.²⁵⁴

Når de gjelder utenrikspolitikken, var forholdene i Polen det store diskusjonstemaet på begynnelsen av 1980-tallet. Den folkelige motstanden mot regimet, uttrykt gjennom fagforeningen Solidaritet ved streikene og aksjonene på Leninverftet i Gdansk var en sak som opptok de fleste som var interessert i utenrikspolitikk. I avisen Ny Tid ble situasjonen i Polen ofte omtalt, både på reportasjeplass, men også gjennom kommentar- og lederartikler. Måten denne saken ble diskutert på gir et interessant innblikk i det politiske klimaet på venstresiden ved inngangen til 1980-tallet. En av sakene som skapte stor debatt og høy temperatur i avisens spalter startet med en lederartikkel i januar 1982 av avisens redaktør Steinar Hansson. I lederartikkelen kalt *Kommunismens fallitt* tar han klart avstand fra den form kommunismen hadde fått både i Sovjet og Øst-Europa.

Et kommunistisk system har nok en gang vist hvor totalt ubrukelig det er som ivaretaker av folkets egentlige interesser. Det verste er nesten at det også synes helt umulig å reformere. Kommer reformprosesser for langt, svares det med våpen og kupp.²⁵⁵

I artikkelen kaller han det for «en komedie» at enkelte kommunistiske partier NKP og AKP (m-l) fortsatt støttet slike systemer. Han mener veien videre for sosialismen handler om å ta klart avstand fra dagens kommunistiske systemer:

Hvis venstrekreftene i Vest- Europa skal ha noen framtid, må det være klinkende klart at den samfunnsmodellen vi ønsker under sosialismen, intet har å gjøre med hverken de eksisterende kommunistiske systemer eller samfunnsmodeller som lefler med ideer om partidiktatur.²⁵⁶

²⁵¹ Gustafsen, 1986a: 6

²⁵² Solheim, 1999: 90

²⁵³ Solheim, 1999: 90

²⁵⁴ Rossavik & Jansen, 2011: 333-334 (Jeg går nærmere inn på partiprogrammet fra 1989 i pkt. 4.1.3 i neste kapittel).

²⁵⁵ Hansson, 1982: 3

²⁵⁶ Hansson, 1982: 3

Flere var uenige med Steinar Hansson. En innsender spurte om SV hadde avskaffet den marxistiske ideologien og lurte på hvilken annen revolusjonær teori Hansson «ville anviser for SVs praksis.»²⁵⁷ Og på partiets landsmøte i 1983 ble Ny Tid redaktør Steinar Hansson kritisert for at avisen var for negativ vinklet og for lite partitro. (Partiets avtroppende leder Berge Furre var for øvrig blant dem som forsvarte avisen.)²⁵⁸

Her ser vi altså en åpen ideologisk debatt omkring partiets syn på forholdene i Sovjetunionen og Øst-Europa. Dette viser hvor ulikt man i partiet så på disse spørsmålene.

Partiets forslag til prinsipp-program for 1987 skapte også sterk debatt i partiet. I prinsipp-programmet kritiseres kommunistpartiet i Sovjet for både maktmonopol og undertrykkelse: «Noen uavhengig fagbevegelse blir ikke tålt, og kritikk av partiet og staten er blitt undertrykt. Det sentraliserte økonomiske systemet hemmer innsatsviljen og produktiviteten i arbeidslivet.»²⁵⁹ Da utkastet til program ble diskutert blant partiets medlemmer, skrev Hans Bunes i Ny Tid at det i kapittelet om Sovjet og Øst-Europa «blir servert den verste hets» og mente at et sosialistisk parti ikke kunne ha noe slikt i sitt program.²⁶⁰ (Hans E. Bunes sto på 7. plass for Hedmark SV ved Stortingsvalget i 1981).²⁶¹ Innsenderen mente man i stedet burde fokusere på de enorme framskrittene som var oppnådd i Sovjet innenfor helse, barnehage og rett til arbeid for alle.

Disse debattene uttrykker de sterke ideologiske motsetningene i SV mellom de som ville fornye partiet og et venstreradikalt mindretall som ønsket å blankpusse den ideologiske profilen.

Oppsummert ser vi at SV i løpet av 1980-tallet søker å orientere seg i et samfunn som på flere områder har endret seg som følge av høyrebølge, individualisering og økonomisk vekst. Man kan dermed lese partiprogrammene i perioden som et uttrykk for et parti som justerer kursen, blir mindre dogmatisk og mer pragmatisk for å kunne nå nye velgergrupper.

Ikke minst er det interessant å registrere at partiet blir mer kritisk til hvordan kommunismen ble praktisert i Sovjetunionen og Øst-Europa, og at kritikk av disse statene nå kommer åpent til uttrykk i parti- og prinsipp-program. Likevel finnes det fortsatt et mindretall i partiet som nødig gir slipp på den marxistiske arven og som søker å forsvare Sovjet mot det de mener er uberettiget og overdreven kritikk.

²⁵⁷ Hansen, 1982: 5

²⁵⁸ Rossavik & Jansen, 2011: 297

²⁵⁹ Sosialistisk Venstreparti, 1977: Prinsippprogram, pkt. 5.1

²⁶⁰ Bunes, 1986: 7

²⁶¹ Statistisk Sentralbyrå, 1982: 114

Likevel ser vi at de mest radikale meningene er i ferd med å bli marginalisert, og synspunkter som tidligere ble delt av et bredt flertall i partiet er nå på retur. Hva som er SVs standpunkt, blir dermed et spørsmål om hvilken fløy i partiet man tar som standpunkt. Dette spørsmålet vil jeg drøfte nærmere når jeg i punkt 3.2 vil operasjonalisere venstresidens syn.

3.1.4 Historiografisk kontekst – postrevisjonistisk dominans

Postrevisjonismen, som dominerte i denne perioden,²⁶² var ikke så opptatt av å gi verken USA eller Sovjet skylda for den kalde krigen, men fokuserte mer på det strukturelle forholdet mellom partene. Retningen la mindre vekt på ideologien, men i større grad på den «mentale handlingshorisonten politikerne handlar innenfor.»²⁶³ Den ledende postrevisjonistiske forskeren John Lewis Gaddis mente for eksempel at uklarhetene som oppstod om statusen for landene i Øst-Europa skyldes en blanding av naivitet og realisme hos Roosevelt:

The President [...] had led the American people to expect free elections in Eastern Europe while at the same time leading the Russians to expect a free hand. The peculiar mixture of naïveté and realism which characterized Roosevelt's East European policy had created a painful dilemma [...]²⁶⁴

I tillegg til å fokusere på ledernes mentale kaldkrigsoppfatninger, hevdet postrevisjonistene at både innenrikspolitiske og utenrikspolitiske faktorer på begge sider spilte inn. «The Cold War grew out of complicated interaction of external and internal developments inside both the United States and Soviet Union.»²⁶⁵ Postrevisjonistene vil dermed understreke mangfoldet og mene at ulike forklaringer kan være godt egnet og ikke trenger å utelukke hverandre.²⁶⁶

Når det gjelder Marshall-planen, understreker Lundestad at den var sterkt etterspurt og ønsket av flere land i Vest-Europa, spesielt Storbritannia og at den ikke utelukkende var uttrykk for et aggressivt amerikansk framstøt, slik en revisjonistisk forståelse vil argumentere for, (jfr. min beskrivelse av revisjonistenes syn på Marshallhjelpen i punkt 3.1.3.). Dessuten representerte heller ikke planen noe avgjørende nytt i forholdet mellom Europa og USA.

I 1985 ble Lundestads bok *Øst, Vest, Nord, Sør* første gang utgitt, og der understreker han at det var «et temmelig konstant press på USA for at landet skulle spille en mer aktiv rolle

²⁶² Tjelmeland, 2006: 17

²⁶³ Tjelmeland, 2006: 17

²⁶⁴ Gaddis & American Council of Learned, 2000: 173

²⁶⁵ Gaddis & American Council of Learned, 2000: 361

²⁶⁶ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 20-21 (Hvis ikke annet er nevnt, er også det øvrige stoffet i dette delkapittelet hentet fra denne utgaven fra 2010. Når det er relevant har jeg også gått tilbake til første utgave av boka fra 1985 for å undersøke ordlyden. Da er dette oppgitt særskilt.)

i europeisk politikk.»²⁶⁷ Dessuten hadde også hjelpetiltaket en ideologisk forankring, en forståelse av USAs forpliktelser og ansvar for å «forsvare demokratiet mot en ekspandere kommunisme.»²⁶⁸ USA hadde også egeninteresse av hjelpetiltaket, fordi man fryktet en ny depresjon når krigen var over: «Dette kunne unngås eller eventuelt dempes gjennom utenriksøkonomiske tiltak.»²⁶⁹

Oppsummert mente postrevisjonistene at både USA og Sovjetunionen måtte ta på seg ansvar for den spente situasjonen i Europa i første del av etterkrigstiden. Retningen korrigerer revisjonistenes oppfatning av at politikken til USA var drevet av antisovjetiske hensyn, men var enige i at den amerikanske politikken hadde startet tidligere enn det tradisjonalistene hevdet. Postrevisjonistene var enige med revisjonistene i at USA brukte ulike virkemidler for å fremme sine interesser. Når det gjelder Sovjets politikk, så mente postrevisjonistene at denne ikke var et resultat av amerikanske ambisjoner.

I min lærebokanalyse forventer jeg at en postrevisjonistisk framstilling av den kalde krigen ikke vil bli definert som preget av venstresidens forståelse, siden postrevisjonismen på flere punkter korrigerer revisjonistenes standpunkter – og henter «elementer både fra venstre og høyre.»²⁷⁰

3.2 Operasjonalisering av venstresidens syn

Jeg har tidligere i dette kapittelet vist at både venstresiden og samfunnet for øvrig gjennomgikk til dels store endringer i løpet av perioden. Innenfor historieforskningen dominerte postrevisjonismen, og på venstresiden, representert med Sosialistisk Venstreparti, beveget man seg på slutten av tiåret bort fra sin tidligere revolusjonære fortid. Det er derfor grunn til å tro at lærebøkene i mindre grad enn tidligere uttrykker standpunkter som jeg definerer som å tilhøre venstresiden.

Men som jeg viste i punkt 3.1.3, forsvarte fortsatt venstrefløyen i partiet de kommunistiske statene i øst og mente man ikke kunne forvente at disse var demokratier i vestlig forstand. Det er uttrykk for slike standpunkter jeg søker å operasjonalisere. Partiets forhold til menneskerettighetene i de sosialistiske landene er en del av dette bildet, og er derfor ett emne jeg også kommer til å ta med under punktet *hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa*.

²⁶⁷ Lundestad, 1985: 48

²⁶⁸ Lundestad, 1985: 49

²⁶⁹ Lundestad, 1985: 50

²⁷⁰ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 21

Når det gjelder hvordan venstrepregede lærebøker kan beskrive bakgrunnen for den kalde krigen, kan det tenkes at framstillingene domineres av det sovjetiske perspektivet der landets behov for sikkerhet får større forklaringskraft enn Vestens frykt for kommunismen. Derfor vil bøkernes beskrivelse av frykten også være et punkt jeg undersøker i denne perioden.

3.2.1 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Ser vi på hvilket syn venstresida hadde på årsakene til den kalde krigen, er det interessant å lese hva en sentral SV- politiker som Berge Furre mente om disse spørsmålene. I 1982 skrev han to artikler i Ny Tid, begge under overskriften *Krisa i Aust- Europa og Europeisk venstreside*. I artiklene trekker han de store linjene bakover, peker på dagens utfordringer og gir råd om hvordan SV bør forholde seg til hendelsene i Øst-Europa. Furre framstiller vestens fiendtlige holdning mot Sovjet etter den andre verdenskrigen som en del av et større historisk bilde med gjentakende angrep fra vest. Han beskriver USA og de vestlige land som aggressorer og imperialister mot et svakt og defensivt Sovjet. Det startet allerede etter revolusjonen i 1917 «då det i stedet for støtte kom krig og boikott.»²⁷¹ Deretter gjorde Munchenavtalen i 1938 at Sovjet på nytt ble utsatt for et angrep, noe som «kosta 20 millionar russarar livet og berga sivilisasjonen i vest frå nazismen.» Furre's hovedpoeng er at vesten fortsatte med sin sovjet-fiendtlige politikk i etterkrigsårene når «den amerikanske presidenten med den nye atombomba – og den gamle imperialisten Churchill – lanserte ein ny militæravtale mot Sovjet – som framleis var ein rykande ruinhop.»

USA får i stor grad skylden både for oppkomsten av den kalde krigen, og for at Sovjet måtte ruste opp. «Det samanhengande trykk av krig og militært press frå det overlegne vest mot eit svakt Sovjet har fått eit svar – at Oktoberrevolusjonen etterkvart måtte gå tapt i militarisering.»

SVs oppfatning av USA som en imperialistisk militærmakt henger også sammen med hva partiet mente om Sovjets dominerende posisjon i landene i Øst-Europa etter 1945. Berge Furre fremmet et syn som sammenfaller med den revisjonistiske skolen, der landene i Øst-Europa betraktes som nødvendige for å sikre Sovjet trygghet mot USA: «Statane i Aust-Europa vart tryggingsbelter som inga sovjetisk regjering kan gje opp så lenge Europa er delt mellom supermaktene.» Furre brukte også begrepet «Sovjets grensefestningar» for å forsvare Sovjets kontroll over landene i Øst-Europa.²⁷²

²⁷¹ Furre, 1982a: 5 (Alle sitater i dette delkapittelet er hentet fra denne kilden, hvis ikke annet er oppgitt).

²⁷² Furre, 1982b: 5

Dette er et uttrykk for at det var en sterk trang i partiet til å forsvare og forklare supermaktens handlinger ved å sette dem inn i en forståelig og rasjonell sammenheng.

Når det gjelder hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948, omtalte ikke Berge Furre disse som et kupp – noe som står i kontrast til samtidige historiske framstillinger.²⁷³ Hans beskrivelse av maktovertakelsen skaper et inntrykk av at det var folkets vilje som seiret:

Etter krigen kunne ein temmelig samla arbeidarklasse slå inn på ein revolusjonær veg - og setje borgarlege politikarar på plass med brei folkeleg støtte da dei prøvde bryta med den vegen og setja arbeidarklassen utanfor statsstyringa.²⁷⁴

Vi ser altså at partiet holder fast på sitt gamle, revisjonistpregede syn på hvordan den kalde krigen oppstod, selv i en tid der historieforskningen er preget av postrevisjonismen.

Oppsummert vil en framstilling i ei lærebok som er preget av venstresiden kunne ha følgende kjennetegn: USA får skylden for oppkomsten av den kalde krigen. Sovjets frykt for å bli angrepet fra vest får større plass i framstillingen enn vestens frykt for kommunismen. Sovjets kontroll over statene i Øst-Europa blir forstått som nødvendig tiltak for å garantere sin egen sikkerhet. Hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948 framstilles som en kommunistisk maktovertakelse i stedet for et kupp.

3.2.2 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Som jeg pekte på tidligere, er Sosialistisk Venstreparti i denne perioden inne i en brytningstid. Det var sterke diskusjoner og meningsbrytninger om partiets syn på forholdene i Sovjet og landene i Øst-Europa. Ikke minst diskuterte man hvordan man skulle agere mot sosialistiske stater som brøt menneskerettighetene.

Partiets syn på Marshall-hjelpen ble ikke diskutert i like stor grad som forholdet til landene i øst. Det er likevel ingenting som tyder på at partiet har endret syn på dette spørsmålet. For eksempel heter det i et debathefte fra Sosialistisk ungdom i 1991 at «USA dominerte og innordnet Europa ved hjelp av økonomisk makt (Marshall-hjelpen).»²⁷⁵ Og noen år seinere (1998) fremmet Finn Gustafsen et lignende syn på hjelpetiltaket når han mente det var ledd i et imperialistisk fremstøt fra USA.²⁷⁶ Det er svært trolig at Gustafsen også mente det samme på 1980-tallet.

²⁷³ Huldt & Helle, 1982: 43. Huldt omtaler hendelsene som «Praha kuppet» og skriver at man i vest oppfattet den fredelige kommunistiske maktovertakelsen som «Kremls verk.» Grimnes, Mykland, & Bjøl, 1986: 40. Grimnes bruker betegnelsen «kommunistkuppet i februar 1948» Han skriver også at den tidligere utenriksministeren Masaryk noen uker etter kuppet ble funnet død utenfor sin bolig.

²⁷⁴ Furre, 1980: 3

²⁷⁵ Lekve & Sosialistisk ungdom, 1991: 9

²⁷⁶ Gustafsen, Thorkildsen, Ebbing, & Ørnhøi, 1998: 37

Dette viser at Marshall-hjelpen primært ble betraktet som et imperialistisk fremstøt fra USA. Noe som for øvrig er i tråd med revisjonistenes syn på hjelpetiltaket og ikke på linje med den postrevisjonistiske fortolkningen som sto sterkt i denne perioden. Og som jeg viste tidligere i dette kapittelet, opprettholdt SV sin nærmest fordømmende holdning til USA. Dette er også en indikasjon på partiets kritiske syn på Marshallhjelpen – der USA spilte en avgjørende rolle.

Som nevnt i punkt 3.1.4 mente postrevisjonistene at det var flere grunner til at Marshallhjelpen ble igangsatt. Derfor vil lærebøker som legger hovedvekten på *en* årsaksvariabel være i søkelyset, spesielt dersom denne fremmer et negativt og kritisk syn på USA.

Oppsummert kan en venstreorientert framstilling av Marshall-hjelpen framstå på følgende måte: Læreboka vil forklare hjelpetiltaket som primært et imperialistisk tiltak fra en supermakt, der motivet er egeninteresse. En forståelse av tiltaket som ledd i USAs sin offensive økonomiske politikk vil dermed også framstille Marshall-hjelpen primært som et initiativ fra USA og ikke nevne at tiltaket også var sterkt ønsket og etterspurt i Europa – slik den rådende postrevisjonistiske fortolkningen argumenterte for.

3.2.3 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Jeg viste i punkt 3.1.3 at partiet i løpet av 1980-tallet justerte sitt syn på de kommunistiske landene i øst. Debatten avdekket likevel at det var betydelig uenighet om hvor langt man kunne gå i kritikken av de sosialistiske landene. Tilbakeholdenheten mot å ta offentlig avstand fra de kritikkverdige forholdene i Øst-Europa kan ha sammenheng med frykten for å havne i feil selskap. Berge Furre advarte mot følgene av å kritisere Sovjet: «Blir vi stående med berre ei moralsk fordømming av det vi misliker i Sovjet, kan vi lett hamne i den *demonisering* av Sovjet som er Reagans program.»²⁷⁷

I *Ny Tid* er man kritisk til forholdene i Polen og Sovjet, men søker å nyansere kritikken. I en lederartikkel fra 1986 medgir avisens redaktør Ingolf Håkon Teigene at både Sovjet og Polen er diktaturstater, men tilføyer: «Det er diktaturstater av det meir milde slaget.»²⁷⁸ Også Finn Gustafsen, som overtok som ny redaktør samme år, styrket inntrykket av at partiet så mildt på sosialistiske stater som undertrykket menneskerettighetene. I en lederartikkel skrev den nye redaktøren følgende: «SV ønsker på vår egen bakgrunn en sosialistisk flerpartistat. Men vi har aldri tatt prinsipielt avstand fra ettpartisystemer i andre

²⁷⁷ Furre, 1982a: 5

²⁷⁸ Teigene, 1986: 6

land med andre historiske erfaringer og tradisjoner.»²⁷⁹ Videre påpekte Gustafsen de positive sidene ved landene i øst og minnet om «de store fremskrittene på viktige velferdsområder som er gjennomført og de fellesgoder som inngår i levestandarden i disse landene og som ofte gjør sammenlikninger med vårt privatiserte nivå så misvisende.»²⁸⁰

Hvordan partiet skulle forholde seg til sosialistiske regimer som krenket menneskerettighetene ble også tematisert og diskutert i Ny Tid. I november 1985 trykket avisen et dobbeltintervju med Øyvind Johnsen, leder av Amnesty International og Erik Nord forsker ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt, begge tilhørende SV.²⁸¹ Et av spørsmålene journalist Tone Grøver ønsket svar på var om man kunne «forsvare en regjering som innskrenker eller krenker menneskerettigheter for å bevare et politisk system?»²⁸² Svarene de gav, kan stå som uttrykk for meningsforskjellene som var i partiet på dette tidspunktet. Øyvind Johnsen avviste dette, mens Erik Nord mente at menneskerettighetene handlet om et visst utviklingsnivå og at vi ikke kunne forvente at «alle land skulle ha samme respekt for generelle menneskerettigheter som vi har,» han var også villig til å «begrense menneskerettigheter i visse situasjoner og overgangsperioder» fordi «politiske rettigheter kan hindre utvikling av økonomiske rettigheter.»²⁸³

Det er likevel klart at partiet, på tross av interne diskusjoner og meningsforskjeller, beveger seg i mer kritisk retning og har forlatt flere av sine gamle standpunkter. Fortsatt forfektes fortsatt disse standpunktene av folk i partiet, men disse synsmåtene synes nå å ha blitt mer marginalisert. Det er derfor interessant å undersøke om disse standpunktene fremdeles finnes i lærebøker utgitt på 1980-tallet.

Lærebøker preget av venstresiden vil kunne framstille Sovjetunionen og statene i Øst-Europa på følgende måte: Sovjetunionens kontroll over landene i Øst-Europa blir begrunnet og satt inn i en rasjonell kontekst, for eksempel med Sovjets behov for sikkerhet – statene var buffersoner mot vest. Menneskerettighetssituasjonen i Sovjetunionen og landene i Øst-Europa blir ikke (sterkt) kritisert. Spørsmålet om menneskerettigheter er underordnet andre spørsmål, jfr. Erik Nords uttalelse ovenfor. Man ser på forholdene i de sosialistiske landene i øst med et sympatisk blikk, jfr. Teiges uttalelse i punkt 4.5.3 om at statene i øst er diktaturstater av «det meir milde slaget.» Kritikken mot statene i Sovjet og Øst-Europa blir forsvart ved å peke på positive forhold, for eksempel at landene har oppnådd materiell framgang og ikke har

²⁷⁹ Gustafsen, 1986b: 6

²⁸⁰ Gustafsen, 1986b: 6

²⁸¹ Veiden & Martinsen, 2007: 185

²⁸² Grøver, 1985: 16-17

²⁸³ Grøver, 1985: 16-17

arbeidsledighet. Dessuten vil tendensen til å «balansere» kritikk mot øst ved å peke på negative sider ved for eksempel USA, fortsatt være en aktuell strategi.

Likevel er det ikke helt enkelt å sette opp vanntette skott mellom hva jeg definerer som en framstilling på linje med venstresiden, og hva som ikke er det. Vil for eksempel en mild (og ikke tematisert) kritikk av Sovjetunionen og statene i Øst-Europa, være på linje med venstresiden? Løsningen på disse utfordringene vil trolig være å drøfte disse spørsmålene og tvilen som måtte oppstå, så åpent som mulig. Dermed vil leserne kunne sette seg inn i hvilke avveininger og vurderinger som er gjort når jeg trekker den endelige konklusjonen.

3.3 Analyse av Lund, Erik og Brynildsrud, Lars P: *Vi og de eldre tider 3* (1980)

3.3.1 Generelt om boka

Boka ble utgitt på Aschehoug forlag i 1980 og dekket de emnene som læreplanen (M74) anbefalte for 9. klassetrinn. Dette omfattet blant annet Norge og Europa på 1900-tallet. Boka ble godkjent for bruk i grunnskolen høsten 1978 – på bakgrunn av M74. (Det ble ikke gitt ut nytt samfunnsfagverk som følge av den nye læreplanen M87).

Boka teller 240 sider og var en del av et heldekkende samfunnsfagverk, som ble betegnet som nyskapende blant annet ved «problembasert undervisning gjennom kildearbeid.»²⁸⁴ Kapittelet som handler om den kalde krigen er kalt *Supermaktenes epoke, Europa mellom USA og Sovjetunionen* er skrevet av Erik Lund og er på 23 sider.²⁸⁵

3.3.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Boka har en drøftende og problematiserende innfallsvinkel til spørsmålet om bakgrunnen for den kalde krigen og fremstiller den som et resultat av begge supermaktenes behov for trygghet.

Boka skriver at Sovjetunionen ville gjøre landene i Øst-Europa til sikkerhetsbelter fordi «to tyske invasjoner på 30 år hadde skapt behov for bedre sikkerhet for Sovjetunionen, mente Stalin.»²⁸⁶ Men for å få dette til var det nødvendig å ta makten ved «ved hjelp av trusler og maktbruk.»²⁸⁷ Forfatterne gjør oppmerksom på at i mellomkrigstiden var det motsatt. Da var det vestmaktene som brukte landene i Øst-Europa som «*sikkerhetsbelte* for å

²⁸⁴ Lorentzen, 2005: 179 (Det var mest Erik Lunds bøker i samfunnsfag som fikk denne betegnelsen. Lund er forfatter av de kapitlene i historieboka jeg analyserer).

²⁸⁵ Lund & Brynildsrud, 1980: Kolofonside

²⁸⁶ Lund & Brynildsrud, 1980: 38

²⁸⁷ Lund & Brynildsrud, 1980: 38

hindre den kommunistiske *smitte* i å bre seg vestover.»²⁸⁸ (I boka står sikkerhetsbelte og smitte i anførselstegn.) Det kan hevdes at denne framstillingsmåten bidrar til å legitimere Sovjets hardhendte politikk overfor Øst-Europa.

Når det gjelder vestens frykt for kommunismen, forteller boka hvilken frykt kuppet i Praha i 1948 skapte, og hvordan statsminister Gerhardsen reagerte med å hevde at kampen for Norges selvstendighet handlet om å «reduere kommunistpartiet og kommunistenes innflytelse mest mulig.»²⁸⁹ Vi ser nå at boka bygger opp et bilde der Sovjets politikk blir framstilt som offensiv, og frykten for den kommunistiske ekspansjonen blir beskrevet som reell.

Boka tar også med en kort historiografisk framstilling av den kalde krigen. Ved hjelp av to store tegninger søker forfatteren å illustrere og kontrastere det opprinnelige (tradisjonistiske) synet der Sovjet ble tildelt ansvaret for den kalde krigen, med det (revisjonistiske) synet som hevdet det motsatte.²⁹⁰ Denne gjennomgangen avsluttes med en forholdsvis grundig forklaring på det boka kaller det «det tredje syn» som altså er den postrevisjonistiske forståelsen av den kalde krigen – og som også bokas egen framstilling er i tråd med. Her legger boka hovedvekt på at den kalde krigen var et resultat av et «makttomrom» og at det kun var USA og Sovjet som var i stand til å fylle dette tomrommet.²⁹¹

Selv om boka går ganske langt i å sette Sovjets okkupasjon av Øst-Europa inn i en «forståelig og rasjonell sammenheng» slik jeg pekte på i punkt 3.2.3, er jeg likevel kommet til at det ikke er grunn til å hevde at denne boka er preget av venstresidens syn på oppkomsten av den kalde krigen. Boka ivaretar som nevnt den sovjetiske forståelsen av konflikten, der landets behov for å sikre sine egne grenser blir tydelig uttrykt. Likefullt blir vestens frykt for sovjetisk ekspansjon i Europa også framstilt som legitim, og den blir ikke tildelt mindre forklaringskraft enn Sovjets frykt for å bli angrepet fra vest. Det er altså ikke USA som får skylden for den kalde krigen.

3.3.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Lærebokas knappe beskrivelse av hjelpetiltaket finner vi under overskriften *fra Trumandoktrine til Marshallhjelp*. Det framgår ikke eksplisitt hvilke motiver USA hadde,

²⁸⁸ Lund & Brynildsrud, 1980: 38

²⁸⁹ Lund & Brynildsrud, 1980: 42

²⁹⁰ Lund & Brynildsrud, 1980: 43-45. (Boka bruker ikke begrepene tradisjonistisk eller revisjonistisk).

²⁹¹ Lund & Brynildsrud, 1980: 46

annet enn at man var bekymret for situasjonen i Europa. Gjenoppbyggingen etter krigen gikk langsomt fordi europeerne manglet valuta for å «kjøpe maskiner og transportmidler der hvor slike varer fantes: i USA.»²⁹² Dessuten var situasjonen Frankrike og Italia spesielt bekymringsfull: «Levevilkårene ble forverret, og kommunistpartiene hadde stor framgang.»²⁹³

USAs bekymring kan dermed tolkes som både en frykt for kommunismen, men også en bekymring for egen økonomi som kunne bli skadelidende grunnet lav etterspørsel fra Europa. Forfatteren opplyser at det var knyttet betingelser om samarbeid mellom landene for å motta hjelpen, og at Sovjet takket nei og tvang de andre statene i Øst-Europa til å gjøre det samme, og tilføyer at avslaget «gjorde det lettere» å få vedtatt bevilgningene i Kongressen.²⁹⁴

Denne måten å beskrive Marshall-hjelpen på er ikke preget av venstresidens syn på hjelpetiltaket. I så fall måtte boka ha bygd opp et bilde av et imperialistisk USA som bruker hjelpetiltaket i et offensivt framstår i Europa. Her er det snarere et postrevisjonistisk syn som fremmes, der hjelpetilbudet sees på som et resultat av flere årsaker; demme opp for kommunismen, hjelpe Europa i nød, men også bidra til å sikre egen økonomi.

3.3.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene Øst-Europa?

Framstillingen i boka er svært sparsom med beskrivelser av de kommunistiske statene bak jernteppet. Riktignok forteller boka om Stalins terror-styre etter andre verdenskrig, Krustsjovs oppgjør med dette, og håpet som ble knust da Sovjet invaderte Ungarn i 1956 og Tsjekkoslovakia i 1968.²⁹⁵ Men utover dette gir boka lite informasjon om landenes ikke-demokratiske karakter.

Som jeg pekte på tidligere, er boka tydelig på at Sovjet brukte udemokratiske virkemidler som vold og trusler for å sikre kontroll over landene i Øst-Europa. Derimot er boka lite tydelig på de kritikkverdige sidene ved det sovjetiske samfunnet. I stedet er det USAs mindre flatterende sider som blir trukket fram. Blant annet nevner boka kommunistfrykten i USA der «tusener av vitenskapsmenn, kunstnere, skolefolk og andre ble forhørt, og mange mistet sine stillinger fordi de ble beskyldt for uamerikansk virksomhet.»²⁹⁶

²⁹² Lund & Brynildsrud, 1980: 41

²⁹³ Lund & Brynildsrud, 1980: 41

²⁹⁴ Lund & Brynildsrud, 1980: 41

²⁹⁵ Lund & Brynildsrud, 1980: 52

²⁹⁶ Lund & Brynildsrud, 1980: 50

Riktignok nevner også forfatteren at de østeuropeiske landene ble «overvåkt» og at «de ble behandlet som kolonier», dessuten fryktet Stalin at Jugoslavias selvstendige linje skulle spre seg – og «kjente kommunistledere ble henrettet på grunnlag av løse mistanker.»²⁹⁷ Likevel er det interessant å registrere hvordan boka framhever negative forhold ved USA.

På den annen side kan det innvendes at framstillingen får fram Sovjets brutalitet – blant annet i forhold til hvordan man sikret seg kontroll over landene i Øst-Europa. Hva er det da som gjør at jeg likevel definerer framstillingen som venstreorientert? Det avgjørende er at boka (jfr. Seierstads uttalelse i punkt 2.2.3) forstørrer opp kritikkverdige forhold i vest for at forskjellene mellom øst og vest ikke skal bli for store. Det er selvsagt ikke feil å skrive om den nærmest paranoide kommunistfrykten i USA. Men når det samtidig ikke opplyses at Sovjet var en udemokratisk stat, der innbyggerne mangle grunnleggende politiske rettigheter, mener jeg framstillingen er i tråd med flere av kriteriene for venstreorientert framstilling (jfr. punkt 3.2.3).

3.4 Analyse av Hansejordet, Harald: *SLAG-serien: Historie* (1988)

3.4.1 Generelt om boka

Førsteutgaven av denne boka ble utgitt av Samlaget i 1982. Boka jeg har analysert er 2. utgave fra 1988, og er dermed godkjent for å være i tråd med den nye læreplanen M87.²⁹⁸ Boka dekket norgeshistorien og verdenshistorien fra 1700-tallet og framover.

SLAG-serien var en bokserie som besto av ei felles grunnbok i henholdsvis historie, samfunnskunnskap og geografi. Hver grunnbok skulle dekke alle tre årene på ungdomstrinnet. En del stoff som tidligere var tatt med i historiebøkene, måtte derfor utelates, blant annet «den kronologiske historiefortellingen der periode avløste periode.»²⁹⁹

Bokserien oppnådde ikke samme popularitet som for eksempel SOL-serien, men var ifølge Lorentzen «svært tidstypisk.» Det handler om at boka hadde en knapp stil og korte kapitler. Delen som handler om den kalde krigen er plassert under overskriften *I same båten* og teller ca. 10 sider, boka er totalt på 272 sider.

²⁹⁷ Lund & Brynildsrud, 1980: 51

²⁹⁸ Hansejordet, 1988: kolofonside

²⁹⁹ Lorentzen, 2005: Sitatene i dette delkapittelet er hentet fra side 188-189 i Lorentzen.

3.4.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Bokas hovedforklaring på den kalde krigen er at det oppstod et maktpolitisk tomrom etter at Tyskland var beseiret. Dermed prøvde USA og Sovjet «kvar på sin kant å fylle att tomrommet og sikra seg makt.»³⁰⁰ Dette er en postrevisjonistisk forståelsesmåte der ingen av partene blir tildelt hovedansvaret for oppkomsten av den kalde krigen. Boka beskriver de ideologiske motsetningene mellom supermaktene. For eksempel forteller forfatteren at de sovjetiske lederne mente at «kapitalistane var dødsfienden.»³⁰¹ På den andre siden var USA redd for at lederne i Sovjet «skulle innføre verdskommunismen, som de frykta meir enn noko anna.»³⁰²

I motsetning til SOL-serien, nevner denne boka hvilken frykt kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 skapte.³⁰³ Men den sovjetiske frykten for angrep fra vest blir også nevnt. Boka trekker særlig fram frykten for at «Tyskland skulle komme til krefter att og pønske ut hemn ein gong i framtida.»³⁰⁴

Boka tar også for seg begrepet *den kalde krigen*, og opplyser at «gjensidig mistanke og mistru førte til maktbruk og opprusting.»³⁰⁵ Men så gjør forfatteren noe ingen andre har gjort så langt: Han foretar en vurdering av frykten mange hadde for Sovjetunionen, og skriver følgende: «Førti år etterpå meiner nok mange historikarar at den vesteuropeiske redsla for Sovjetunionen var overdriven og misforstått.»³⁰⁶ Dette er en interessant vurdering – som kan peke i retning av en venstreorientert framstilling. Likevel er ikke denne vurderingen typisk for bokas øvrige framstilling av bakgrunnen for den kalde krigen. Dessuten blir ikke denne vurderingen fra forfatterens side brukt til å relativisere kommunistfrykten mange hadde i etterkrigstiden. Den vil snarere ha sin funksjon i samtiden, altså på 1980-tallet, da boka kom ut. Og som jeg pekte på – forfatteren bygger opp en forståelse av at både USA og Sovjet søkte å fylle det makttomrommet som oppstod i Europa etter 2. verdenskrig.

Oppsummert mener jeg at framstillingen ikke kan defineres som på linje med venstresidens måte å beskrive oppkomsten av den kalde krigen på. Beskrivelsen av den kalde krigen som et resultat av et makttomrom er typisk for en postrevisjonistisk fortolkning.

³⁰⁰ Hansejordet, 1988: 203

³⁰¹ Hansejordet, 1988: 205

³⁰² Hansejordet, 1988: 205

³⁰³ Hansejordet, 1988: 209

³⁰⁴ Hansejordet, 1988: 209

³⁰⁵ Hansejordet, 1988: 210

³⁰⁶ Hansejordet, 1988: 211

3.4.3 Hvordan fremstilles Marshall-hjelpen?

Lærebokas beskrivelse av Marshall-hjelpen formidler et bilde av hjelpetiltaket som et amerikansk initiativ: «I 1947 byrja USA å sende varer og produksjonsutstyr til Europa.»³⁰⁷

Boka forteller ikke direkte om bakgrunnen for hjelpetiltaket, men vi aner at det har sammenheng med at «store deler av Europa låg i ruinar» og at i flere vesteuropeiske land «sto kommunistane sterkt dei første åra etter krigen.» Dette er en framstillingsmåte som ligner på den jeg fant i boka til Lund og Brynildsrud (se punkt 3.3.3) I stedet for å forklare konkret hva som var bakgrunnen for hjelpetiltaket, beskrives konsekvensene: «produksjon og handel kom i gang, folk fekk arbeid, misnøyen med samfunnet vart borte, kommunistane miste støtte i folket.» Dessuten «fekk amerikanarane avsetnad på varene sine og Vest-Europa vart knytt til USA.» Boka forteller også at Sovjet nektet de østeuropeiske landene å ta imot hjelp.

Dette er en forklaring som lar oss forstå at hjelpen hadde positive konsekvenser, både for amerikansk næringsliv, men også fordi gjenoppbyggingen av Vest-Europa kom raskt i gang igjen. Dessuten bidro hjelpetiltaket til at kommunistene mistet oppslutning. Dette er en forklaringsmodell som ikke er preget av venstresidens syn på Marshall-hjelpen. Her er det ingen tegn til at boka utelukkende ser hjelpetiltaket som ledd i USA sin ekspansive politikk overfor Europa – og at det primært ble iverksatt fordi det tjente USAs interesser. Det er snarere et uttrykk for den postrevisjonistiske forståelsesmåten (jfr. punkt 3.1.4) der man ikke ser USAs politikk som utelukkende bestemt av antikommunistiske motiver.

3.4.4 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Lærebokas beskrivelse av forholdene i de kommunistiske statene i øst er ikke tematisert i et eget punkt. Under overskriften *Aust og vest* gjør forfatteren en sammenlikning av supermaktene, der han peker på både likheter og forskjeller. Det heter blant annet at Sovjetunionen var «eit lukka samfunn med sensur og undertrykking av opposisjonen. Stalin fengsla eller avrette folk han ikkje leit på, særlig vitskapsfolk.»³⁰⁸ Noen sider lenger ut i boka framgår det under overskriften *undertrykking og underverk* at «undertrykking og sensur hindra opposisjonen i å få særlig innverknad.»³⁰⁹ Boka forteller også om de store kontrastene mellom en moskvakontrollert økonomi i Øst-Europa som holdt levestandarden nede og en

³⁰⁷ Hansejordet, 1988: Sitatene i dette delkapittelet er hentet fra side 208-209 i hans bok.

³⁰⁸ Hansejordet, 1988: 205

³⁰⁹ Hansejordet, 1988: 211

blomstrende økonomi i Vest-Tyskland der «folk kom i arbeid, lønningane steig, folk kunne skaffe seg mat, klede, hus og bil.»³¹⁰

Dette er en framstilling som ikke legger skjul på de negative sidene i Sovjetunionen og Øst-Europa og kan derfor ikke karakteriseres som å være på linje med venstresidens syn på disse spørsmålene.

3.5 Analyse av Ertresvåg, Egil / Glad, Eva / Rognaldsen, Svein: *I FOKUS 9* (1990)

3.5.1 Generelt om boka

Denne læreboka ble utgitt i 1990 på Gyldendal Norsk Forlag og handler om norgeshistorien og verdenshistorien på 1900 tallet. Boka var en av tre bøker i bokserien *I FOKUS* som ble laget etter M87. Disse bøkene oppnådde ikke samme popularitet som bøkene til Svein og Aastad, (som jeg skal analysere i punkt 3.6) muligens fordi bøkene tok opp historie, samfunnskunnskap og geografi i integrerte emner – noe som var svært uvanlig.³¹¹

Sidene som handler om den kalde krigen står i kapittel 5 *Tida etter 1945*. Kapittelet integrerer både historie, geografi og samfunnskunnskap, og veksler også mellom internasjonale- og norske forhold. Det betyr at sidene som handler om kald krig er spredt utover i kapittelet og teller til sammen ca. 14 sider av bokas totale 224 sider.

3.5.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Framstillinger starter med å beskrive de amerikanske atombombe-eksplosjonene over Japan og forteller mer detaljert enn andre framstillinger om de enorme skadene og lidelsene dette påførte befolkningen. Dessuten har forfatterne også tatt med diktet *Regn over Hiroshima* av Tarjei Vesaas, et noe uvanlig grep i ei samfunnsfagbok.

Deretter spør boka om hvorfor USA og Sovjetunionen begynte å konkurrere med hverandre, og svarer at «USA og Sovjetunionen har forskjellige svar på disse spørsmålene.»³¹² Så følger en gjengivelse av disse motsatte synspunktene, der det sies at USA mente at Sovjet «helt fra 1917 hadde ønsket å eksportere den kommunistiske revolusjonen til andre land,» mens for «Stalin og lederskapet i Kreml var det USA som opptrådte aggressivt.»³¹³

³¹⁰ Hansejordnet, 1988: 212

³¹¹ Lorentzen, 2005: 199

³¹² Ertresvaag, Rognaldsen, & Glad, 1990: 112

³¹³ Ertresvaag et al., 1990: 112

Grepet som boka har gjort – med å la de to motpolene USA og Sovjet stå som eksponenter for de motstridende synspunktene, representerer en postrevisjonistisk forståelsesmåte: Man framhever dynamikken mellom partene framfor å gi noen av dem skylda for oppkomsten av den kalde krigen. Poenget er at handlinger som den ene parten gjør for å sikre sin egen trygghet, kan oppfattes av den andre parten som et utslag av aggresjon og ekspansjonisme.

Et eksempel på dette finner vi når boka under overskriften *Trumandoktrinen* forteller at USA «utnevnte seg selv til forsvarer for alle land som var truet av det som ble kalt kommunistisk aggresjon. Alle tilløp til opprør og oppstander kunne falle inn under en slik merkelapp.»³¹⁴ Noen setninger senere slår forfatterne fast at «på denne måten bidrog Trumandoktrinen til todelingen av Europa.»³¹⁵ Før boka i neste setning føyer til: «Men også utviklingen på andre siden av jernteppet fikk slike konsekvenser. I 1948 skjedde et kommunistisk kupp i Tsjekkoslovakia.»³¹⁶

Jeg registrerer at kuppet betegnes som en hendelse, (se punkt 1.4.3) dermed tones aktørene ned – de gis ikke ansvar for at noe inntreffer. Dette kan peke i retning av en venstreorientert forståelse. Det er også andre elementer som gir framstillingen et venstrepreg – for eksempel setningen *det som ble kalt en kommunistisk aggresjon*. Dette kan tolkes som en form for relativisering, man setter på en måte kommunistisk aggresjon i anførselstegn og sier at dette bare var noe USA mente, underforstått – det var ikke slik det nødvendigvis var. Dessuten registrerer jeg at det er Trumandoktrinen som nevnes først når boka lister opp hendelser som kan forklare oppkomsten av den kalde krigen.

På den annen side bruker boka begrepet *kupp* om hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948. Man kunne tenkt seg at en annen betegnelse, for eksempel maktvertakelse. Dette peker altså ikke i retning venstreorientert historiefremstilling.

Oppsummert er dette en framstilling som ikke åpent tar stilling til om det var USA eller Sovjetunionen som startet den kalde krigen og følger dermed samtidens postrevisjonistiske syn på dette spørsmålet. Det er likevel elementer i framstillingen som kan peke i retning av en venstreorientert forståelse, blant annet relativiseringen av kommunistfrykten i Europa. Men siden boka er tydelig på at begge parter hadde skyld for at det ble kald krig, har jeg ikke funnet grunn til å hevde at framstillingen er på linje med venstresidens syn på dette spørsmålet.

³¹⁴ Ertresvaag et al., 1990: 113

³¹⁵ Ertresvaag et al., 1990: 113

³¹⁶ Ertresvaag et al., 1990: 114

3.5.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Boka framstiller dette tiltaket som et amerikansk initiativ for å beholde sin markedsposisjon: «For USA var det viktig å beholde innflytelsen over markedene i alle deler av verden, og amerikanerne reagerte på at deler av det europeiske markedet nå var under kommunistisk kontroll.»³¹⁷ Det framgår også at hjelpetiltaket var en del av oppdemmingspolitikken, når det heter at «den politiske oppdemmingen mot kommunismen ble etterfulgt av en økonomisk.» Boka nevner også at Marshall-hjelpen bidro til at gjenreisningen gikk så raskt i mange land.

Men boka forteller ikke at hjelpetiltaket var sterkt etterspurt av landene i Vest-Europa, slik blant annet den rådende postrevisjonistiske fortolkningen argumenterte for.

Avslaget fra Sovjet og landene i Øst-Europa framstilles som selvsagt. Det nevnes for eksempel ikke (slik som hos Lund & Brynildsrud og Hansejordan) at Tsjekkoslovakia i utgangspunktet ønsket å ta imot slik hjelp og/eller at Sovjet tvang de øst-europeiske landene til å takke nei til tilbudet. I stedet står det at «det var likevel klart at Sovjetunionen og østblokken ville takke nei til tilbudet, fordi det var knyttet visse vilkår til hjelpen.»

Dermed sitter leserne igjen med inntrykket av at USA brukte Marshall-hjelpen som et økonomisk virkemiddel for å sørge for markedstilgang. Boka framstiller også avslaget fra statene i Øst-Europa som frivillig – og ikke som et resultat av tvang.

Jeg er likevel noe i tvil om det er riktig å definere denne framstillingen som preget av venstresiden. På den ene siden opplyser boka at hjelpen var en del av oppdemmingspolitikken, og at den dessuten bidro til rask gjenreisning i Europa – noe som peker i retning av at framstillingen ikke har venstrepreg. På den andre siden beskrives avslaget fra Sovjet og de østeuropeiske landene som opplagt – samt at læreboka legger opp til en forklaring som vektlegger de økonomiske interessene til USA. Jeg mener sistnevnte bygger opp et bilde av USA som en imperialistisk stormakt på jakt etter markedstilgang – noe som er i tråd med kriteriene for venstreorientert framstilling (se punkt 3.2.2). Derfor mener jeg bokas framstilling av Marshall-hjelpen er på linje med venstresidens syn på hjelpetiltaket.

Når det gjelder historiografien, så følger ikke boka samtidas rådende postrevisjonistiske fortolkning, det er snarere den revisjonistiske retningen som preger framstillingen.

³¹⁷ Ertresvaag et al., 1990: Sitatene i dette delkapittelet er hentet fra side 115.

3.5.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Hvordan forholdene var i Sovjetunionen får vi en smakebit på under delkapittelet kalt *Øst-Europa under Stalin og Khrusjtsjov*, der Sovjets herredømme over Øst-Europa blir beskrevet som *stalinistisk*.³¹⁸ Boka forklarer at det ikke var lov å kritisere Sovjetunionen, at det var «hardhendt politisk ensretting,» at opposisjon ble slått hardt ned på og at «bare kommunistpartiet stilte lister ved de få valg som forekom.»³¹⁹ De som sympatiserte med Jugoslavia, det eneste kommunistlandet i Øst-Europa som stod opp mot Stalin, kunne risikere å bli anklaget for forræderi og satt i fengsel. Boka beskriver altså Sovjetunionens brutale handlinger, men går ikke supermaktens karakter, slik vi for eksempel så i boka til Hansejordet, punkt 3.4.4

Utover dette blir forholdene i Sovjet og statene i øst nevnt i sammenheng med andre hendelser: Når boka skriver om kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948, får vi vite at de nye, kommunistiske makthaverne hadde kontroll over både «hær, politi og regjering og satte i verk en hardhendt forfølgelse av politiske motstandere.»³²⁰

I bokas omtale av hvorfor Norge valgte å takke ja til Marshall-hjelpen, skriver forfatterne om de sterke norske reaksjonene på at de ikke- kommunistiske makthaverne i Tsjekkoslovakia ble «fjernet på en udemokratisk og brutal måte.»³²¹

Selv om boka ikke er veldig tydelig på de mindre flatterende sidene ved Sovjet som system, så omtales Sovjets handlinger og forholdene i landene i Øst-Europa i kritiske vendinger, og boka bygger opp et forholdsvis negativt bilde av Sovjetunionen. Derfor vil jeg ikke betegne framstillingen som preget av venstresiden.

3.6 Analyse av Sveen, Asle og Aastad, Svein: *Samfunn 7-9 Inn i atomalderen historie 3* (1989)

3.6.1 Generelt om boka

Boka kom ut i 1989 på Cappelen forlag, og var en av totalt ni bøker i serien *Samfunn 7-9* som ble skrevet og utgitt på bakgrunn av den nye læreplanen M87.³²² Dette verket ble solgt i store opplag og dominerte markedet i en tiårsperiode.³²³ Denne boka tar for seg verdens- og Nordens historie fra ca. 1940 og fram til 80-årene. Stoffet som handler om den kalde krigen

³¹⁸ Ertresvaag et al., 1990: 125

³¹⁹ Ertresvaag et al., 1990: 125

³²⁰ Ertresvaag et al., 1990: 114

³²¹ Ertresvaag et al., 1990: 120

³²² Sveen & Aastad, 1989: 6

³²³ Lorentzen, 2005: 193

finnes i kapittelet *Øst mot vest- den kalde krigen* og teller ca. 30 sider. Boka er totalt på 189 sider.

3.6.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Boka legger en postrevisjonistisk forklaringsmodell til grunn for sin beskrivelse av hvorfor den kalde krigen startet. Ingen av partene får hovedansvaret for at det oppstod kald krig, og bokas hovedforklaring er at de strukturelle forholdene, altså motsetningene og ulikhetene mellom USA og Sovjet, førte til kald krig:

USA var kapitalistisk og hadde et demokratisk system, Sovjetunionen var sosialistisk med et ettpartisystem. Sovjetunionen var opptatt av sin egen sikkerhet, USA var opptatt av at ikke for mange land skulle havne i den kommunistiske leiren.³²⁴

Selv om framstillingen av den kalde krigen følger en postrevisjonistisk forklaringsmåte, bygges det likevel opp et bilde som lar oss forstå at det var Sovjetunionens behov for sikkerhet som gjorde at landet tok kontroll over Øst-Europa like etter 2. verdenskrig. I gjennomgangen av hendelsene i perioden 1945- 1947, og før boka skriver om Marshall-hjelpen og Trumandoktrinen, nevnes Sovjets behov for sikkerhet mot angrep fra vest fem ganger, mens kommunistfrykten på vestlig side ikke nevnes.³²⁵ Riktignok nevner boka også at den sovjetiske politikken senket «temperaturen i den kalde krigen mange grader», ikke minst etter at «kommunistene overtok makten i Tsjekkoslovakia.»³²⁶ Det heter videre at «mange følte nå behovet for et oppgjør med kommunistene. De ville ha større sikkerhet overfor Sovjetunionen, selv om Sovjetunionen ikke var direkte innblandet i kuppet i Tsjekkoslovakia.»³²⁷

(Ovennevnte er for øvrig ikke på linje med Cappelens verdenshistorie fra 1982 som skriver at «man i vest oppfattet det som Kremles verk», blant annet fordi den sovjetiske viseutenriksministeren Valerian Zorin uventet dukket opp i Praha i forbindelse med kuppet.)³²⁸

Boka nevner også at Finland ble tvunget til å underskrive en «vennskapsavtale» i 1948 (lærebokas kursivering) og at det gikk rykter om at «Sovjetunionen også ville presse Norge.»³²⁹

³²⁴ Sveen & Aastad, 1989: 55

³²⁵ Sveen & Aastad, 1989: 53-55

³²⁶ Sveen & Aastad, 1989: 56

³²⁷ Sveen & Aastad, 1989: 56-57

³²⁸ Huldt & Helle, 1982: 43

³²⁹ Sveen & Aastad, 1989: 57

Oppsummert mener jeg bokas framstilling av årsakene til den kalde krigen ikke fordeler skyld mellom partene. Forfatterne favoriserer verken den tradisjonalistiske forklaringen om at Sovjet hadde skylda, eller den revisjonistiske tilnærmingen som hevder at USAs politikk forårsaket den kalde krigen.

Likevel mener jeg bokas betoning av de sovjetiske sikkerhetsbehovene, og tilsvarende nedtoning av kommunistfrykten i Vest-Europa, samt omtalen av kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948, peker i retning av en venstreorientert forståelse for årsakene til den kalde krigen.

På den annen side vil en kunne innvende at boka også forteller om Sovjets maktpolitikk i Øst-Europa og at framstillingen formidler et bilde av en aktør som skaper frykt – og at dette bidrar til å forklare USAs reaksjoner. Utfra dette må konklusjonen bli at framstillingen ikke entydig er preget av venstresidens forståelse for oppkomsten den kalde krigen.

3.6.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Læreboka forteller at dette hjelpetiltaket i utgangspunktet var en amerikansk idé, men at også flere land, blant annet Storbritannia, Frankrike, Belgia og Nederland ønsket at USA skulle engasjere seg både økonomisk og militært i Europa.³³⁰ Framstillingen legger ikke skjul på at USA også hadde egeninteresse av Marshall-hjelpen, samtidig som den også ville hindre at fattigdom førte til kommunisme. «USA fikk også ivaretatt sine egne interesser ved å bygge opp Vest-Europa som handelspartner [...] Hjelpen fra USA kunne også avhjelpe fattigdom som ellers kunne føre til kommunisme.»³³¹

Boka peker på flere årsaker til Marshall-hjelpen. Ikke minst er det interessant at boka skriver at USAs engasjement var ønsket og etterspurt blant flere land i Europa. Dette passer godt inn i den postrevisjonistiske «empire by invitation» forståelsen, som Lundestad er kjent for.³³² Selv om framstillingen ikke er preget av venstresidens forståelse, er likevel bokas påstand om at Sovjetunionen «umulig [kunne] godta tilbudet» en formulering som isolert sett vil finne gehør på venstresiden.³³³ Men boka nevner også at Sovjet presset de andre landene til å avslå tilbudet. Konklusjonen er derfor at bokas framstilling av Marshall-hjelpen ikke er på linje med venstresidens fortolkning av den kalde krigen.

³³⁰ Sveen & Aastad, 1989: 55-56

³³¹ Sveen & Aastad, 1989: 56

³³² Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 172-173

³³³ Sveen & Aastad, 1989: 55

3.6.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Sovjetunionens hardhendte politikk overfor statene i Øst-Europa blir tidlig nevnt i kapittelet som handler om den kalde krigen. Allerede i første mellomoverskrift kalt *Sovjetunionen strammer grepet om Øst-Europa* forteller forfatterne at «i de sovjetkontrollerte landene ble alle andre partier enn kommunistpartiet forbudt. Hard sensur på kringkasting, teater, film, bøker og annen kunst ble innført.»³³⁴

Boka er altså tydelig på at Sovjet styrte Øst-Europa med hard hånd, men er mer sparsom i beskrivelsene av Sovjetunionen som politisk system. Boka nevner riktignok at «Sovjetunionen var sosialistisk med ettpartisystem,» men går ikke mer inn på hva dette egentlig betyr.³³⁵

Boka unnlater ikke å fortelle om Sovjets harde linje i de andre østeuropeiske landene etter at Tito i 1948 brøt med Sovjetunionen: «Mange ble tvunget til å tilstå noe de ikke hadde gjort, og for mange endte det med henrettelse. Fengslene ble fylt med folk som var mistenkt for å stå i opposisjon til systemet.»³³⁶

I delkapittelet kalt *USA og Sovjetunionen etter 1945 – en sammenlikning* beskriver boka ulikhetene mellom landene, men det er primært de økonomiske og kulturelle forskjellene som får mest plass. Likevel heter det at «for mange har USA i etterkrigstiden stått som symbolet på demokrati, frihet og materiell overflod. Sovjetunionen har for like mange vært symbolet på det motsatte.»³³⁷

Lenger bak i boka heter det om Sovjetunionen at innbyggerne «har vært utsatt for sterk kontroll fra myndighetene» og at opposisjonelle «ble forfulgt og kunne fengsles eller legges inn på sinnssykehus.»³³⁸

Som vi ser, beskriver denne framstillingen de negative sidene ved Sovjetunionen, og boka søker heller ikke å sette landet i et positivt lys med opplysninger om full sysselsetting og/eller andre økonomiske forbedringer. Derfor vil jeg ikke definere bokas framstilling som preget av venstresidens syn på forholdene i Sovjet og landene i Øst-Europa.

³³⁴ Sveen & Aastad, 1989: 53

³³⁵ Sveen & Aastad, 1989: 55

³³⁶ Sveen & Aastad, 1989: 61

³³⁷ Sveen & Aastad, 1989:72

³³⁸ Sveen & Aastad, 1989: 80-81

3.7 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist at to av de fire undersøkte bøkene, på ett av analysespørsmålene inneholdt framstillinger som var preget av venstresiden. Dette gjaldt følgende bøker: Lund & Brynildsrud: *Vi og de eldre tider 3* (1980) og Ertresvåg, Glad, og Rognaldsen: *I FOKUS 9* (1990). Førstnevnte bok trakk i liten grad fram de ikke-demokratiske sidene ved Sovjetunionen og statene i Øst-Europa, mens den andre boka forklarte i hovedsak Marshallhjelpen med USAs økonomiske behov for markedstilgang i Europa.

De to andre bøkene, Hansejordet: *SLAG-serien: Historie* (1988) og Sveen og Aastad: *Samfunn 7-9 Inn i atomalderen historie 3* (1989), fulgte den toneangivende postrevisjonistiske forklaringer på hvorfor den kalde krigen oppstod, der skyldspørsmålet ble delt mellom begge supermaktene. Vi ser altså her en sammenheng mellom postrevisjonistisk fortolkning og framstillinger som ikke er preget av venstresiden.

Undersøkelsen viser at av bøkene som ble utgitt fra 1980-1990, var det kun to bøker, som var preget av venstresidens syn. Og som nevnt tidligere, var den ene av disse (Lund & Brynildsrud) skrevet på 1970-tallet. Dette tyder på at den postrevisjonistiske forståelsen som preget tiåret har influert på lærebøkernes framstilling.

Det er vanskelig å peke ut hvilken faktor som har hatt størst betydning for hvordan bøkene har framstilt den kalde krigen - blant annet fordi det er en gjensidig påvirkning mellom faktorene. En mulig innfallsvinkel kan likevel være å studere den eller de faktorene som i *minst* grad endret seg. Da er det naturlig å peke på skolepolitikken. Som vi så ble den sosialdemokratiske pedagogikken i stor grad videreført, mens de andre faktorene i den samfunnsmessige konteksten endret seg: Vi så en tydelig høyredreining i samfunnet samt en venstreside som søkte å orientere seg i dette nye politiske landskapet – og etter hvert tilpasset seg den nye virkeligheten og justerte kursen. Og den historiografiske konteksten var i dette tiåret dominert av den postrevisjonistiske retningen. Det er derfor sannsynlig endringer i en eller flere av disse faktorene har bidratt til å påvirke hvordan lærebøkene har skrevet om den kalde krigen.

Kapittel 4 Perioden ca. 1990 - 2008

Målet med dette kapittelet er å undersøke om, og eventuelt på hvilken måte, lærebøkene som blir utgitt i denne perioden er preget av venstresiden. Ikke minst vil det være interessant å sjekke om Berlinmurens fall og Sovjetunionens oppløsning endrer hvordan bøkene skriver om den kalde krigen. Et annet spørsmål er om den ny-tradisjonalistiske tendensen innen kaldrigsforskningen har preget lærebøkene, og hvilke konsekvenser dette kan ha hatt for lærebøkene eventuelle venstrepreg.

Jeg vil analysere seks bøker; tre av disse kom ut som følge av læreplanen fra 1997 (L97) og de andre ble utgitt på bakgrunn av læreplanen som kom i 2006 (LK06). De tre første er: Sveen, Asle og Aastad, Svein: *Verden etter 1945 SAMFUNN 8-10: Historie 10* (1999), Skjønberg, Harald: *Historie 10 Underveis Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (1999) og Lund, Erik og Indresøvd, Eivind: *InnBLIKK: Historie 10* (1999). De tre siste lærebøkene jeg analyserer er følgende: Nomedal, John Harald og Bråten, Ståle: *Kosmos 10 Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (2008), Hellerud, Synnøve Veinan, Knutsen, Ketil: *Matriks 10 Historie Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (2008) og Ingvaldsen, Bjørn og Kristensen, Ingunn: *Makt og Menneske Historie 10* (2008).

Som følge av at læreplanen *Kunnskapsløftet* (LK06) ble justert i 2013 (noe jeg kommer nærmere inn på i punkt 4.1.2) startet ett av forlagene, Cappelen Damm, arbeidet med å gi ut et nytt læreverk; *Nye Makt og Menneske*. Historieboka for 10. trinn, som tar for seg den kalde krigen ble utgitt i 2016.³³⁹ (Fagbokforlaget som utgir Nomedal og Bråten: *Kosmos 10* og Aschehoug som utgir Hellerud og Knutsen: *Matriks10* kom ikke med nye utgivelser).

Læreverket *Nye Makt og Menneske* framstår som et helt nytt, både når det gjelder design, oppsett og format, og er skrevet av de samme personene som også sto bak 2008-utgivelsen. Men tekstene som handler om den kalde krigen er delvis opptrykk fra den gamle boka og tar, uvisst av hvilken grunn, ikke med Marshall-hjelpen. Jeg har derfor valgt å analysere utgaven fra 2008 - en bokserie som for øvrig fortsatt selges og brukes i skolen.

4.1 Samfunnsmessig kontekst

4.1.1 Generell politisk kontekst – politisk konsensus flyttes mot høyre

Berlinmuren ble åpnet i november 1989 og det fremste symbolet for den kalde krigen var borte. I løpet av kort tid gjennomgikk de kommunistiske statene i Øst-Europa og Sovjetunionen dyptgripende endringer og landene i øst åpnet seg mot demokrati og folkestyre.

³³⁹ Cappelen Damm, 2017

Året etter mislyktes kuppforsøket fra reaksjonære krefter i Sovjetunionen. Det kommunistiske systemet hadde kollapset, og Sovjetunionen ble formelt oppløst den 5. september 1991 av folkekongressen i Moskva.³⁴⁰

Når det gjelder innenrikspolitiske forhold, så er det symptomatisk for spenningen i perioden at årene fra 1980 og fram mot år 2000 ble kalt for *marked mot stat- individ mot samfunn* i oversiktsverket over norsk historie av Edgeir Benum.³⁴¹ Denne dualismen satte også sitt preg på det politiske liv i årene fra 1990 og fram til 2005, da Arbeiderpartiet og borgerlige regjeringer vekslet på å styre. I løpet av perioden får markedskrefter og fri konkurranse større spillerom, med stikkord som privatisering av statselskaper og markedstenkning også i offentlig sektor.³⁴²

På 1990-tallet ble også mer makt flyttet fra nasjonalstaten til internasjonale organer som følge av inngåelse av EØS-avtalen i 1994. Sistnevnte innebar også en ytterlig liberalisering av økonomien.³⁴³

4.1.2 Skolepolitisk kontekst – sosialdemokratiet mister grepet

Skolepolitikken preges av at Arbeiderpartiet har makten fram til 1997 og går i gang med nye reformer i skolen. Under ledelse av den nyutnevnte kirke, undervisnings- og forskningsminister Gudmund Hernes ble ny skolepolitikk utmeislet og igangsatt.³⁴⁴ I 1993 ble den generelle læreplanen for grunnskole, videregående og voksenopplæring vedtatt. Året etter kom *Reform 94* som gav alle rett til tre års videregående opplæring. Og i 1997 vedtok Stortinget nytt læreplanverk for den 10-årige grunnskolen (L97). Disse reformene er karakterisert som uttrykk for tvetydigheten «mellom individualisme og fellesskap/integrasjon» som ikke bare preget skolepolitikken, men også politikken allment i dette tiåret. Reformene innevarslet også en ny skolepolitisk tenkning der kunnskap og nytteperspektivet ble viktigere.³⁴⁵

Godkjenningsordningen for lærebøker som hadde eksistert siden 1889 ble opphevet av et bredt politisk flertall på Stortinget i juni 2000. I praksis handlet regelverket i godkjenningsordningen om at lærebøkene skulle ivareta både «estetiske, innholdsmessige og språklige forhold,» og være i tråd med gjeldene læreplaner og ikke «diskriminere folkeslag

³⁴⁰ Simensen, Tägil, & Helle, 1993: 10-34

³⁴¹ Benum et al., 1998: 82

³⁴² Nielsen, 2011: 289-290

³⁴³ Sejersted, 2014

³⁴⁴ Telhaug & Mediås, 2003: 309

³⁴⁵ Telhaug & Mediås, 2003: 316-318

eller kulturer.»³⁴⁶ Ordningen ble oppfattet som et ønske om politisk styring av skolens innhold.³⁴⁷ Godkjenningsordningen falt bort av flere grunner, både fordi den kunne oppfattes som forhåndssensur og ensretting, men også fordi den kunne begrense lærerens frihet til selv å tolke læreplan og tilrettelegge stoffet.³⁴⁸ Dermed kan opphevelsen av ordningen også reflektere spenningen mellom individualisme og fellesskap som preget tiåret.

For historiefaget i skolen innevarslet ikke den nye læreplanen veldig store endringer, selv om planen delte de enkelte disiplinene (historie, geografi og samfunnskunnskap) i ulike delkapitler/avsnitt.³⁴⁹ Sammenlignet med M87 er lokal og globalhistorie tonet ned, til fordel for nasjonal- og europeisk historie.³⁵⁰ Og i motsetning til forrige læreplan, er den kalde krigen ikke eksplisitt nevnt. Nå heter det at elevene skal «gjere seg kjende med konflikter i Europa og elles i verda [og] jobbe med den politiske utviklinga i Europa etter den andre verdenskrigen.»³⁵¹ Det er også tydelig at læreplanen er skrevet i den turbulente situasjonen etter Sovjetunionen ble oppløst og jernteppet falt, siden læreplanen spesifikt krever at elevene skal «diskutere problem og mogleg utvikling som følgjer av dei politiske omveltningane i Mellom- og Øst-Europa.»³⁵²

Læreplanens økte vektlegging av europeisk historie er interessant, ikke minst fordi den kalde krigen nå er over. Dermed er lærebøkene som nå kommer ut de første som kan behandle den kalde krigen som en avsluttet epoke.

Den neste læreplanen, *Kunnskapsløftet* (LK06) kom ut i 2006 på bakgrunn av Stortingsmelding nr. 30 (2003-2004) *Kultur for Læring*. Stortingsmeldingen og den påfølgende læreplanen er av skoleforsker Alfred Oftedal Telhaug blitt karakterisert som en tydelig kursendring i forhold til etterkrigstidens Arbeiderpartistyrte utdanningspolitikk.³⁵³ (Mens andre, som Francis Sejersted, mente at LK06, var en «oppfølging av Hernes' skolepolitikk».)³⁵⁴ Ifølge Telhaug, er Kristin Clemet den første borgerlige utdanningsministeren som «for alvor tar tak i skolepolitikken og tvinger igjennom den ene betydningsfulle reformen etter den andre.»³⁵⁵ Endringene handlet dels om en generell

³⁴⁶ Bratholm, 2001: : 14

³⁴⁷ Bratholm, 2001: 13

³⁴⁸ Bratholm, 2001: 19

³⁴⁹ Lorentzen, 2005: 172

³⁵⁰ Eikeland, 2000: 6

³⁵¹ L-97, 1996: 187

³⁵² L-97, 1996: 187

³⁵³ Telhaug, 2005: 172

³⁵⁴ Sejersted, 2014

³⁵⁵ Telhaug, 2005: 173

privatiseringsiver innenfor skolesektoren, men var også en reaksjon på undersøkelser som viste at norske elevers skolerresultater var lavere enn politikerne ønsket.³⁵⁶ Resepten mot dette var mer læring, kunnskap og økt fokus på resultater og prestasjoner. Skolens funksjon og rolle ble i større grad enn tidligere forstått utfra et nytte- og markedsperspektiv.³⁵⁷ Dette synet samlet bredt politisk flertall, men sto i opposisjon til «det klassiske sosialdemokratiets elevsentrerte skoletenkning» som i Stortinget nå kun ble forsvart av Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti.³⁵⁸

Den nye læreplanen innførte konkrete kompetansemål i alle fag, noe som var en tydeliggjøring av hvilke ferdigheter og kompetanser det ble forventet at elevene skulle mestre.³⁵⁹ Læreplanen var delt i fire hovedområder; utforskeren, geografi, samfunnskunnskap og historie. (Utforskeren kom inn som eget hovedområde da planen ble revidert i 2013).

Når det gjelder historiefaget for 10. trinn, nevner heller ikke *Kunnskapsløftet* den kalde krigen eksplisitt – men den kan forsvare sin plass under punktet: «lage spørsmål om sentrale internasjonale konflikter på 1900-talet og i vårt egne hundreår, formulere årsaksforklaringar og diskutere konsekvensar av konfliktane.»³⁶⁰

Revideringen av læreplanen, som kom i 2013 hadde i praksis liten betydning for hvordan den kalde krigen skulle framstilles, men tydeliggjorde at konfliktene på 2000-tallet også måtte med. Det heter at elevene skal «drøfte årsaker til og verknader av sentrale internasjonale konflikter på 1900- og 2000-talet.»³⁶¹

Oppsummert kan den nye læreplanen som kom i 2006 stå som uttrykk for høyresidens endelige kontroll over skolepolitikken, der nytteperspektivet dominerer på bekostning av dannelsesperspektivet.

4.1.3 Venstresidens utvikling – ambivalens og nyorientering

Sovjetunionens sammenbrudd og Berlin-murens fall skjedde plutselig og uventet. Den sosialistiske modellen eksemplifisert ved Sovjetunionen, som venstresiden tidligere både hadde kritisert og omfavnet, var nå plutselig borte. Mange i SV var i villrede og visste ikke helt hva man skulle mene om det som skjedde. Partiets ambivalens til utviklingen er merkbar blant annet i avisen *Ny Tid*. På den ene siden var mange glade for utviklingen, mens man på

³⁵⁶ Telhaug, 2005: 53-56

³⁵⁷ Telhaug, 2005: 171-172

³⁵⁸ Telhaug, 2005: 173-174

³⁵⁹ Bjørnstad, Ludvigsen, & Arnseth, 2013: 352

³⁶⁰ Utdanningsdirektoratet, 2006

³⁶¹ Utdanningsdirektoratet, 2013

den andre siden advarte mot hvilke konsekvenser dette kunne få. I en utenrikskommentar i Ny Tid av Kjell Arild Nilsen uttrykkes det glede over at «ettpartistaten og diktaturene faller» samtidig som han lurer på «om det blir noe igjen av sosialismen.»³⁶²

Det er nok likevel frykten som dominerer i avisens spalter. Flere kommentarer og reportasjer er til dels svært kritiske til utviklingen. Det virket som man søkte å finne en negativ vinkling på det som skjedde. Ikke minst var det ganske utbredt å stemple Vest-Tyskland som et samfunn der reaksjonære og fasiske strømninger hadde gode vilkår. I en lederartikkel i oktober 1989 viste avisens redaktør Bernt Eggen liten forståelse for de tusener av øst-tyskere som flyktet til Vest-Tyskland høsten 1989. Han heiet fortsatt på Øst-Tyskland som stat og hyllet de sosialistiske opposisjonelle kreftene i landet som ikke «legger seg på ryggen for klamme omfavnelser fra de reaksjonære kreftene i Vest-Tyskland.»³⁶³ Han mente flyktningene ville få et brutalt møte med et samfunn som «stadig gir nye konsesjoner til ekspanderende rasistiske og fascistiske grupperinger.»³⁶⁴ Dette synet er forøvrig i tråd med Elisabeth Pedersens funn i hennes hovedoppgave fra 1998. Der påviste hun at Ny Tids kritiske vinkling på utviklingen i Øst-Europa var en «framtreddende holdning» i perioden 1985-1989.³⁶⁵

Likevel ble ikke Ny Tids negative og kritisk holdning til utviklingen i Øst-Europa delt av alle i partiet. Flere sentrale politikere i SV var uenige i avisens dekning av disse sakene, blant annet daværende SV- leder Erik Solheim. I et intervju, signert avisens redaktør Bernt Eggen, mente Solheim at vi hadde vært vitne til «historiens flotteste opprør», og fryktet ikke sosialismens framtid, men mente den nye verdibaserte sosialismen som SV skulle stå for verken opererte med «kommunistiske paradiser eller sosialistiske dogmer.»³⁶⁶

I løpet av perioden gjennomgår også partiet en ideologisk endring. Partiet hadde før Stortingsvalget 1989 gjort miljø til hovedsak, noe som hadde vært vellykket med en oppslutning på 10 prosent og 17 mandater på Stortinget.³⁶⁷ Og i programmet for 1989 er ordet marxisme erstattet med sosialisme og utvidet demokrati på arbeidsplassen.³⁶⁸

Partiprogrammene viser også eksempler på mild kritikk av Sovjetunionen. I programmet fra 1989 uttrykkes det bekymring for både den sovjetiske sjømilitære

³⁶² Nilsen, 1989: 15

³⁶³ Eggen, 1989: 4

³⁶⁴ Eggen, 1989: 4

³⁶⁵ Pedersen, 1998: 41

³⁶⁶ Eggen, 1990b: 9

³⁶⁷ Rossavik & Jansen, 2011: 334

³⁶⁸ Sosialistisk Venstreparti, 1989: Valgprogram 1989-1993, pkt. 4.1

opprustningen og den amerikanske marinestrategien i nordområdene.³⁶⁹ Men det er først i arbeidsprogrammet i 1993, etter at Sovjetunionen er oppløst og jernteppet fjernet, at SV kommer med en tydelig kritikk av den økonomiske politikken i tidligere Sovjet. Samtidig er det interessant å registrere at partiet fremdeles er svært kritisk til USA og kapitalismen. Det kan virke som at partiet fortsatt holder fast ved dogmene i den marxistiske teorien om kapitalismens lovmessige sammenbrudd:

Sammenbruddet i det tidligere Sovjet og nabostatene viser den totale fiasko for den kommunistiske kommandoøkonomien. Den vestlige kapitalisme har ennå ikke opplevd noe liknende sammenbrudd, men den økologiske krisa verden er inne i, viser at den kapitalistiske økonomien har katastrofale konsekvenser for mennesker og miljø.³⁷⁰

Det er også verdt å nevne at Murens fall og Sovjets oppløsning gjorde at partiets forhold til Sovjet og de sosialistiske statene i Øst-Europa nå ble et mindre aktuelt diskusjonstema.

Partiet ser imidlertid ut til å beholde sitt negative syn på USA gjennom perioden. I 2001 ble USAs utenriks- og sikkerhetspolitikk kritisert for å fungere på en imperialistisk måte.³⁷¹ Og i programmet for perioden 2005-2009 heter det at «USAs utenrikspolitikk er i dag den største trusselen mot verdensfreden.»³⁷²

Oppsummert kan en derfor si at partiet hadde et delt syn på utviklingen i Øst-Europa på begynnelsen av 1990-tallet, mens det kritiske og negative synet på USA fortsatt var intakt.

4.1.4 Historiografisk kontekst – tilbake til tradisjonalismen?

Oppløsningen av Sovjetunionen, rivningen av Berlin-muren og kommunismens fall endret historieskrivningen om den kalde krigen. Tilfang av nye kilder, både fra sovjetiske arkiver, men også fra de tidligere kommunistiske statene i Øst-Europa gjorde at historikerne kunne forske på den kalde krigen på et langt mer opplyst grunnlag.³⁷³

I de første årene etter murens fall, gikk forskingen om den kalde krigen inn i en post-tradisjonalistisk fase. Man vendte tilbake til den tradisjonellistiske forståelsen av den kalde krigen som en verdikonflikt mellom «demokrati og fridom på den eine sida [og], skaping av eit totalitært kommunistisk verdssamfunn på den andre.»³⁷⁴ (Lundestad bruker merkelappen

³⁶⁹ Sosialistisk Venstreparti, 1989: Valgprogram 1989-1993, pkt. 19.4

³⁷⁰ Sosialistisk Venstreparti, 1993: Arbeidsprogram 1993-1997, *Norge i verdenssamfunnet*

³⁷¹ Sosialistisk Venstreparti, 2001: Arbeidsprogram 2001-2005, pkt. 8.1

³⁷² Sosialistisk Venstreparti, 2005: SVs arbeidsprogram 2005-2009, pkt. 13.18

³⁷³ Tjelmeland, 2006: 17

³⁷⁴ Tjelmeland, 2006: 43

nytradisjonisme om den samme perioden.)³⁷⁵ Poenget er at forskningen og debatten ble flyttet mot høyre, og forskerne ble overrasket over i hvor stor grad Stalin og de russiske lederne betraktet politikken gjennom ideologiske briller. En av de fremste postrevisjonistiske forskerne John Lewis Gaddis, bidro i sterk grad til denne dreiningen da han i 1997 utgav boka *We now know*.³⁷⁶ I boka hevdet han, på bakgrunn av nytt kildemateriale, at man tidligere hadde undervurdert hvilken betydning Stalins paranoia og ideologiske overbevisning hadde hatt for den kalde krigen "I find it increasingly difficult, given what we know now, to imagine the Soviet Union or the cold War without Stalin."³⁷⁷

Men alle var ikke enige med Gaddis i hans fokus på Stalin. Flere historikere, blant annet den revisjonistiske forskeren Melvyn P. Leffler, hevdet at Gaddis la for mye vekt på Stalins personlighetstrekk og undervurderte Sovjets frykt for en eventuell tysk og eller japansk gjengjeldelse.³⁷⁸ «Stalin was, of course paranoid and brutal, but does this account for the initial Cold War policies of the Kremlin?»³⁷⁹

Dette viser at fortolkningen av den kalde krigen endret seg de første årene etter murens fall. Den postrevisjonistiske konsensus var forbi, forskningsfronten hadde flyttet seg mot høyre og Sovjetunionen (og Stalin) ble tildelt større ansvar for oppkomsten av den kalde krigen. Men i løpet av de senere årene har dette bildet justert seg. Ifølge Tjelmeland er man nå mer opptatt av «indrepolitiske føresetnader for det stormaktspolitiske spelet,» selv om debatten fortsatt pågår for fullt og meningene er mange og sterke.³⁸⁰

Hva Marshall-hjelpen angår, så argumenterte Lundestad fortsatt i 2004 for at hans hovedtese «empire by invitation» hadde gyldighet. Hovedpoenget er at i de første etterkrigsårene «var vesteuropeerne så interessert i å trekke amerikanerne med i det som foregikk på kontinentet at det kan hevdes at de inviterte amerikanerne inn.»³⁸¹

Denne debatten, som er en del av politisk/historiografiske klimaet i perioden, kan ha vært med på å påvirke lærebøkernes framstilling av konflikten mellom supermaktene etter 2. verdenskrig. Ikke minst kan høyredreiningen av forskningsfronten ha gjort at Sovjet i noe større grad enn tidligere får ansvaret for oppkomsten av den kalde krigen. Dette kan også ha bidratt til et mer negativt syn på forholdene i Sovjet.

³⁷⁵ Lundestad & Holm-Hansen, 2010: 21

³⁷⁶ Tjelmeland, 2006: 41 (Tjelmeland betegner Gaddis som «ein av dei fremste postrevisjonistane.»). Samtidig mener Tjelmeland (s.136) at Gaddis bok: *The Cold War. A new history*, fra 2005 «hallar i posttradisjonalistisk retning.»

³⁷⁷ Gaddis, 1997: 293

³⁷⁸ *Historiography of the Cold War*, 2016

³⁷⁹ Westad, 2000: 48

³⁸⁰ Tjelmeland, 2006: 43-44

³⁸¹ Lundestad & Poulsson, 2004: 17

4.2 Operasjonalisering av venstresidens syn

Hovedmålet med dette delkapittelet er å klargjøre hva venstresiden vil svare på analyse spørsmålene og hvordan dette kan komme til uttrykk i lærebøkene. Som jeg har vist, endret Sosialistisk Venstreparti syn på blant annet Sovjetunionen og statene i Øst-Europa, samtidig som enkelte fortsatt uttrykte sympati for statene i øst. Derfor vil analysen søke å klargjøre om det, etter Berlinmurens fall og Sovjetunionens oppløsning, fortsatt fantes en venstrefløy i SV som sto for det opprinnelige synet der man mente USA var skyld i den kalde krigen og brukte Marshall-hjelp som virkemiddel i sin imperialistiske politikk.

Som jeg nevnte i punkt 4.1.3 gjorde Berlinmurens fall og Sovjet oppløsning at partiet av naturlige grunner i langt mindre grad enn tidligere diskuterte sitt forhold Sovjet/Russland og statene i det tidligere Øst-Europa. Det betyr også at det i denne perioden er færre uttalelser fra partihold som viser hva SV mente om disse spørsmålene.

4.2.1 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Mente fortsatt Sosialistisk Venstreparti at USA hadde hovedansvaret for oppkomsten av den kalde krigen?

I 1998 skrev partiveteran i SV Finn Gustafsen i debattboka *Markedets vidunderlige verden* at det var Harry Truman og USA som hadde startet den kalde krigen, de var «krigens arkitekter og byggmestre.»³⁸² Spørsmålet er likevel om Gustafsen, som ikke lenger hadde noen verv i partiet, kan sies å representere SVs offisielle syn på dette spørsmålet. Det er grunn til å tro at det nok var ulike syn på dette innad i partiet. SV har hatt og har fortsatt ulike fløyer som har til dels svært avvikende meninger i flere spørsmål. I SV har man gjennom hele partiets levetid vært uenige om både strategi, politikk og ikke minst ideologi – og er sannsynligvis «det mest konfliktridde partiet av alle.»³⁸³

Så kan man spørre seg om det er trolig at sentrale deler av partiet har forlatt sitt tidligere standpunkt om at USA bar det største ansvaret for den kalde krigen? Som jeg pekte på tidligere (punkt 4.1.3) var partiet i 2005 svært kritiske til USA og mente «landet var den største trussel mot verdensfreden.» Og så sent som i 2013 gir tidligere partileder Erik Solheim uttrykk for at det kritiske og negative synet på USA fortsatt er tilstede i partiet. Han skriver i sin memoarbok følgende om synet på USA:

³⁸² Gustafsen et al., 1998: 36

³⁸³ Rossavik & Jansen, 2011: 452

Betydelige deler av venstresida oppfatter fortsatt USA som en slags fiende, og hvis USA er involvert i en konflikt, antar de nærmest som en refleks at den siden som er støttet av USA er ond, mens den andre siden har rett.³⁸⁴

Ut fra dette synes det rimelig å konkludere med partiets klare negative oppfatning av USA gjør at (deler av) partiet også i denne perioden vil mene at USA hadde hovedansvaret for det spente forholdet som oppstod mellom USA og Sovjetunionen etter 2. verdenskrig.

Oppsummert vil venstresida fortsatt gi USA skylda for oppkomsten av den kalde krigen. Dette betyr at en venstreorientert framstilling kan skrive om oppkomsten av den kalde krigen på følgende måte: USA hadde skylda for at den kalde krigen startet og var den aktive part. Sovjets handlinger blir fortolket som et svar på USAs handlinger og/eller understrekning av at Sovjets legitime behov for sikkerhet mot angrep fra vest.

4.2.2 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Venstresiden, representert ved partiet SV, beskriver Marshall-hjelpen på litt ulike måter. Finn Gustafsen, som jeg refererte til tidligere, holder fast på synet om at Marshall-hjelpen i all hovedsak var motivert av ønske om markedstilgang og kontroll over Europa:

«Denne gigantiske økonomiske operasjonen – kombinerte den profitable løsningen av USAs overproduksjonsproblemer med en effektiv økonomisk/politisk offensiv som i neste omgang ble befestet med militærblokken NATO under USAs fulle kontroll.»³⁸⁵

Men er dette egentlig SVs syn på hjelpetiltaket? Året før (1997) skriver avtroppende SV-leder Erik Solheim et innlegg i en antologi som markerer at Marshall-hjelpen er 50 år. I antologien fremmer han en mer postrevisjonistisk forklaring på hjelpetiltaket enn hva Gustafsen gjør året etter. Solheim skriver at USA hadde flere motiver; både «et ekte ønske om å hjelpe nødlidende europeere», men også å «skaffe amerikanerne fremtidige markeder,» dessuten ønsket USA å «demme opp for Sovjet-unionen,» men også «å redde demokratiet fra kommunistisk frammarsj.»³⁸⁶ Likevel er ikke Solheim uten kritisk distanse til USA når han skriver at «Marshallplanen forente genuine amerikanske ønsker om å hjelpe, med gode og mer tvilsomme planer for Europas framtid.»³⁸⁷

Slik sett er det ikke helt enkelt å vurdere hva som egentlig er SV sitt syn på Marshall-hjelpen. Erik Solheim var ikke alltid i takt med sitt eget parti og var heller ikke redd for å gå

³⁸⁴ Solheim & Bromark, 2013: 59

³⁸⁵ Gustavsen et al., 1998: 37

³⁸⁶ Ellingsen & Den Norske atlantehavskomiteé, 1997: 49

³⁸⁷ Ellingsen & Den Norske atlantehavskomiteé, 1997: 49

sine egne veier eller å sette partiprogrammet til side - dessuten ble han tidvis også beskyldt for høyrevri.³⁸⁸ Kanskje kan man si at Solheims syn på hjelpetiltaket mest er et uttrykk for hva han selv mente om dette – og nødvendigvis ikke et syn som SV delte.

Hva ungdomsorganisasjonen (og venstresiden) i partiet mente om Marshall-hjelpen, får vi et lite glimt av ved å lese studieheftet *Du skal ta ledelsen og makta* som partiets ungdomsorganisasjon (SU) utgav i år 2000. Året før hadde SU fått Kari Anne Moe som ny leder, hun representerte partiets venstrefløy, og hadde støtte av blant annet Audun Lysbakken og Ingrid Fiskaa.³⁸⁹ (Alle disse er blant bidragsyterne i heftet.) I studieheftet leser vi at «det var et mål med Marshall-hjelpen å støtte opp under europeiske regjeringer som kunne utgjøre en motkraft mot Sovjetisk innflytelse.»³⁹⁰

Det er likevel ikke gitt at denne uttalelsen nødvendigvis representerer et syn på USA som en imperialistmakt som brukte hjelpetiltaket som ledd i et offensivt framstøt i Europa. Den kan også tolkes som et uttrykk for det opprinnelige tradisjonalistiske synet – der man også mente at oppdemningspolitikken mot kommunismen (containment) var et viktig motiv, (se punkt 3.1.4). I så fall er dette et syn som trolig deles av flere politiske grupperinger, og er derfor ikke er spesifikt venstreorientert syn.

Så selv om studieheftet andre steder bruker uttrykk som «USA-imperialismen»³⁹¹ og har et tydelig negativt og kritisk syn på USA, (som trolig også preger synet på Marshall-hjelpen) er det vanskelig å finne konkrete uttrykk for hva SU mente om hjelpetiltaket.

Oppsummert er disse nyansene et uttrykk for at internt i SV var det ulike meninger om Marshall-hjelpen. Likevel uttrykkes det fortsatt synspunkter i partiet (Finn Gustafsen) som hevder at Marshallhjelpen først og fremst var et imperialistisk tiltak fra USA og at den representerte et offensivt framstøt i den kalde krigen.

4.2.3 Hvordan beskrives forholdene i Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst-Europa?

Førte murens fall og kommunismens sammenbrudd til at man i SV endret synet på Sovjet og statene i Øst-Europa? Justerte man holdningene, eller holdt man fortsatt fast på sin tidligere uttrykte sympati og forsvar for de kommunistiske statene i øst?³⁹²

³⁸⁸ Rossavik & Jansen, 2011: 319

³⁸⁹ Rossavik & Jansen, 2011: 394

³⁹⁰ Fiskaa et al., 2000: 168

³⁹¹ Fiskaa et al., 2000: 99

³⁹² Rossavik & Jansen, 2011: 256-257

I 1989 advarte, daværende leder av sosialistisk ungdom og medlem av Stortingets utenrikskomite, Paul Chaffey SV mot å bli for sjølkritiske. I et intervju med Ny Tids redaktør Bern Eggen mente han at det var uheldig dersom kravet om selvransakelse førte til at man «vikla seg inn i en stor debatt om begrepet kommunisme» slik man hadde gjort i Sverige.³⁹³ Han mente at dette var «å melde seg ut av hva som faktisk skjedde i Europa.»³⁹⁴ I ettertid beklager den samme Paul Chaffey, som nå har meldt seg ut av SV og stemmer Høyre, at partiet (og ham selv formoder jeg) ikke tok en debatt om egen politikk og kursen videre, men at enkelte i stedet betraktet hendelsene i Øst-Europa og Sovjet som noe negativt.³⁹⁵ «Mange SV- veteraner så plutselig flere problemer enn fordeler ved både Tyskland og Europas gjenforening og skrev bøker om hvor ille alt var blitt.»³⁹⁶

Pål Veiden og Kåre Dahl Martinsens studie av SVs forhold til kommunistiske land i perioden 1975-1990, viser funn som er på linje med hva Chaffey hevdet. Hendelsene i Øst-Europa førte ikke til en grunnleggende debatt hverken om partiets egen fortid eller hvordan man skulle forholde seg til de nye regimene i øst.³⁹⁷

Det blir likevel feil å si at partiet ikke endret seg som følge av hendelsene i Øst-Europa og Sovjet. Omtalene av de kommunistiske landene i Ny Tid er mer kritisk enn tidligere. I 1990 beskrev Ny Tids redaktør de kommunistiske landene i Øst-Europa som «korrupte politidiktaturer» og mente det var forståelig at folk hadde «dypfølt avsky for den menneskeforakt de tidligere lederne i Warszawa og Berlin, Praha, Budapest, Bucuresti og Sofia stod for.»³⁹⁸ Og når partileder Erik Solheim i 1995 skriver om Sovjetunionen, lurer han på hvordan «et blodig diktatur, en dårlig fungerende økonomi og småborgerlige og inkompetente ledere [kunne] virke tiltrekkende på mennesker i vest?»³⁹⁹ Dessuten skrev Solheim at «venstresida har behov for et grundigere oppgjør med vårt demokratisvik.»⁴⁰⁰

Hvordan venstresiden i partiet så på utviklingen i Øst-Europa etter murens fall framkommer i det tidligere nevnte studieheftet *Du skal ta ledelsen og makta* som partiets ungdomsorganisasjon (SU) utgav i år 2000. Innholdet viser at den marxistiske ideologien og retorikken ikke er forlatt i ungdomsorganisasjonen når man skriver at «kapitalismen er basert på utbytting, på at det lille mindretallet som eier kapital, tilraner seg verdier som det store

³⁹³ Eggen, 1990c: 10

³⁹⁴ Eggen, 1990c: 10

³⁹⁵ Chaffey, 2006: 25

³⁹⁶ Chaffey, 2006: 20

³⁹⁷ Veiden & Martinsen, 2007: 188-189

³⁹⁸ Eggen, 1990a: 4

³⁹⁹ Solheim, 1995: 159

⁴⁰⁰ Solheim, 1995: 58

flertallet, arbeiderklassen, har skapt ved sitt arbeid.»⁴⁰¹ Dessuten tar man ikke et spesielt sterkt oppgjør med det sovjetiske styret eller landets karakter, selv om man langt fra er helt ukritiske til den tidligere supermakten. Utviklingen etter Stalins død blir beskrevet på følgende måte: «Da Stalin døde i 1953, ble en del av de mest undertrykkende sidene ved det sovjetiske regimet endret, men det diktatoriske systemet besto.»⁴⁰² Og når det gjelder revolusjonene i Øst-Europa i 1989 heter det:

Revolusjonene [...] gjorde slutt på et system som ikke lenger var i stand til å produsere de godene som folk trengte og som hadde holdt folk nede i et jerngrep i mange tiår. Dessverre har ikke kapitalismen i Øst-Europa kunnet gi folk noe bedre alternativ i årene etterpå.⁴⁰³

Dette viser at selv i ungdomspartiet, som er regnet for å tilhøre venstrefløyen i partiet, var kritikken mot det tidligere systemet i Sovjet ganske tydelig. Nå blir Sovjet beskrevet som et diktatorisk system. Likevel er det interessant å registrere at det ganske kategorisk blir slått fast at reformene i Øst-Europa, i deres øyne, ikke representerte et framskritt.

Selv om heftet fremmer kritikk mot Sovjet, er det likevel USA som framstår som den store fienden med ditto negative karakteristikk. For eksempel heter det at «overklassen i USA har dratt nytte av at Ku Klux Klan har drevet systematisk forfølgelse av de svarte og andre minoriteter»⁴⁰⁴ og at [...] store deler av befolkninga mangler den mest elementære skolegang [...].⁴⁰⁵

Vi kan så langt fastslå at partiet i løpet av perioden endrer syn. I mindre grad enn tidligere uttrykkes forsvar for udemokratiske stater i øst. I 2011 skriver daværende nestleder i partiet Bård Vegard Solhjell i en debattartikkel i Dagbladet at «på 70-tallet pleide enkelte SF- og SV-politikere altfor tett kontakt med noen av diktaturene i øst.»⁴⁰⁶ Men i samme innlegg retter også Solhjell en pekefinger mot høyresidas manglende oppgjør med egne feil, blant annet «sviket mot demokratikampen i Sør Afrika.» Innlegget viser at partiet møter kritikk nesten på samme måte som tidligere: Vel kan man erkjenne at kritikerne har delvis rett, men høyresida (og USA) har også noe å svare for.

I løpet av denne perioden ser vi at stadig færre i SV forsvarer og uttrykker en sympatisk holdning til Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Jeg viste også at den

⁴⁰¹ Fiskaa et al., 2000: 39

⁴⁰² Fiskaa et al., 2000: 140

⁴⁰³ Fiskaa et al., 2000: 142

⁴⁰⁴ Fiskaa et al., 2000: 50

⁴⁰⁵ Fiskaa et al., 2000: 63

⁴⁰⁶ Solhjell, 2011

historiografiske pendelen nå svinger i tradisjonalistisk retning. I større grad enn tidligere blir Sovjet utpekt som den skyldige for oppkomsten av den kalde krigen.

Når venstresiden (representert ved SV) er blitt mer kritiske til Sovjet og statene i Øst-Europa, betyr dette først og fremst at færre står for det gamle venstreorienterte synet og forsvarer Sovjet. Dermed er det sannsynlig at færre lærebøker vil bli definert som preget av venstresiden. Likevel er det ikke utenkelig at enkelte framstillinger fortsatt kan uttrykke synspunkter som store deler av venstresiden nå har forlatt. En må ikke glemme at lærebøkene først og fremst representerer forfatterens syn – og ikke reflekterer samtidas strømninger.⁴⁰⁷ Dermed vil den operasjonaliseringen jeg gjorde i forrige kapittel (i punkt 3.2.3) kunne komme til anvendelse.

Finnes det så noen kjennetegn som i denne perioden kan definere et særskilt venstreorientert syn på de tidligere sosialistiske statene i øst? Svaret må være at venstresidens negative syn på USA fortsatt synes å være intakt.

Dette betyr at en framstilling som er preget av venstresiden kan ha følgende kjennetegn: Boka kan gjerne uttrykke en kritikk av Sovjet, men vil også kritisere og formidle negative beskrivelser av USA. Dersom lærebøkene sammenligner USA og Sovjet, kan det fortsatt være en tendens til ikke å vurdere supermaktene etter de samme kriterier. For eksempel kan framstillingen unnlate å nevne at Sovjet og statene i Øst-Europa i hovedsak ikke var demokratiske, mens man samtidig nevner trekker fram negative forhold ved USA.

4.3 Analyse av Sveen, Asle og Aastad, Svein: *Verden etter 1945 SAMFUNN 8-10: Historie 10* (1999)

4.3.1 Generelt om boka

Boka ble utgitt på Cappelen forlag i 1999 og er skrevet av de samme forfatterne som sto bak boka: *Inn i atomalderen SAMFUNN 8-9 historie 3* (1989), som jeg analyserte i punkt 3.6. I utgangspunktet tenkte jeg at disse bøkene ville være så like at det ikke ville ha noen hensikt å omtale begge. Men da jeg oppdaget at denne boka i stor grad var nyskrevet og framstilte den kalde krigen på en helt annen måte enn boka som ble utgitt ti år tidligere, syntes jeg det var riktig å analysere også denne boka. Ifølge Lorentzen legger boka vekt på kildekritikk og nyanserte framstillinger.⁴⁰⁸ Læreboka teller til sammen 165 sider og handler om verdenshistorie og norgeshistorie etter 1945. De sidene som er aktuell for min analyse, finner

⁴⁰⁷ Engh, 2009: 40

⁴⁰⁸ Lorentzen, 2005: 208

vi i kapittelet *Kald krig mellom øst og vest* og under kapittelet *Gamle fiender samarbeider – Europa etter 1945*. Disse to kapitlene teller til sammen ca. 40 sider.

4.3.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Når boka skal svare på hvorfor den kalde krigen begynte, starter framstillingen med å beskrive de to ulike samfunnssystemene; kommunisme og kapitalisme. Under delkapittelet *Sovjetunionen og USA – kommunisme mot kapitalisme* heter det blant annet at Sovjet ønsket «en kommunistisk verdensrevolusjon» og at «de oppfordret alle land til å gjøre opprør mot kapitalismen, som de mente var moden for historiens skraphaug.»⁴⁰⁹ (Historiens skraphaug er satt i anførselstegn.) Boka forklarer ikke nærmere hva en kommunistisk verdensrevolusjon i praksis innebar. Når det gjelder USA, så heter det at USA var «det ledende kapitalistiske landet.»⁴¹⁰ Deretter følger en beskrivelse av de ulike landenes økonomiske systemer.

Forfatterne beskriver også den kalde krigen som et resultat av gjensidig frykt: USA fryktet at kommunismen skulle spre seg og mente at kommunistpartienes økte oppslutning i Europa utgjorde en fare. Mens Sovjet på sin side fryktet at «USA skulle utnytte Sovjetunionens problemer etter den andre verdenskrigen.»⁴¹¹ Dessuten forteller boka om de enorme kontrastene mellom et rikt USA og et fattig og krigsskadd Sovjet, før avsnittet avsluttes på følgende måte: «Mer enn noe annet fryktet sovjeterne at USA skulle ruste Tyskland opp igjen og bruke tyskerne i et «korstog» for å knuse Sovjetunionen og kommunismen.»⁴¹²

Boka legger altså opp til en framstilling der USA blir beskrevet som den sterke og part som skapte berettiget frykt i Sovjet. Dermed blir det nærmest forståelig at Sovjet måtte reagere.

Den sovjetiske kontrollen over landene i Øst-Europa blir her omtalt på en noe annen måte enn i de andre lærebøkene som ble utgitt i 1999. Både Skjønberg (punkt 4.4.2) og Lund/Indresøvdde (punkt 4.5.2) beskrev hvilken frykt den sovjetiske kontrollen over landene i øst skapte i Vesten. I denne boka tones frykten ned – det heter at Churchill «mente at Stalin presset kommunismen på de landene i Europa som Sovjetunionen kontrollerte militært.»⁴¹³

⁴⁰⁹ Sveen & Aastad, 1999: 17 og 19

⁴¹⁰ Sveen & Aastad, 1999: 19

⁴¹¹ Sveen & Aastad, 1999: 19

⁴¹² Sveen & Aastad, 1999: 19

⁴¹³ Sveen & Aastad, 1999: 19

Dessuten er det interessant å registrere i hvilken rekkefølge de ulike historiske begivenhetene er plassert. Som nevnt beskrives først ulik ideologi, deretter gjensidig frykt. Så følger et avsnitt kalt *Trumandoktrine og Marshallplan*. Dette følges opp av avsnittet kalt *Det delte Europa*, som innledes på følgende måte: «USAs politikk lyktes. Kommunistpartiene tapte innflytelse i Vest-Europa.»⁴¹⁴ Dette avsnittet blir avsluttet med opplysningen om at kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 «gjorde særlig inntrykk i Vest-Europa.»⁴¹⁵ (For øvrig noterer jeg at boka bruker betegnelsen kupp – og ikke maktovertakelse som jeg har sett noen andre bøker bruker.) Kuppet i Tsjekkoslovakia blir altså i liten grad beskrevet som en årsak til den kalde krigen, noe som er uvanlig.

Vi ser altså her en framstilling av den historiske handlingsrekkefølgen som får USA til å framstå som den aktive part: Via Trumandoktrine og Marshall-hjelp kontrollerer amerikanerne Europa og virker truende på Sovjet. Så selv om boka ikke eksplisitt skriver at USA hadde skylden for den kalde krigen, bygger den samlende framstillingen opp til denne konklusjonen. Derfor mener jeg det er grunn til å hevde at framstillingen er preget av venstresiden.

Dette er også en historieskrivning som i utgangspunktet ser ut til å tilhøre den postrevisjonistiske skolen – der man fokuserer på trygghetsbehovene hos begge parter og dynamikken mellom dem.⁴¹⁶ Her ser vi altså et eksempel på en postrevisjonistisk framstilling (riktignok med dreining mot revisjonismen) som også har et venstreideologisk preg.

4.3.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Boka bruker ikke mange linjer på å beskrive bakgrunnen for Marshall-hjelpen. I framstillingen heter det at USA la fram et hjelpeprogram som «skulle hindre at fattige og misfornøyde mennesker ble kommunister. Marshall mente at hvis folk fikk bedre levekår, ville de avvise kommunismen.»⁴¹⁷ Dette er alt boka forteller om bakgrunnen for hjelpetiltaket. Forfatterne føyer også til at Sovjetunionen sa nei, og tvang de andre statene i Øst-Europa til å gjøre det samme, siden betingelsene for å motta hjelp ville ha «betydd en overgang til kapitalisme.»⁴¹⁸

⁴¹⁴ Sveen & Aastad, 1999: 20

⁴¹⁵ Sveen & Aastad, 1999: 20

⁴¹⁶ Tjelmeland, 2006: 16

⁴¹⁷ Sveen & Aastad, 1999: 20

⁴¹⁸ Sveen & Aastad, 1999: 20

Dette er en fremstilling som denne boka er alene om. Ingen av de andre bøkene, heller ikke boka som kom i 1989 av samme forfattere, forklarer at Marshall-hjelpen kom i stand utelukkende fordi USA ville unngå at misfornøyde folk ble kommunister.

Så kan man innvende at ovennevnte i seg selv nødvendigvis ikke er grunn til å mene at boka er preget av venstresiden. Dette fordi frykten for kommunismen var, som jeg pekte på i punkt 2.1.4, en viktig drivkraft i den amerikanske politikken. Så selv om bokas beskrivelse og forklaring av Marshall-hjelpen kan kritiseres for å være noe knapp og ensporet, så er altså ikke det et kriterium for venstrepreg.

Hva er det da som gjør at jeg mener boka er preget av venstresiden? Det handler om at framstillingen også beskriver USA som den aggressive parten, og Sovjet blir tildelt en defensiv rolle: Boka beskriver hvordan amerikansk kultur nærmest blir brukt som et offensivt virkemiddel som et forsvarsløst Sovjet måtte melde pass overfor:

Coca-Cola, amerikanske filmer, og musikk, tyggegummi og amerikansk klesstil [...] gjorde amerikansk forbruk og livsstil til et mål for mange. Det fattige Sovjetunionen hadde lite å stille opp mot dette. Landet kunne ikke tilby varer som kunne konkurrere med den amerikanske overfloden. Stalin fryktet USAs tiltrekningskraft på folk i «sin» del av Europa. Resultatet ble at han strammet grepet.⁴¹⁹

Boka tegner altså et bilde av et fattig, og noe stakkarslig, Sovjet hvis befolkning i Øst-Europa står i fare for å lokkes på feil side av «amerikansk overflod.» Framstillingen kan få leserne til å anta at flommen av amerikanske varer, som følge av Marshallplanen, var grunnen til at kommunistene tok kontroll over Øst-Europa. Boka bygger altså opp et bilde av USA som den offensive stormakten som bruker Marshall-hjelpen som verktøy for å nå sine mål. Dermed blir Sovjets reaksjoner forstått som en reaksjon på dette.

(Ifølge samtidens historieverk, Cappelen 1986, ble Marshall-planen endelig vedtatt av Kongressen i USA mars 1948, og måneden etter ble OEEC opprettet for å fordele hjelpen. Da hadde allerede Sovjet strammet grepet i flere land i Øst-Europa og i Tsjekkoslovakia ble det kommunistiske kuppet gjennomført i februar 1948).⁴²⁰

Hovedpoenget er ikke å påpeke at lærebokas framstilling av hendelsene omkring Marshall-hjelpen kan misforstås. Det viktigste er at lærebokas beskrivelse av Marshall-hjelpen er på linje med venstresidens syn, der man først og fremst betrakter den som et offensivt og imperialistisk framstøt i den kalde krigen.

⁴¹⁹ Sveen & Aastad, 1999: 20

⁴²⁰ Grimnes et al., 1986: 39-40

En forklaringsmodell som baserer seg på kun en variabel er heller ikke i tråd med den postrevisjonistiske forståelsen, dette er snarere en fortolkning som det er naturlig å plassere innenfor den revisjonistiske skoleretningen.

4.3.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske landene i Øst-Europa?

Når boka skal beskrive forskjellene mellom Sovjetunionen og USA, så forklarer forfatterne de ulike ideologiene som statene er tuftet på. Omtalen av Sovjetunionen er lite kritisk.

Framstillingen konsentrerer seg om den kommunistiske ideologien, der fabrikker, maskiner, råvarer og eiendom blir eid av fellesskapet. Ifølge boka ville dette føre til en effektiv og planlagt produksjon som ville «sørge for hus, mat klær og utdanning for alle mennesker i verden.»⁴²¹ Avsnittet avsluttes med å fortelle at kommunismen «oppfordret folk i alle land til å gjøre opprør mot kapitalismen [...]»⁴²² Boka skriver ingenting om de mindre flatterende sidene i det kommunistiske Sovjet. Det blir heller ikke nevnt at Sovjetunionen ikke var et demokratisk land før i oppsummeringen, drøyt 20 sider lenger bak i boka. Der står det at Sovjetunionen var et «kommunistisk ettpartisystem med planøkonomi.»⁴²³

Derimot er ikke beskrivelsen av USA like kritikkfritt. Blant annet heter det at «den private eiendomsretten var hellig. At noen ble rikere enn andre måtte en finne seg i.»⁴²⁴ (Boka har satt hellig i anførselstegn.) Og avslutningsvis i avsnittet skriver forfatterne at kapitalismen «belønnet de dyktigste og mest produktive menneskene.»⁴²⁵

Jeg synes dette er en interessant måte å beskrive supermaktene på. Det virker som læreboka er i overkant kritisk til USA og tilsvarende lite kritisk til Sovjetunionen. I innledningen (punkt 1.4.3) skrev jeg at metaforbruken er vesentlig å studere. Metaforen «den private eiendomsretten var hellig» bidrar etter mitt syn til å koble denne oppfatningen sammen med noe dogmatisk, stivbeint og udiskutabelt som ikke kan diskuteres med rasjonelle argumenter. Dermed bidrar metaforbruken til å skape et negativt bilde av USA – et syn som fortsatt var sterkt gjeldende på venstresiden.

Jeg registrerer også at bokas 40 sider om den kalde krigen ikke finner plass til en tydeligere og mer utfyllende beskrivelse av forholdene innbyggerne i de kommunistiske landene hadde gjort opprør mot. Riktignok nevner boka at folk ble skutt når de forsøkte å

⁴²¹ Sveen & Aastad, 1999: 17

⁴²² Sveen & Aastad, 1999: 17-19

⁴²³ Sveen & Aastad, 1999: 42

⁴²⁴ Sveen & Aastad, 1999: 19

⁴²⁵ Sveen & Aastad, 1999: 19

flykte over Berlin-muren.⁴²⁶ Men læreboka nevner i liten grad de ikke-demokratiske sidene ved disse landene. Derfor mener jeg dette er en framstilling som må defineres som preget av venstresiden. Det riktige er kanskje å si at framstillingen uttrykker standpunkter som var sterkere gjeldende på venstresiden på 1970-tallet (se punkt 2.2.3) – men som stadig færre holdt fast ved på begynnelsen av 2000- tallet.

4.4 Analyse av Skjøsberg, Harald: *Historie 10 Underveis Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (1999)

4.4.1 Generelt om boka

Boka ble utgitt som et resultat av den nye læreplanen for tiårig skole (L97) på Gyldendal forlag i 1999. Det var egne bøker for hvert trinn i ungdomsskolen. Disse lærebøkene utmerket seg ved å være kombinerte bilde- og tekstbøker supplert med faktaboks, statistikk og arbeidsoppgaver, og er dermed i mindre grad historiske lesebøker.⁴²⁷

Boka jeg har tatt utgangspunkt i er på 240 sider. Den kalde krigen er ikke behandlet i ett eget kapittel. De sidene som er mest aktuelle for min analyse finner vi i kapittel 1 *Fra fredsjubel til krigsfrykt* og kapittel 2 *USA, Sovjetunionen og resten av Europa*. Til sammen teller de analyserte delene ca. 30 sider.

4.4.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Boka legger opp til en postrevisjonistisk forklaringsmodell når den skal forklare hvorfor det ble kald krig. Forfatteren opplyser at forholdet mellom supermaktene hadde vært dårlig før 2. verdenskrig og at de var blitt tvunget til å samarbeide for å slå Tyskland. Boka skriver også at «i de aller fleste spørsmålene var det stor uenighet og stor mistenksomhet mellom det kommunistiske Sovjetunionen og det kapitalistiske Vesten, med USA i spissen,» uten at det blir nærmere forklart hva som gjorde at man var så uenige.⁴²⁸

Boka gir en fremstilling av begge parters motiv og posisjoner; både frykten for kommunismen i USA og Vest-Europa og Sovjets frykt for å bli angrepet fra vest blir beskrevet. Under overskriften *Øst-Europa blir kommunistisk* heter det at Stalin «sørget for at kommunistpartiene kom til makten i alle østeuropeiske land», og at han «ikke tok alvorlig»

⁴²⁶ Sveen & Aastad, 1999: 27

⁴²⁷ Lorentzen, 2005: 203

⁴²⁸ Skjøsberg, 1999: 11

kravet fra Roosevelt og Churchill om demokrati.⁴²⁹ Videre i samme avsnitt opplyser forfatteren at «kommunismen aldri klarte å vinne et fritt valg i noe østeuropeisk land», og hvordan frykten spredte seg både i USA og land i Vest-Europa etter hvert som Sovjetunionen likevel fikk kontroll over Øst-Europa.⁴³⁰ Deretter beskriver boka Sovjets frykt for angrep fra vest: «Mange i Sovjetunionen, både blant lederne og befolkningen var redde for at Vestmaktene, sammen med Vest-Tyskland skulle angripe Sovjetunionen.»⁴³¹

Min konklusjon er at bokas fremstilling av oppkomsten av kalde krigen *ikke* er på linje med venstresidens forståelse av USA som den skyldige. Boka presenterer tvert imot en fremstilling i postrevisjonistisk tradisjon der krigens årsaker blir forstått som et resultat av dynamikken og trygghetsbehovene hos begge parter.⁴³²

4.4.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Kapittelet om den kalde krigen gir en svært kortfattet beskrivelse av Marshall-hjelpen. Om bakgrunnen for hjelpetiltaket heter det at «amerikanerne var innstilt på å hjelpe Europa med mer enn militære forsyninger, for hvis nøden blant europeerne ble stor nok, mente de at kommunismen lettere kunne spre seg.»⁴³³ Videre opplyser boka at de landene som ønsket det kunne motta lån og gaver, men at «Sovjetunionen tvang de øst-europeiske landene til å si nei, enda det var i Øst-Europa nøden var størst.»⁴³⁴ Det blir for eksempel ikke nevnt at hjelpetiltaket var sterkt etterspurt av landene i Europa – slik vi for eksempel så hos Aastad og Sveen (punkt 3.6.3). Her blir hjelpetiltaket fremstilt som et rent instrumentelt tiltak for å demme opp for kommunismen.

På den annen side blir *ikke* Marshall-hjelpen beskrevet som et ledd i en imperialistisk politikk fra USA for å sikre seg markedstilgang, slik venstresiden gjerne betrakter hjelpetiltaket. Dessuten settes Sovjet i et dårlig lys ved måten avslaget beskrives på.

Innenrikspolitisk blir Marshall-hjelpen beskrevet som en «viktig årsak til at folk i Norge fikk det bedre fra slutten av 1940-årene og framover.»⁴³⁵ Å beskrive hjelpetiltaket som vellykket peker ikke i retning en venstreorientert framstilling.

Utfra dette mener jeg at bokas kortfattede fremstilling ikke er på linje med venstresidens fortolkning av dette. Den knappe forklaringen er det også vanskelig å plassere

⁴²⁹ Skjøsberg, 1999: 13

⁴³⁰ Skjøsberg, 1999: 14

⁴³¹ Skjøsberg, 1999: 15

⁴³² Tjelmeland, 2006: 16

⁴³³ Skjøsberg, 1999: 17

⁴³⁴ Skjøsberg, 1999: 18

⁴³⁵ Skjøsberg, 1999: 112

inn i en bestemt skoleretning - den mest nærliggende er nok postrevisjonismen, men da burde framstillingen nevnt flere årsaker til Marshall-hjelpen. Derfor er det mest riktig å konkludere med at beskrivelsen heller i posttradisjonalistisk retning – siden hjelpetiltaket blir framstilt som et defensivt tiltak i oppdemmingen mot kommunismen.

4.4.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst- Europa?

Boka er relativt knapp i beskrivelsene av forholdene i øst. Når boka redegjør for den kalde krigen på side 11-20, framkommer det sporadisk hvilket styresett disse landene hadde. Boka skriver at «Tsjekkoslovakia var det eneste demokratiske landet i Øst- Europa» inntil kommunistene tok makten i 1948.⁴³⁶ Om forholdene i Øst- Europa skriver forfatteren at ledere i andre partier enn kommunistpartiet, ble arrestert eller måtte flykte. «Bare aviser som støttet de kommunistiske makthaverne fikk lov til å komme ut, og folk som skrev eller snakket mot kommunistene, kunne få alvorlige vanskeligheter.»⁴³⁷ Det er først i delkapittelet kalt *Sovjetunionen og andre østeuropeiske land* at vi får et innblikk i forholdene i Sovjetunionen. Da er det primært Stalins negative og paranoide egenskaper som blir nevnt, før boka beskriver endringene som fant sted etter at Khrusjtsjov overtok som president. Boka opplyser at «millioner av poliske fanger ble etterhvert løslatt. Journalister og forfattere fikk friere forhold.»⁴³⁸ Likevel legger ikke boka skjul på at forholdene etter Stalin også var kritikkverdige:

Men Sovjetunionen var ennå et diktatur. Også under Khrusjtsjov ble forfattere arrestert for ting de skrev. Og på side 76 kan du se hva som skjedde i Ungarn da befolkningen prøvde å gjøre seg fri fra den sovjetiske dominansen.⁴³⁹

Denne framstillingen er, i motsetning til hva vi fant hos Sveen og Aastad, tydelig på at Sovjet kontrollerte og disiplinerte landene i Øst-Europa ved hjelp av militær maktbruk – og at landet heller ikke var et demokrati. Det er derfor ikke grunnlag for å hevde at denne framstillingen er preget av venstresiden.

4.5 Analyse av Lund, Erik og Indresøvd, Eivind: *InnBLIKK: Historie 10* (1999)

4.5.1 Generelt om boka

Denne boka var en del av innBlikk serien som var det tredje verket for ungdomsskolen utgitt etter den nye læreplanen i 1997 (L97).⁴⁴⁰ Historieboka for 10. trinn er på 183 sider, ble utgitt i

⁴³⁶ Skjønberg, 1999: 12

⁴³⁷ Skjønberg, 1999: 13

⁴³⁸ Skjønberg, 1999: 66

⁴³⁹ Skjønberg, 1999: 66

⁴⁴⁰ Lorentzen, 2005: 213

1999 på Aschehoug forlag og handler tematisk om norgeshistorien og verdenshistorien etter 1945. (Boka jeg har analysert er 4. opplag fra 2005.) Boka utmerker seg ved utstrakt bruk av kildemateriale. Ifølge Lorentzen har ingen samfunnsfagbøker brukt kildemateriale «så systematisk og i slikt omfang» som denne lærebokserien.⁴⁴¹ Sidene som handler om den kalde krigen er plassert i et eget kapittel; *den kalde krigen* og teller ca. 24 sider.

4.5.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Læreboka legger avgjørende vekt på gjensidig frykt når den forklarer hvorfor det ble kald krig i Europa. Boka forteller innledningsvis at Sovjet var «redd for å bli truet på nytt fra vest,» mens «USA var redd for at Sovjetunionen skulle spre kommunistisk revolusjon i verden.»⁴⁴² Boka synes så langt å legge opp til en postrevisjonistisk forklaringsmodell der begge supermaktene må dele skylda.

Det er likevel interessant å se hvilke realhistoriske fakta forfatterne tar med i sin videre beskrivelse av bakgrunnen for den kalde krigen. Under overskriften *Jernteppet deler Europa* nevner boka først at Sovjetunionen hadde «lidd mest og ville sikre seg at det i framtida var omgitt av vennligsinnede regjeringer.»⁴⁴³ (Vennligsinnede regjeringer står i anførselstegn). Men da det ble klart at Sovjet ønsket kommunistiske regjeringer «uansett hva innbyggerne selv ønsket» følte man seg utrygge i vesten og fryktet hva som kunne skje: «Ville snart hele Europa bli kommunistisk?»⁴⁴⁴ Deretter forteller boka, under overskriften *USA vil stoppe kommunistene*, om fare for kommunistisk maktovertakelse både i Tyrkia og Hellas og bygger opp en forståelse for at Trumandoktrinen var det naturlige svaret på denne trusselen: «En advarsel til Sovjetunionen om at USA ikke ville godta at kommunistene tok makten i flere land.»⁴⁴⁵ Det framgår videre i kapittelet *Norge – samarbeid og vekst 1945-1972* at Sovjetunionen var innblandet i kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 og at dette skapte stor frykt i Norge.⁴⁴⁶

Dette er en måte å forklare oppkomsten av den kalde krigen på som ikke passer inn i venstresidas syn på skyldspørsmålet. Boka legger snarere opp til en forståelse av at det var Sovjetunionen som utgjorde trusselen, og passer således inn i den posttradisjonalistiske skolen (se punkt 4.1.4) som oppstod etter Sovjetunionens oppløsning og Berlinmurens fall. Denne

⁴⁴¹ Lorentzen, 2005: 216

⁴⁴² Lund & Indresøvdde, 1999: 29

⁴⁴³ Lund & Indresøvdde, 1999: 30

⁴⁴⁴ Lund & Indresøvdde, 1999: 31

⁴⁴⁵ Lund & Indresøvdde, 1999: 32

⁴⁴⁶ Lund & Indresøvdde, 1999: 60

retningen la mer vekt på den kalde krigen som kampen mellom demokrati og frihet på den ene siden og kommunisme og diktatur på den andre siden.

4.5.3 Hvordan framstilles Marshall-planen?

Boka hovedforklaring er at Marshall-planen kom i stand for å hindre at kommunistene skulle få innflytelse i Vest-Europa: «Det var bolignød og mangel på mat. Under slike forhold hadde kommunismen stor appell. For å motvirke dette, la den amerikanske utenriksministeren Georg Marshall fram en plan for å hjelpe Europa i gjenoppbyggingen.»⁴⁴⁷ Det framgår videre at tilbudet om hjelp også gikk til landene i Øst-Europa, men at Sovjetunionen tvang disse landene til å takke nei siden betingelsene var at landene «måtte gå sammen i en økonomisk organisasjon og samarbeide.» Boka opplyser også at USA hadde fordeler av hjelpetiltaket fordi landene i Europa brukte pengene til å kjøpe en rekke varer fra USA. Det opplyses ikke at hjelpetiltaket var sterkt ønsket av landene i Europa, men USAs offisielle begrunnelse om at politikken skulle hindre «sult, fattigdom, fortvilelse og kaos» blir referert, men ikke kommentert av forfatterne.

Marshall-hjelpen blir videre beskrevet som positiv for Norges del. Det heter blant annet at betingelsene om frihandel som var knyttet til hjelpetiltaket ville øke varebyttet som «på sikt ville være en fordel for Norge, for landet var en av verdens største sjøfartsnasjoner.»⁴⁴⁸ Dette peker ikke i retning av venstrepreget framstilling.

Ufra ovennevnte er det ikke grunnlag for å hevde at denne framstillingen er preget av venstresiden. I så fall måtte framstillingen i sterkere grad skapt et inntrykk av at USA hadde egeninteresse av hjelpetiltaket og/eller framstilt Marshall-hjelpen som et offensivt og aggressivt amerikansk framstøt. I denne boka blir hjelpetiltaket framstilt som ledd i oppdemmingen for kommunismen, for å hindre nød, men også basert på egeninteresse – altså i tråd med et postrevisjonistisk syn på hjelpetiltaket.

4.5.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og statene i Øst-Europa?

Bokas framstilling av forholdene i Sovjet og statene i Øst-Europa kommer best fram i en egen faktaboks kalt *kapitalisme og kommunisme*. Her lister boka opp forskjellene mellom de kapitalistiske- og kommunistiske systemene. Det heter blant annet at USA har «demokrati og

⁴⁴⁷ Lund & Indresøvdde, 1999: 32 (Hvis ikke annet er nevnt, er alle sitatene i dette delkapittelet hentet fra denne siden).

⁴⁴⁸ Lund & Indresøvdde, 1999: 56

kapitalisme, streikerett, tale- og trykkefrihet, religionsfrihet, frie valg, rettsikkerhet og frie domstoler.» Dette settes i kontrast til Sovjet der, «staten kontrollerer massemediene, religionsutøvelser er enten forbudt eller undertrykt, bare kommunistpartiet er tillatt», landet har også «hemmelig politi og store fangeleirer» og «arbeiderne har ikke streikerett.»⁴⁴⁹

Dette er en tydelig beskrivelse av de mindre flatterende forholdene ved Sovjetunionen, og er således ikke uttrykk for en framstilling som er på linje med venstresidens oppfatning av disse spørsmålene.

4.6. Analyse av Nomedal, John Harald og Bråten, Ståle: *Kosmos 10 Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (2008)

4.6.1 Generelt om boka

Boka er fra 2008 og ble utviklet etter *Læreplanen for kunnskapsløftet 2006* (LK06) og utgitt på Fagbokforlaget. Boka inneholder både samfunnsfag, historie og geografi og kommer fortsatt ut i nye opplag. Historiedelen av boka handler om Norge og verden etter 1945 og er på ca. 120 sider. Boka er også utgitt i en lettestutgave, men det er normalutgaven jeg har analysert. Boka opplyser at Arne Jørgen Løvland «er initiativtaker til tekst og innhold i kapittel 1 side 106-114 og kapittel 2, side 132-143.»⁴⁵⁰ Dette er før øvrig de samme kapitlene som jeg har analysert. Disse kapitlene teller til sammen ca. 20 sider.

4.6.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Bokas forklaring på hvordan den kalde krigen oppstod er i tråd med hvordan postrevisjonistene så på dette spørsmålet. Framstillingen er ikke opptatt av hvem som var skyld i oppkomsten av den kalde krigen. I stedet forklares starten av krigen med at «noen du kjenner ikke lenger vil ha noe med deg å gjøre.»⁴⁵¹ Og i en faktaboks kalt *drivkrefter bak den kalde krigen* opplyses det at «tidligere har historikere ment at det enten var USA eller Sovjet alene som skapte konflikten. I dag mener flere at politikken til begge land var viktige drivkrefter.»⁴⁵² Dessuten har boka en mellomoverskrift som symptomatisk nok heter *USA og Sovjetunionen startet en kald krig*.

⁴⁴⁹ Lund & Indresøvd, 1999: 32

⁴⁵⁰ Nomedal & Bråthen, 2008: kolofonside

⁴⁵¹ Nomedal & Bråthen, 2008: 106

⁴⁵² Nomedal & Bråthen, 2008: 113

Likevel er det interessant å registrere at i framstillingen av hvordan den kalde krigen utviklet seg, så starter forfatteren med å skrive at «Josef Stalin, landets leder, ville forhindre at landet skulle bli invadert fra vest enda en gang. De sovjetiske troppene fikk ordre om å ikke forlate Øst- Europa etter krigen.»⁴⁵³ Videre betegnes landene i Øst-Europa som en «buffersone mellom Sovjetunionen og Vest- Europa.»⁴⁵⁴ Denne framstillingen minner om hvordan Berge Furre i 1982 omtalte de Østeuropeiske landene som grensefestninger.⁴⁵⁵ Isolert sett er dette en skrivemåte som synes å være preget av venstresiden. På den annen side blir den kommunistiske ekspansjonen overfor landene i Øst-Europa nevnt først, deretter forteller boka om Marshallhjelp og Trumandoktrinen. Dermed tegner forfatteren et bilde som er i tråd med den postrevisjonistiske måten å forstå oppkomsten av den kalde krigen på. Boka opplyser også at landene i øst ble tvunget til samarbeid med Sovjet og at de ikke fikk demokratiske regjeringer. Avsnittet avrundes med å skrive «slik vokste det fram en følelse av mistro mellom øst og vest.»⁴⁵⁶

Oppsummert synes jeg framstillingen får fram at begge parter hadde ansvaret for den kalde krigen - og er dermed, som nevnt, tråd med den postrevisjonistiske skolen. Boka har med ulike perspektiver, ikke minst blir Sovjets motiver for å ta kontroll over statene i Øst-Europa gjort rede for. En kan nok hevde at framstillingen går langt i å forstå og forskjønne den sovjetiske ekspansjonen i Øst-Europa, og at argumentet om Øst-Europa som buffersone mot Vest-Europa er et klassisk argument på venstresida – og dermed et mulig tegn på venstrepreg. Likevel bør en være varsom med å legge for mye vekt på enkeltformuleringer. Det handler kanskje vel så mye om å ta med de ulike perspektivene på den kalde krigen - og fra Sovjets synsvinkel var landene i øst en buffersone. Utfra dette mener jeg at bokas fremstilling av oppkomsten av den kalde krigen ikke er preget av venstresidens syn.

4.6.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Boka bruker ikke mange ord på å beskrive dette tiltaket. På noen få linjer forteller forfatteren at USA ville gi hjelp til alle land i Europa, men at hjelpen «kunne bare gå til land som hadde markedsøkonomi.»⁴⁵⁷ Det opplyses også at Sovjet avsto tilbudet og at landene i Øst- Europa ble presset til å gjøre det samme. Forfatteren nevner at USA hadde flere motiver for Marshall-planen: Både å hjelpe et Europa som var herjet av krig, demme opp for kommunismen og

⁴⁵³ Nomedal & Bråthen, 2008: 107

⁴⁵⁴ Nomedal & Bråthen, 2008: 107

⁴⁵⁵ Furre, 1982b: 5

⁴⁵⁶ Nomedal & Bråthen, 2008: 107

⁴⁵⁷ Nomedal & Bråthen, 2008: 108

sikre markedsadgang i Europa. Boka nevner ikke at hjelpetiltaket var ønsket av land i Vest-Europa, slik vi så i boka til Aastad og Sveen fra 1989, se punkt 3.6.3 Det nevnes heller ikke at for eksempel Tsjekkoslovakia ønsket å ta imot tilbudet. Dessuten synes jeg det blir noe upresist å skrive at «hjelpen kunne bare gå til land som hadde markedsøkonomi.» Det var et avgjørende poeng at tilbudet om hjelp i utgangspunktet skulle gå til hele Europa, selv om det var knyttet betingelser til landene som mottok hjelpetiltaket, som frihandel og tettere økonomisk samarbeid mellom landene.⁴⁵⁸ Formuleringen i læreboka kan isolert sett bidra til å skape et inntrykk av at hjelpetiltaket primært var rettet mot Vest-Europa – (selv om dette ikke harmonerer med at Øst-Europa ble presset til å avslå).

Oppsummert er det ikke grunnlag for å hevde at framstillingen er preget av venstresiden. Da måtte boka i så fall ha tegnet et bilde av Marshall-hjelpen som hovedsakelig basert på økonomiske motiver fra en «imperialiststat» som utelukkende handler ut fra egeninteresse. Dette er snarere en postrevisjonistisk framstillingsmåte boka står som eksponent for, der man betoner at USA hadde flere motiver for å engasjere seg i Europa etter den andre verdenskrigen.

4.6.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst- Europa?

I kapittelet som handler om den kalde krigen (*Kald krig – en todelt verden*) kontrasterer forfatteren Sovjetunionen og USA - uten å nevne at sistnevnte sto for demokrati og ytringsfrihet, mens førstnevnte manglet dette. Det er først i kapittel 2 (*Øst og vest – fra splittelse til samarbeid*) at forfatterne skriver om hvordan forholdene var i de kommunistiske landene. Der fortelles det om ensretting, sensur og terror, manglene på rettssikkerhet, vilkårlig fengsling, drap og utvisning.⁴⁵⁹ Det er derfor ikke grunnlag for å hevde at forfatteren unngår å skrive om kritikkverdige forhold i Sovjetunionen.

Sammenlignet med andre lærebøker jeg har analysert, er det likevel uvanlig at kapittelet om kald krig ikke opplyser at Sovjet og statene i Øst-Europa ikke var demokratiske. Riktignok skriver forfatteren i kapittelet om kald krig at 2,7 millioner østtyskere flyktet til Vest- Tyskland mellom 1949 og 1961.⁴⁶⁰ Det fortelles også om en østtysk 17-åring ble skutt da han forsøkte å forlate Øst- Berlin og hvordan han ble liggende å blø før han ble kjørt bort.⁴⁶¹ Slik sett legger ikke framstillingen skjul på de mindre flatterende sider ved

⁴⁵⁸ Tjelmeland, 2006: 34-35

⁴⁵⁹ Nomedal & Bråthen, 2008: 134

⁴⁶⁰ Nomedal & Bråthen, 2008: 110

⁴⁶¹ Nomedal & Bråthen, 2008: 113

forholdene i Øst-Tyskland, men boka ikke gir en nærmere beskrivelse av statens ikke-demokratiske karakter.

Den kalde krigen blir videre framstilt som en maktkamp mellom to supermakter som «begge ønsket å påvirke verden på sin måte.»⁴⁶² Leserne av kapittelet kan nok få et inntrykk av en form for likeverdighet mellom partene, spesielt ved å lese kontrasteringer av typen: USA ønsket «å forsvare det kapitalistiske systemet» mens Sovjetunionen ønsket «å demme opp for vestlig innflytelse i befolkning.»⁴⁶³ Boka unnlater å nevne at en av forskjellene også handlet om at USA og Vest-Europa var demokratiske land, mens Sovjet og Øst-Europa ikke hadde demokrati.

Spørsmålet er så om ovennevnte betyr at framstillingen er preget av venstresiden? Basert på hvordan jeg i punkt 4.2.3 operasjonaliserte venstresidens forståelse av dette, kan nok dette kapittelet isolert sett peke i den retningen - siden de kritikkverdige forholdene ved Sovjetunionen ikke kommer klart fram. Men på bakgrunn av at Sovjetsystemets ikke-demokratiske karakter blir nevnt senere i boka (i kapittel 2) er det likevel ikke grunnlag for å konkludere med at beskrivelsen av Sovjet og Øst-Europa som helhet er preget av venstresidens forståelse.

4.7 Analyse av Hellerud, Synnøve Veinan og Knutsen, Ketil: *Matriks 10 Historie Samfunnsfag for ungdomstrinnet* (2008)

4.7.1 Generelt om boka

Denne læreboka dekker verdens- og norgeshistorien fra 1945 og fram til i dag og ble utgitt på Aschehoug forlag på bakgrunn av den nye læreplanen *Kunnskapsløftet* som kom i 2006, og brukes derfor i skolen i dag. Matriks er et heldekkende verk i samfunnsfag med egne bøker i geografi, historie og samfunnskunnskap for hvert år på ungdomstrinnet. Bøkene utmerker seg blant annet ved å differensiere innholdet i en A-del som kort presenterer stoffet og en B-del som forklarer og utdyper temaene. Den kalde krigen er behandlet i et eget kapittel og teller 37 sider av bokas totale 141 sider.

4.7.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Læreboka en postrevisjonistisk forklaring på oppkomsten av den kalde krigen. Det legges vekt på forskjellene mellom supermaktene, ikke minst at landene hadde ulik ideologi.⁴⁶⁴

⁴⁶² Nomedal & Bråthen, 2008: 106

⁴⁶³ Nomedal & Bråthen, 2008: 113

⁴⁶⁴ Hellerud & Knutsen, 2008: 12

Dessuten peker boka på at USA og Sovjet hadde vært skeptisk til hverandre helt siden revolusjonen i 1917 – og at det var kampen mot Tyskland og Japan, den felles fienden, som hadde ført dem sammen.⁴⁶⁵

I likhet med Kosmos 10 starter kapittelet om den kalde krigen med opplysningen om at landene i Øst-Europa ble kommunistiske etter 1945. Men i denne boka nevnes det ingenting om Sovjets frykt for ny krig eller landets behov for buffersone mot vest som begrunnelse for den kommunistiske maktovertakelsen. I stedet heter det at «kuppet i Tsjekkoslovakia skremt folk i Vesten. Mange fryktet nå at flere og flere land skulle bli kommunistiske».⁴⁶⁶ Deretter forteller boka om Marshall-planen og Truman-doktrinen. Boka gir altså ikke den ene parten ansvaret for den kalde krigen, men er tydeligere enn Kosmos 10 på hvilken frykt kommunismen skapte i Europa.

Denne framstillingen er ikke preget av venstresidens fortolkning. Riktignok heter det om Trumandoktrinen at USA måtte «redde» landene fra kommunismen.⁴⁶⁷ Ved å sette ordet i anførselstegn, distanserer man seg fra den amerikanske retorikken. Likevel er dette det eneste forbeholdet boka tar mot de formuleringer som blir gjengitt fra Trumans tale til kongressen.

Denne boka utmerker seg for øvrig med å nevne at historikere som forklarer den kalde krigen kan deles inn i tre hovedgrupper (tradisjonister, revisjonister og postrevisjonister). Bokas egen framstilling av den kalde krigen er det, som nevnt, naturlig å plassere i sistnevnte gruppe.

4.7.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Marshall-planen beskrives som et amerikansk initiativ til «landene i Europa som var blitt rammet av andre verdenskrig, slik at de raskere kunne bygge seg opp igjen.»⁴⁶⁸ Det står altså ikke at hjelpen kun skulle gå til land som hadde markedsøkonomi – slik Kosmos 10 framstilte tiltaket. Boka nevner riktignok at vilkåret for hjelpetiltaket var at landene måtte bli med i OEEC som arbeidet for frihandel, og at dette «passet dårlige med det kommunistiske system [...]».⁴⁶⁹ Boka opplyser også at Sovjet presset de andre landene i øst til å takke nei til tilbudet.

Boka gjengir både hva amerikanerne og russerne offisielt uttalte om Marshall-hjelpen: Sovjet hevdet at hjelpetiltaket «var et forsøk på å dele Europa i to leire», mens USA uttalte at

⁴⁶⁵ Hellerud & Knutsen, 2008: 20

⁴⁶⁶ Hellerud & Knutsen, 2008: 21

⁴⁶⁷ Hellerud & Knutsen, 2008: 22

⁴⁶⁸ Hellerud & Knutsen, 2008: 21

⁴⁶⁹ Hellerud & Knutsen, 2008: 21

tiltaket skulle avhjelpe «hungersnød, fattigdom fortvilelse og kaos.»⁴⁷⁰ Dermed søker boka å skape en balanse i framstillingen, uten selv å ta klart stilling til hvilken av supermaktene man festet mest tiltro til. Læreboka får fram at tiltaket nok også var fordelaktig også for USA når det heter at «USA trengte et marked der de kunne selge varene sine [...].»⁴⁷¹

Oppsummert finner jeg ingen holdepunkter i framstillingen for å hevde at den er preget av venstresidens ideologi. I så fall måtte tiltaket blitt beskrevet som et resultat av USAs offensive og imperialistiske politikk. Her er det tvert imot en framstilling som søker å få fram at det finnes ulike forklaringer bak hjelpetiltaket, for øvrig slik den postrevisjonistiske fortolkningen vil fremholde.

4.7.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og i de kommunistiske statene i Øst- Europa?

Boka fremstiller den kalde krigen som en konflikt mellom to supermakter som var svært forskjellige. Spesielt blir landenes ulike ideologier trukket fram, og boka slår fast at «Sovjetunionen var et kommunistisk diktatur, mens USA var et liberalistisk demokrati.»⁴⁷² Framstillingen er også tydelig i beskrivelsen av de tidligere kommunistiske statene: Sovjetunionen beskrives som en «ettpartistat. Kommunistpartiet er eneste partiet, og partiet har kontroll over alle sider ved staten.»⁴⁷³ Ulikhetene mellom landene på begge sider av jernteppet blir også tydeliggjort: Det heter at «de fleste landene i Øst- Europa var kommunistiske diktaturer nær knyttet til Sovjetunionen, mens landene i Vest -Europa stort sett var demokratier med nære forbindelser til USA.» Likevel blir ikke de kommunistiske landene kun framstilt negativt. Boka nevner også at alle hadde «arbeid, bolig, tilgang på helsetjenester og mat nok til å leve.»⁴⁷⁴

Sammenlignet med Kosmos 10 er altså denne boka mye klarere i beskrivelsen av de ikke-demokratiske sidene ved de kommunistiske statene i øst. Bokas framstilling av den kalde krigen vil jeg ikke betegne som preget av venstresidens ideologi.

⁴⁷⁰ Hellerud & Knutsen, 2008: 22

⁴⁷¹ Hellerud & Knutsen, 2008: 55

⁴⁷² Hellerud & Knutsen, 2008: 12

⁴⁷³ Hellerud & Knutsen, 2008: 12

⁴⁷⁴ Hellerud & Knutsen, 2008: 13

4.8 Analyse av Ingvaldsen, Bjørn og Kristensen, Ingunn: *Makt og Menneske Historie 10* (2008)

4.8.1 Generelt om boka

Makt og Menneske er et heldekkende samfunnsfagverk med tre bøker i henholdsvis historie, geografi og samfunnskunnskap for hvert trinn på ungdomsskolen. Historieboka handler om «undring og opplevelse» - og elevene skal ikke bare «lese om historien, de skal også delta i den.»⁴⁷⁵ Ved hjelp av store (nær) bilder og skjønnlitterære virkemidler søker forfatterne å gjøre historien levende og spennende. For eksempel innledes kapittelet om den kalde krigen med en tekst som kunne vært hentet fra en spenningsroman: «Trafalger Street lå øde og forlatt i nattemørket.»⁴⁷⁶ Historieboka dekker norgeshistorien og verdenshistorien fra begynnelsen av 1900 tallet og er på 156 sider. Emnene som handler om den kalde krigen teller ca. 10 sider og er plassert i et kapittel kalt *Mistro og mistenksomhet – 1945-2008*.

4.8.2 Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?

Boka svarer ikke direkte på hvorfor den kalde krigen oppstod. Men forfatterne understreker at USA og Sovjetunionen ikke stolte på hverandre da de møttes på Potsdamkonferansen: USA stolte ikke på Stalin siden det «ennå ikke var holdt frie valg i Øst-Europa», og Stalin stolte ikke på USA fordi «landet hadde sprengt sin første atombombe dagen før konferansen.»⁴⁷⁷

Læreboka har altså ingen intensjon om å gi noen av partene skylda for at det ble kald krig. I stedet søker boka å beskrive de ulike partenes motiver ved en gjennomført bruk av autentiske kilder. For eksempel blir Winston Churchills berømte tale i mars 1946 om «et jernteppe som senket seg over kontinentet» satt opp mot Stalins uttalelse om at «herr Churchills mål er krig, en krig mot USSR.»⁴⁷⁸

Det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 – som i flere andre lærebøker blir tillagt stor betydning for oppkomsten av den kalde krigen (blant annet hos Hellerud og Knutsen i punkt 4.7.2), blir ikke nevnt i denne læreboka. Likevel er det beskrivelsen av USAs frykt for kommunismen som favoriseres i framstillingen, framfor Sovjets frykt for enda en gang bli invadert fra vest. Det heter blant annet at «Harry S. Truman var redd for at kommunismen skulle spre seg til hele verden.»⁴⁷⁹ Dessuten er deler av hans tale mot

⁴⁷⁵ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: Omslagsside

⁴⁷⁶ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 69

⁴⁷⁷ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 71

⁴⁷⁸ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 71

⁴⁷⁹ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 73

kommunismen fra 1947 gjengitt. Kommunistfrykten blir heller ikke relativisert, slik vi har sett i andre bøker, for eksempel hos Skogstad (punkt 2.5.2.)

Oppsummert er det ikke grunnlag for å hevde at framstillingen er preget av venstresidens forståelse for at det var USA som var skyld i oppkomsten av den kalde krigen. Boka formidler snarere en postrevisjonistisk fortolkning, der begge partene blir tildelt skyld.

4.8.3 Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?

Hjelpetiltaket beskrives som primært et initiativ fra USA og det nevnes ikke at hjelpen var sterkt etterspurt i Europa. Men det framgår at Europa manglet mat og ressurser og at amerikanerne fryktet kommunismen. Boka forteller at USAs utenriksminister, Georg C. Marshall, etter et besøk i Europa april 1947 «hadde opplevd forholdene på nært hold. Han og mange amerikanere var livredde for at kommunismen skulle finne grobunn i Vest-Europa.»⁴⁸⁰

Så følger to sitater, fra henholdsvis Marshall og Stalin, som hver på sin måte uttrykker supermaktenes syn på hjelpetiltaket: USA ønsker å «bringe verden tilbake til normale økonomiske tilstander; ellers kan det ikke bli noen politisk stabilitet og ingen sikker fred,» mens Stalin uttaler at: «Amerikanerne prøver ikke å hjelpe oss. De vil bare rive folkedemokratiene [de kommunistiske landene] i Europa bort fra vår innflytelse.»⁴⁸¹ (Klammeparantesene står i originalteksten). Boka opplyser også at Stalin mente at hensikten med hjelpetiltaket var å gjøre USA «mektig» og at han «beordret de kommunistiske landene i Øst-Europa til å takke nei.»⁴⁸²

Vi ser igjen at forfatterne, ved å presentere ulike kilder, søker å la leserne selv trekke konklusjonen. Bokas omtale av Marshallhjelpen er ikke på linje med hvordan venstresiden vil framstille den. Hjelpetiltaket fremstilles ikke som et ledd i en offensiv plan fra USA, der målet er å sikre sine egne stormaktsinteresser. Det er snarere en postrevisjonistisk fortolkning boka følger, der Marshallhjelpen blir forstått som et resultat av ulike behov – og ikke utelukkende for å tjene USA.

4.8.4 Hvordan beskrives Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst- Europa?

Læreboka foretar ingen systematisk sammenligning mellom landene i øst og landene i vest. Likevel er det ikke spesielt vanskelig å forstå hva læreboka mener om forholdene i landene

⁴⁸⁰ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 73

⁴⁸¹ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 74

⁴⁸² Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 74

bak jernteppet. En bildetekst lyder slik: «Kartet viser hvordan Europa var delt i to under den kalde krigen. De demokratiske landene i vest og de kommunistiske landene i øst.»⁴⁸³

Dessuten er det interessant å registrere at grepet forfatterne gjør når man kontrasterer kilder fra henholdsvis vest og øst, ikke blir fulgt slavisk. For eksempel blir Trumans tale mot kommunismen i mars 1947 ikke etterfulgt at tilsvarende tale fra Tito. I Trumans tale får vi høre at kommunismen – kalt den «andre livsformen» hviler på «en minoritets vilje over flertallet. Den hviler på terror og undertrykkelse, en kontrollert presse og radio, forutbestemte valg og undertrykking av den personlige friheten.»⁴⁸⁴ Selv om dette ikke er forfatterens egne ord, er det likevel interessant at disse beskrivelsene kommer til uttrykk i boka.

Ut fra ovennevnte mener jeg at bokas framstilling ikke preget av venstresidens syn på forholdene i Sovjetunionen og Øst-Europa.

4.9 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist at det kun var læreboka til Sveen og Aastad som jeg definerte som preget av venstresiden. Det gjaldt både hvordan boka forklarte bakgrunnen for den kalde krigen, Marshall-hjelpen og hvordan framstillingen beskrev det tidligere Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Boka bygde opp et bilde av USA som den sterke og aggressive part som Sovjet av forståelige grunner måtte reagere mot. Dessuten framsto Marshall-hjelpen som et imperialistisk tiltak fra USA og boka beskrev i liten grad de ikke-demokratiske sidene ved Sovjet.

Dette betyr at boka skiller seg ut fra de øvrige ved å være preget av venstresiden på alle de tre kategoriene jeg har analysert bøkene ut fra. Det er også noe uventet at dette først skjer i 1999 – etter Berlinmurens fall og Sovjets oppløsning og på et tidspunkt der venstresiden i stor grad hadde vendt seg bort fra sin tidligere sympatiske innstilling til statene i øst. Dessuten er den generelle politiske konteksten helt annerledes og langt mer preget av høyresidens verdier enn for eksempel på 1970-tallet. Det beste svaret på hvorfor boka er venstrepreget er kanskje at framstillingen representerer et unntak i en ellers så massiv postrevisjonistisk-preget epoke – der samtlige bøker på ett eller flere områder er preget av den postrevisjonistiske fortolkningen.

Vi ser altså at den den postrevisjonistiske fortolkningen var nær enerådende i perioden. Unntakene var læreboka til Lund og Indresøvdde (1999), som hadde et post-

⁴⁸³ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 71

⁴⁸⁴ Ingvaldsen & Kristensen, 2008: 72

tradisjonalistisk preg i måten den framstilte bakgrunnen for den kalde krigen på, og læreboka til Skjønberg som hellet i posttradisjonalistisk retning i beskrivelsen av Marshall-hjelpen. Dette er et tegn på at den nye retningen innen kaldkrigsforskningen kan ha påvirket framstillingen. Det er for øvrig interessant å registrere at Lundestads (postrevisjonistiske) «empire by invitation» forståelse ikke har preget noen av lærebøkene i denne perioden; ingen nevner eksplisitt at Marshall-hjelpen også var sterkt etterspurt i Europa.

De funnene jeg har gjort må sees på bakgrunn av den generelle samfunnsutviklingen. Jeg pekte på at læreplanen *Kunnskapsløftet i 2006*, ble oppfattet som høyresidens dominans over skolepolitikken – som igjen er et uttrykk for at det generelle samfunnsklimaet åpnet for mer markedstenkning og konkurransepreg.

Det er trolig ikke tilfeldig at fem av seks lærebøker utgitt etter den kalde krigens slutt ikke er preget av venstresiden. Som jeg pekte på, var dette en periode der den toneangivende postrevisjonistiske retningen på 1990-tallet var innom en posttradisjonalistisk fase, noe som representerte en høyredreining av forskningen, som jeg pekte på i punkt 4.1.4.

Kapittel 5 Konklusjon

Jeg vil i dette kapittelet samle trådene og svare på oppgavens problemstilling. Først vil jeg tallfeste hvor mange av de undersøkte lærebøkene som var preget av venstresiden i perioden 1960-2008. Jeg vil også spesifisere når disse økene ble utgitt. Dessuten vil jeg også kort angi hvilke historiografiske tolkningsrammer som har preget framstillingene gjennom perioden. Deretter vil jeg vise hvorfor jeg har definert bøkene som preget av venstresiden. Avslutningsvis vil jeg drøfte forholdsvis grundig hvorfor framstillingene har endret seg i løpet av perioden.

5.1 Hovedfunn

Hensikten med denne oppgaven har vært å undersøke om venstresidens synspunkter og fortolkninger preget framstillingen av den kalde krigen i ungdomsskolens historiebøker mellom 1960 og 2008. Etter å ha analysert til sammen 14 lærebøker, er konklusjonen at fem av disse bøkene inneholder framstillinger jeg har definert som preget av venstresiden. Fire av disse bøkene ble utgitt i perioden 1970-1990. Den siste boka med venstrepreg ble utgitt i 1999. På 1960-tallet og på 2000-tallet hadde ingen av de analyserte bøkene venstrepreg. Hva dette kan skyldes, vil jeg drøfte i punkt 5.3.

Når det gjelder spørsmålet om hvordan de historiografiske tolkningsrammene har preget framstillingene, så er hovedkonklusjonen at den postrevisjonistiske retningen har vært toneangivende gjennom store deler av perioden (jfr. vedlegg 1-3). Årene mellom 1960-1980 framsto som en brytningsperiode der bøkene hadde innslag av alle tre skoleretningene, riktignok med et lite overtak for den postrevisjonistiske retningen. Fra 1980-tallet ser vi en tydelig endring, der den postrevisjonistiske forståelsen er klart dominerende. Denne tendensen fortsetter i siste periode (fra 1990-2008), men med spredte innslag av posttradisjonalistiske fortolkninger. Undersøkelsen viser at bøker influert av den revisjonistiske fortolkningen også var preget av venstresiden, mens bøker som fulgte den postrevisjonistiske skoleretningen (med ett unntak) ikke ble definert som preget av venstresidens syn på den kalde krigen.

5.2 Hvorfor ble framstillingene definert som preget av venstresiden?

Jeg vil i dette delkapittelet vise hvorfor jeg mente at bøkene hadde en venstredreining, og på hvilke områder jeg fant en slik tendens.

Bokanalysen har kretset rundt tre hovedspørsmål: *1. Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen? 2. Hvordan beskrives Marshall-hjelpen? 3. Hvordan beskrives*

forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa? Bøkenes venstrepreget er jevnt fordelt på analyse spørsmålene. To av lærebøkene (Skogstad 1972) og (Sveen og Aastad 1999) hadde venstrepreget i beskrivelsen av bakgrunnen for den kalde krigen. Boka til Skogstad framstilte USA som den aggressive parten, og Sovjets okkupasjon og kontroll over statene i Øst-Europa ble begrunnet med landets behov for sikkerhet. Framstillingen til Sveen og Aastad beskrev oppkomsten av den kalde krigen på en måte som fikk USA til å framstå som den aktive- og Sovjet som den passive parten. Det var Sovjets frykt for angrep fra vest som fikk størst forklaringskraft.

Det var tre bøker (Christensen, Gjermundsen & Holmboe 1970), (Ertresvåg, Glad og Rognaldsen 1990) og (Sveen og Aastad 1999) som framstilte Marshall-hjelpen på en måte som jeg mente var preget av venstresiden. Førstnevnte bok beskrev Marshall-hjelpen som primært et imperialistisk tiltak fra en supermakt. Det samme gjorde Ertresvåg, Glad og Rognaldsen. De framstilte hjelpetiltaket som i hovedsak motivert ut fra USAs ønske om økonomisk utvikling og markedstilgang i Europa. Dessuten ble avslaget fra de øst-europeiske landene framstilt som frivillig, og ikke som et resultat av sovjetisk diktat. Boka til Sveen og Aastad bygde også opp et bilde av USA som den offensive aktøren som brukte økonomiske virkemidler (Marshall-hjelpen) for å stanse kommunismen.

Når det gjelder hvordan bøkene beskrev forholdene i Sovjetunionen og statene i Øst-Europa, hadde tre bøker venstrepreget, det gjaldt (Christensen, Gjermundsen & Holmboe 1970), (Lund & Brynildsrud 1990) og (Sveen og Aastad 1999). Jeg merket meg at førstnevnte bok ikke beskrev Sovjets kontroll over landene i Øst-Europa som et resultat av tvang og undertrykkelse. Dessuten fikk ikke boka fram at Sovjet og statene i Øst-Europa ikke var demokratier i vestlig forstand.

Boka til Lund & Brynildsrud var også lite tydelig på de kritikkverdige forholdene i Sovjet og landene i Øst-Europa. I stedet for å være tydelig på de negative sidene ved landene i øst, trakk boka fram de lite flatterende sider ved USA. På den måten framsto forskjellene mellom supermaktene som mindre.

Boka til Sveen og Aastad var også svært tilbakeholden i beskrivelsen av de kritikkverdige og ikke-demokratiske sidene ved forholdene i Sovjet og Øst-Europa, men boka framsto som mindre tilbakeholden med å nevne kritiske sider ved USA. Dette viste at tilbøyeligheten til i beskjeden grad å kritisere forholdene i øst, men ikke å holde tilbake mindre flatterende forhold ved USA, var en tendens som fortsatt forekom i lærebøkene.

5.3 Hvordan forklare endringene i lærebøkene venstrepreg?

Analysen min viste at alle fem bøkene jeg definerte som preget av venstresiden ble utgitt mellom 1970 og 1999, og at tre av disse bøkene ble skrevet på 1970-tallet. Jeg vil i dette delkapittelet drøfte hva som kan være grunnen til at bøkene endrer karakter når det gjelder venstrepreg. I vurderingen vil jeg ta utgangspunkt i faktorene i den samfunnsmessige konteksten og vurdere hvordan disse kan ha påvirket lærebøkene.

5.3.1 Hvorfor ble de fleste venstrepregede bøkene skrevet på 1970-tallet?

For å svare på hvorfor tre av fem bøker med venstreideologisk dreining ble skrevet på 1970-tallet, må vi se nærmere på den samfunnsmessige konteksten i perioden 1960-1980. (Boka til Lund & Brynildsrud ble riktignok utgitt i 1980, men var planlagt og skrevet på slutten av 1970 tallet.) Jeg pekte på at det generelle politiske klimaet gjennomgikk til dels store endringer i løpe av disse årene. Perioden var kjennetegnet av økonomisk vekst og utbygging av velferdsstaten, men også av politisk radikaliserings og oppgjør med etterkrigs generasjonen. Slik sett er det symptomatisk at læreboka til Coldevin, som ble utgitt i 1965, ikke var preget av venstresiden. Den representerte snarere en etterkrigs epoke som snart var over, der man hadde et tradisjonalistisk syn som mente at Sovjet hadde skylden for den kalde krigen og at USA ved Marshall-hjelpen hadde kommet Europa til unnsetning.

De største endringene inntreffer på 1970-tallet. I kjølvannet av Vietnamkrigen går venstresiden inn i sin mest radikale fase, og historiografien om den kalde krigen blir også forandret. I stedet for å mene at USA hadde stått opp mot Sovjets aggresjon, snur man bildet på hodet og hevder at det tvert imot var amerikanerne som sto for en imperialistisk politikk der man brukte både militære og økonomiske ressurser (Marshall-hjelp) for å nå sine mål. Dette synet var gjeldende både på den politiske venstresiden, men også innenfor den revisjonistiske retningen innen kaldkrigsforskningen – som forøvrig hadde utspring på venstresiden. (Det er også i denne perioden jeg finner revisjonistisk preg i flere av bøkene).

Også innen skolepolitikken kunne man spore endringer uttrykt gjennom de to nye læreplanene som ble iverksatt. Læreplanen fra 1960 viste at det internasjonale perspektivet nå var langt mer framtrædende enn tidligere. Dette pekte også framover mot en tenkemåte som for alvor slo gjennom på 1970-tallet med M74 som ytterligere forsterket det globale og lokale perspektivet på bekostning av det nasjonale. Det er også interessant at planen oppfordret til et kritisk syn på gamle sannheter og advarte mot å bruke nasjonale briller når man vurderte

historiske hendelser. Trolig ansporet de nye tankene lærebokforfatterne til å revurdere gamle sannheter – for eksempel det tradisjonalistiske synet på den kalde krigen.

I Sosialistisk Venstreparti var det en løpende debatt om hvordan man skulle forholde seg til Sovjetunionen og statene i Øst-Europa. Det var en sterk tendens til å forsvare Sovjetunionen og landene bak jernteppet mot det man oppfattet som urettferdige angrep fra «borgerpressa.» Man hevdet at kritikerne overså de positive sidene ved de sosialistiske landene som arbeid for alle, godt utbygde barnehjem og kulturtilbud. Det ble også hevdet at det var feil å bruke vestlige, borgerlige normer som kriterier når man vurderte de sosialistiske landene.

Oppsummert er det samfunnsmessige klimaet på 1970-tallet preget av politisk radikalisme på venstresiden, oppfordring til kritisk distanse til gamle sannheter i skolen og et revisjonistisk, venstreinspirert syn på tolkningen av den kalde krigen. Det er ikke så underlig at denne konteksten bidrar til fremstillinger som er influert av tenkemåter som var gjeldende på venstresiden. Så kan en spørre hvilke faktorer som hadde størst betydning? Trolig er det kombinasjonen av flere faktorer som virket i samme retning. Det er sannsynlig at møtet mellom en revisjonistisk kaldkrigsforskning og en radikal venstreside var en slagkraftig miks som la grunnlaget for at flere lærebøker fikk et venstrepreg.

5.3.2 Hvorfor var så få bøker på 1980-, 1990- og 2000 tallet preget av venstresiden?

For å svare på dette spørsmålet, er det nødvendig å undersøke hvilke samfunnsmessige endringer som skjedde ved overgangen til 1980-tallet. Den generelle politiske tenkemåten ble påvirket av høyrebølgen som for alvor fikk fotfeste i Norge da Kåre Willoch i 1981 dannet den første rene høyre regjeringen etter krigen. De nye politiske strømningene gjorde seg gjeldende på områder som bolig-, kreditt- og mediepolitikken.

Ved overgangen til 1990-årene og forbi årtusenskiftet ble spenningen mellom marked-stat og individ-samfunn stadig mindre og det politiske konsensus representert ved Arbeiderpartiet og de borgerlige partiene lot markedstenkning og fri konkurranse få større spillerom.

I Sosialistisk Venstreparti diskuterte man på begynnelsen av 1980-tallet hvordan partiet skulle forholde seg til den nye virkeligheten. I løpet av tiåret justerte man kursen, tonet ned den marxistiske ideologien og lot partiprogrammene speile samtidens økte fokus på blant annet miljøvern og mer individuell frihet – blant annet i forhold til åpningstider og brukernes rettigheter overfor det offentlige.

Partiet justerte også sitt syn på Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa. I SV ble det nå mer vanlig å offentlig uttrykke kritikk mot statene i øst, selv om det var sterke krefter i partiet som fortsatt forsvarte disse landene og fryktet at for sterk kritikk kunne bidra til en demonisering av disse statene. Dessuten mente flere fortsatt at Sovjets kontroll over landene i Øst-Europa var et nødvendig defensivt motivert tiltak mot et ekspanderende og imperialistisk USA.

På venstresiden var overgangen til 1990-tallet en tid preget av ambivalens og usikkerhet. Berlinmurens fall og Sovjetunionens oppløsning stilte partiet overfor nye utfordringer. Flere i partiet, som Erik Solheim, applauderte den nyvunne politiske friheten for befolkningen i Øst-Europa og mente vi hadde vært vitne til et av historiens flotteste opprør. Andre var langt mer skeptiske, man fryktet for sosialismens framtid og viste for eksempel liten forståelse for øst-tyskere som flyktet til Vest-Tyskland.

Hovedtendensen var likevel at partiet i løpet av perioden 1990-2008 i langt større grad enn før uttrykte kritikk mot (tidligere) Sovjetunionen og Øst-Europa. Fortsatt var det delte meninger i partiet om hvor kritisk man skulle være. Likevel var det nå langt færre som sto for det gamle venstreorienterte synet, der man forsvarte statene i øst.

Det er også et poeng at saken som tidligere engasjerte venstresiden i partiet så sterkt, partiets forhold til de sosialistiske statene i Øst-Europa, av naturlige grunner forsvant fra det politiske sakskartet etter Berlinmurens fall og oppløsningen av Sovjetunionen.

I partiet erkjennes det at man tidligere var for lite kritiske til Sovjet og de kommunistiske statene i øst. Men ett standpunkt synes fortsatt å være intakt: Partiets negative syn på USA deles fortsatt av et flertall i partiet. Flere mente at landet kunne klandres for det spente forholdet til Sovjet, og anså Marshall-hjelpen som uttrykk for et imperialistisk framstøt i den kalde krigen.

Innenfor skolepolitikken var endringene relativt beskjedne på 1980- og 1990-tallet. I stor grad ble Arbeiderpartiets skolepolitikk videreført av den borgerlige regjeringen, og læreplanen M87 rokket ikke ved dette bildet. Det var da også Arbeiderpartiet ved Gudmund Hernes som gjennomførte den neste grunnskolereformen ved innføring av læreplanen L97, der den 10-årige skolen ble iverksatt - en plan som gjenspeilte spenningen mellom individualisme og fellesskap som preget tiåret. Det var først i 2006 at Arbeiderpartiets kontroll over utdanningspolitikken ble brutt da Kristin Clemet fra Høyre fikk flertall for den nye læreplanen; *Kunnskapsløftet* (LK06). Planen med sitt sterke fokus på læring, kunnskap og resultater, representerte et farvel til den klassiske sosialdemokratiske elevsentrerte skolen.

Forskningen på den kalde krigen endret seg på 1980-tallet. Den revisjonistiske retningen som hadde stått sterkt på 1970-tallet, ble i løpet av neste tiår avløst av postrevisjonistene som i liten grad var opptatt av hvem som hadde ansvaret for oppkomsten av den kalde krigen. Denne fortolkningstradisjonen korrigerer dermed 70-tallets oppfatning om at USA bar det største ansvaret for det spente forholdet mellom supermaktene. I stedet mente man at den kalde krigen var et resultat av både innenriks- og utenrikspolitiske faktorer hos begge parter.

Berlinmurens fall og Sovjetunionens oppløsning bidro på 1990-tallet til at historieforskningen om den kalde krigen gikk over i det som er blitt kalt en post-tradisjonalistisk fase. Blant annet som følge av tilgang på arkivmateriale fra de tidligere kommunistiske landene i øst, pekte nå forskerne i større grad på Stalin som ansvarlig for den kalde krigen. Riktignok skapte det nye synet debatt – og fortsatt er det uenighet blant forskerne om disse spørsmålene.

Oppsummert er det samfunnsmessige klimaet fra 1980 og fram til 2008 preget av generell høyredreining i samfunnet og en venstreside som søker å orientere seg i dette nye landskapet, men som også selv på flere områder drives mot høyre. Innen historieforskningen svinger også pendelen mot høyre, fra den revisjonistiske venstreposisjonen, via postrevisjonisme og videre mot tradisjonalisme etter 1990. Kanskje er det skolepolitikken som er minst preget av de nye strømningene ved å representere de tradisjonelle sosialdemokratiske verdiene. Både på 1980-tallet (M87) og 1990-tallet (L97) kan læreplanen stå som uttrykk for Arbeiderpartiets håndtering av spenningene mellom individualisme og fellesskapsverdier. Det er ikke før i 2006 med (LK06) at tradisjonelle høyrestandpunkter som mer læring og kunnskap for alvor gjenspeiles i læreplanen.

Når det gjelder lærebok-analysene, viser denne oppgaven at bare to av ni undersøkte lærebøker er preget av venstresiden i løpet av perioden (etter 1980 og fram til siste utgivelse 2008). Dette står i sterk kontrast til 1970-tallet der hele tre av fire bøker hadde en venstreideologisk dreining. En mulig forklaring er at disse to periodene er svært ulike når det gjelder den samfunnsmessige konteksten. Som jeg viste var tiden etter 1980 preget av tiltakende høyredreining spesielt innen historieforskningen og i politikken. På 1970-tallet var det motsatt. Da var både de generelle politiske oppfatningene, historieforskningen, den politiske venstresiden og skolepolitikken plassert flere hakk til venstre. Trolig ble også lærebøkene preget av dette.

Hvilke samfunnsmessige faktorer kan best forklare hvorfor framstillingene har endret seg? Er det posisjonene innen historieforskningen, pluss det generelle politiske klimaet som i størst grad har influert på lærebøkernes framstilling? Eller er det slik at venstresidens standpunkter i seg selv kan bidra til å forklare endringene – utfra tanken om at meninger som stadig færre uttrykker på venstresiden, sjeldnere blir å finne i lærebøkene?

For det første er det en gjensidig påvirkning mellom faktorene. Derfor er det vanskelig å hevde med sikkerhet at en enkeltfaktor har hatt størst betydning. Men som vi så endret både historieforskningen og det politiske klimaet seg i årene etter 1980 – samtidig som også lærebøkene endret karakter. Det kan derfor virke som at det er disse faktorene som har hatt størst betydning for lærebøkernes framstilling. Det er først når disse posisjonene flytter seg, at framstillingene endrer karakter.

Litteratur og kilder

Litteratur

- Amdal, G. (1971). *Korrektiv til Folk og samfunn før og nå : historie for folkeskolen : 7.-9. skoleår*. Oslo: Pax.
- Angvik, M. (1982). Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning. *Norsk pedagogisk tidsskrift*.
- Bjørnstad, E., Ludvigsen, S., & Arnseth, H. C. (2013). Kunnskapsløftet – hva viser forskningen? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 97(06), 351-354.
- Boréus, K., & Bergström, G. (2012). *Textens mening och makt : metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Brandal, N., Bratberg, Ø., & Thorsen, D. E. (2011). *Sosialdemokratiet : fortid, nåtid, framtid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bratberg, Ø. (2014). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Bratholm, B. (2001). Godkjenningsordningen for lærebøker 1889-2001, en historisk gjennomgang. *Fokus på pedagogiske tekster*.
- Cappelen Damm. (2017). Nye Makt og Menneske 10 historie. Hentet fra <https://www.cappelendammundervisning.no/grunnskole/samfunnsfag/nye-makt-og-menneske-10-historie-bj%C3%B8rn-ingvaldsen-9788202518776>
- Chaffey, P. (2006). En politisk reise. *Samtiden (trykt utg.)*. Nr 4 (2006), 14-25.
- Dahl, H. F. (1970). *Korrektiv til A. Ræder: Verdenshistorie for realskoler og gymnas*. Oslo: Pax.
- Danielsen, H. (2015). Norske reaksjoner på Marshallhjelpen. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <http://www.norgeshistorie.no/velferdsstat-og-vestvending/artikler/1852-norske-reaksjoner-pa-marshallhjelpen.html>
- Eikeland, H. (2000). *Historiefaget i L97 - oppbrudd eller kontinuitet ?* (Vol. 2/00). Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.
- Ellingsen, E., & Den Norske atlantehavskomiteé. (1997). *Marshallhjelpen 50 år*. Oslo: Den norske atlantehavskomiteé.
- Engh, K. R. (2009). Kunnskapssyn i utvikling ID. Skjelbred & B. Aamotsbakken (Red.), *Norsk lærebokhistorie : en kultur- og dannelseshistorie : 2 : 11 artikler* (Vol. 2, s. 23-42). Oslo: Novus.
- Eriksen, K. E., Pharo, H., Jensen, T. B., Riste, O., & Engdal, O. G. (1997). *Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Feis, H. (1970). *From trust to terror : the onset of the cold war, 1945-1950*. New York: Norton.
- Fiskaa, I., Halvorsen, K. R., Holgersen, T., Kjeldsnes, A., Lysbakken, A., Mjvatn, G., . . . Sosialistisk, u. (2000). *Du skal ta ledelsen og makta : studiesirkel for Sosialistisk ungdom : H. 2* (Vol. H. 2). Oslo: Sosialistisk opplysningsforbund.
- Frøland, H. O. (1997). *Det 20. århundres historie : Europa, USA og Japan*. Oslo: Universitetsforl.
- Furre, B., & Grepstad, O. (1997). *Sant og visst : artiklar, foredrag og preiker*. Oslo: Samlaget.
- Førland, T. E. (2010). Deltaker og medløper : venstresiden, Sovjetunionen og objektivismens fall. *Historisk tidsskrift (Oslo : trykt utg.)*. 89 : 2010 : 4, S.521-546.
- Førland, T. E. (2011). Vitenskap, verdier og venstrehistorikere ; tilsvaret til Narve Fulsås og Hallvard Tjelmeland. *Historisk tidsskrift*, 90: 2011: 2, s. 235-246.
- Førland, T. E. (2014). Den kalde krigen, historikerne og ytringsfriheten. *Nytt norsk tidsskrift*, 31(3), 210-224.
- Gaddis, J. L. (1997). *We now know : rethinking cold war history*. Oxford: Clarendon Press.
- Gaddis, J. L., & American Council of Learned, S. (2000). *The United States and the origins of the cold war, 1941-1947*. New York: Columbia University Press.
- Gustavsen, F., Thorkildsen, I. M., Ebbing, H., & Ørnhøi, S. (1998). *Markedets vidunderlige verden : femten innlegg i verdidebatten*. Bønes: Grieg.
- Holmén, J. (2006). *Den politiska läreboken: Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget.*, Uppsala, Uppsala.
- Imsen, G. (1999). *Lærerens verden : innføring i generell didaktikk*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Jensen, B. (2002). *Gulag og glemsel : Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede*. København: Gyldendal.
- Jenssen, A. T. (2013). De politiske partiene og valget 2013 : temanr. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift (trykt utg.)*.
- Johnsen, E. B., Lorentzen, S., Selander, S., & Skyum-Nielsen, P. (1997). *Kunnskapens tekster : jakten på den gode lærebok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaldal, I. (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Samlaget.

- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget* (2. utg. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Knarlag, K. A. (1999). *Orientering og synet på Sovjetunionen 1952-1964*. Trondheim: K.A. Knarlag.
- Kolko, J., & Kolko, G. (1972). *The limits of power : the world and United States foreign policy, 1945-1954*. New York: Harper & Row.
- Larsen, B. (2014). Ribbede fredsduer. *Prosa*, 20(3), 49-53.
- Larssen, A. K. (2008). Sosialistisk Venstreparti : fra full avrustning til desentralisert folkeforsvar. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift (trykt utg.)*.
- Lekve, K., & Sosialistisk ungdom. (1991). *Hva er sosialisme? : grunnbok for rød ramp*. Oslo: Sosialistisk ungdom.
- Lindgjerdet, F. (2001). *Den kalde krigen i norske lærebøker*. Trondheim: F. Lindgjerdet.
- Lorentzen, S. (2005). *Ja, vi elsker - skolebøkene som nasjonsbyggere 1814-2000*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Lundestad, G. (1985). *Øst, vest, nord sør: hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundestad, G., & Holm-Hansen, L. (2010). *Øst, vest, nord, sør : hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundestad, G., & Poulsson, P. H. (2004). *USA og Europa : imperiet og de allierte etter 1945*. Oslo: Cappelen.
- Marx, K., Engels, F., & Holm, H. (1984). *Det kommunistiske manifest*. Oslo: Falken forlag.
- Narud, H. M., Hveem, H., & Høyland, B. (2010). Gamle konflikter - nye saker? ; norske velgeres utenriks- og sikkerhetspolitiske holdninger. *Internasjonal politikk*, 68(3), 334-363.
- Nielsen, M.-B. O. (2001). Av jord er du kommet - Av ord er du kommet. Et utvidet levningperspektiv *Mod nye historier* (Vol. nr 49, s. 11-35). Århus: Århus Universitetsforlaget.
- Nielsen, M.-B. O. (2007). Et historiedidaktisk blikk på kildeterminologien. Kan historiefaget tjene på å reformulere sine «læresetninger»? *Historisk tidsskrift*, 86(03), 370-387.
- Pedersen, E. (1998). *Ny Tid og Sovjetunionen 1985-1991*. Trondheim: E. Pedersen.
- Pharo, H. (1997). *Norge og Marshallplanen* (Vol. 198). Oslo: Den norske atlanterhavskomite.
- Rossvik, F., & Jansen, T. S. (2011). *SV : fra Kings Bay til Kongens bord*. Oslo: Spartacus.
- Ræder, A., & Coldevin, A. (1969). *Verdenshistorie for realskole og gymnas* (21 utg. utg.). Oslo: Aschehoug.
- Sejersted, F. (2000). *Norsk idyll?* Oslo: Pax.
- Selander, S. (1988). *Lärobokskunskap : pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjøli, H. P. (2005). *Mao, min Mao : historien om AKPs vekst og fall*. Oslo: Cappelen.
- Skrunes, N. (2010). *Lærebokforskning : en eksplorerende presentasjon med særlig fokus på kristendoms-kunnskap, KRL og religion og etikk*. Oslo: Abstrakt forl.
- Solheim, E. (1995). *Den store samtalen*. Oslo: Damm.
- Solheim, E. (1999). *Nærmere*. Oslo: Millennium.
- Solheim, E., & Bromark, M. O. (2013). *Politikk er å ville*. Oslo: Cappelen Damm.
- Solhjell, B. V. (2011). Lærdommer av sviket. Hentet fra <http://www.dagbladet.no/kultur/laerdommer-av-sviket/63729806>
- Sosialistisk opplysningsforbund. (1975). *Forholdene i sosialistiske land : et debattheft*. Oslo: Sosialistisk opplysningsforbund.
- Statistisk Sentralbyrå. (1982). *Stortingsvalget ... : 1981:1* (Vol. B 261). Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Stugu, O. S. (2001). Oppsedande fortidsbilete ; ein gjennomgang av fire historielæreverk for vidaregåande skole. *Historisk tidsskrift*, 80: 2001:2, s. 247-265.
- Stugu, O. S. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Samlaget.
- Telhaug, A. O. (1997). *Utdanningsreformene : oversikt og analyse*. Oslo: Didakta norsk forlag.
- Telhaug, A. O. (2005). *Kunnskapsløftet - ny eller gammel skole? : beskrivelse og analyse av Kristin Clemets reformer i grunnopplæringen*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Telhaug, A. O., & Mediås, O. A. (2003). *Grunnskolen som nasjonsbygger : fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Tjelmeland, H. (2006). *Den kalde krigen*. Oslo: Samlaget.
- Tjelmeland, H. (2011). Objektivitet, vitskap og politikk. Ein kommentar til Tor Egil Førland. *Historisk Tidsskrift*, 90(1), 81-91.
- Underlid, K. o. P. L. L., Norges Kommunistiske Parti (NKP). (2016). NKP fortsatt et politisk alternativ. Hentet fra <http://nkp.no/politikk/uttalelser/39-1999/300-nkp-fortsatt-et-politisk-alternativ>
- Veiden, P., & Martinsen, K. D. (2007). SV, Ny tid og Øst-Europa ; en studie av årene 1975-90. *Arbeiderhistorie*, 172-191.
- Westad, O. A. (2000). *Reviewing the cold war : approaches, interpretations, theory* (Vol. 1). London: Frank Cass.

- Williams, W. A., Pharo, H., & Njå, A. B. (1972). *USA og den kalde krigen : en antologi med bidrag av "revisjonistiske" og "tradisjonalistiske" amerikanske historikere om opprinnelsen til den kalde krigen*. Oslo: Gyldendal.
- Winther Jørgensen, M., & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforl. Samfundslitteratur.
- Østerud, Ø., & Aas, A. (1996). *Statsvitenskap : innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforl.

Analyserte lærebøker

- Christensen, C. A. R., Gjermundsen, A., & Holmboe, H. (1970). *Folk og samfunn før og nå : 9. skoleår*. Oslo: Gyldendal.
- Coldevin, A., Brochmann, M., & Økland, S. G. (1965). *Historie for 7.-9. skoleår i den niårige folkeskolen*. Oslo: Aschehoug.
- Ertresvaag, E., Rognaldsen, S., & Glad, E. (1990). *I fokus : samfunnsfag : 9 (Vol. 9)*. Oslo: Gyldendal.
- Figved, P. B., Aarrestad, P., & Fossum, K. (1975). *Sovjetunionen : fordypningsbok historie, geografi, samfunnskunnskap*. Oslo: Cappelen.
- Figved, P. B., Aarrestad, P., & Fossum, K. (1976). *Sol-serien : historie 3: grunnbok for 9. skoleåret: bokmål*. Oslo: Cappelen.
- Hansejordet, H. (1988). *Historie*. Oslo: Samlaget.
- Hellerud, S. V., & Knutsen, K. (2008). *Historie*. Oslo: Aschehoug.
- Ingvaldsen, B., & Kristensen, I. (2008). *Historie 10*. Oslo: Damm.
- Lund, E., & Brynildsrud, L. P. (1980). *Vi og eldre tider : historie for grunnskolens ungdomstrinn : 3 (Vol. 3)*. Oslo: Aschehoug.
- Lund, E., & Indresøvd, E. (1999). *Historie*. Oslo: Aschehoug.
- Nomedal, J. H., & Bråthen, S. (2008). *Kosmos 10 : samfunnsfag for ungdomstrinnet : elevbok*. Oslo: Fag og kultur.
- Skjøsberg, H. (1999). *Historie 10*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Skogstad, O. (1972). *Historien forteller : lære- og lesebok i historie for ungdomsskolen : Bind 3 : 9. skoleår*. Oslo: Fabritius.
- Sveen, A., & Aastad, S. A. (1989). *Inn i atomalderen*. Oslo: Cappelen.
- Sveen, A., & Aastad, S. A. (1999). *Verden etter 1945*. Oslo: Cappelen.

Læreplaner

- Forsøksrådet for skoleverket. (1964). *Læreplan for forsøk med 9-årig skole* (2. utg. utg. Vol. 7). Oslo: I kommisjon hos Aschehoug.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1974). *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1987). *Mønsterplan for grunnskolen : M87 (Bokmål[utg.]. utg.)*. Oslo: L-97. (1996). *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Nasjonalt læremiddelsenter.
- Utdanningsdirektoratet. (2006). Læreplan i samfunnsfag, etter 10. årssteget, historie. Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/SAF1-01/Hele/Kompetansemal/etter-10.-arssteget>
- Utdanningsdirektoratet. (2013). Læreplan i samfunnsfag, kompetansemål etter 10. årssteget, historie. Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Kompetansemal/kompetansemal-etter-10.-arssteget>

Parti- og prinsippprogram

- Norges Kommunistiske Parti. (1949). Program ved Stortingsvalget 1949. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&start=0&rows=10&fq=doktype%3A1&fq=doktype%3A2&fq=doktype%3A3&fq=doktype%3A4&fq=doktype%3A5&fq=partikode%3A12&fq=aarstall%3A1949>
- Sosialistisk Folkeparti. (1962). Sosialistisk Folkepartis prinsipp-program. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=sosialistisk%20folkeparti&rows=10&fq=aarstall:1962&fq=>
- Sosialistisk Folkeparti. (1969). SF - arbeidsprogram 1969-73. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=sf&rows=10&fq=aarstall:1969&fq=>

- Sosialistisk Folkeparti. (1973). Sosialistisk framtid. Valgprogram 1973-77. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=sf&rows=10&fq=aarstall:1973&fq=>
- Sosialistisk Venstreparti. (1977). Prinsipp-program for Sosialistisk Venstreparti *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=prinsipp-program&rows=10&fq=doktype:1&fq=partikode:14&fq=aarstall:1987>
- Sosialistisk Venstreparti. (1981). Program for Sosialistisk Venstrepartis arbeid i Stortinget 1981-1985. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=partikode:14&fq=aarstall:1981>
- Sosialistisk Venstreparti. (1985). Arbeidsprogram for Sosialistisk Venstreparti 1985-1989. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=partikode:14&fq=aarstall:1985>
- Sosialistisk Venstreparti. (1989). Arbeidsprogram for Sosialistisk Venstreparti 1989-1993. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=aarstall:1989&fq=partikode:14>
- Sosialistisk Venstreparti. (1993). Arbeidsprogram for Sosialistisk Venstreparti 1993-1997. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=partikode:14&fq=aarstall:1993>
- Sosialistisk Venstreparti. (2001). Sosialistisk Venstrepartis arbeidsprogram 2001-2005. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=partikode:14&fq=aarstall:2001>
- Sosialistisk Venstreparti. (2005). SVs arbeidsprogram 2005-2009. *NSD, Norsk senter for forskningsdata*. Hentet fra <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=&rows=10&fq=partikode:14&fq=aarstall:2005>

Artikler, repotasjer og innlegg fra avisen *Ny Tid*

- Bunes, H. (1986, 1. november). Sovjethets, *Ny Tid*, s. 7.
- Eggen, B. (1989, 14. oktober). Stalinstøttene vakler, *Ny Tid*, s. 4.
- Eggen, B. (1990a, 13. januar). Etter gleden, *Ny Tid*, s. 4.
- Eggen, B. (1990b, 2. februar). Historiens flotteste opprør, *Ny Tid*, s. 9.
- Eggen, B. (1990c, 20. januar). Må ikke bli for sjølkritiske, *Ny Tid*, s. 10.
- Eriksen, T. L. (1977, 20. januar). Alle presidentens menn, *Ny Tid*, s. 6.
- Furre, B. (1980, 20. august). Glør under oska, *Ny Tid*, s. 3.
- Furre, B. (1982a, 1. mai). Krisa i Aust-Europa og europeisk venstreside (1), *Ny Tid*, s. 5.
- Furre, B. (1982b, 5. mai). Krisa i Aust-Europa og europeisk venstreside (2), *Ny Tid*, s. 5.
- Grøver, T. (1985, 2. november). Menneskerettigheter - en menneskerett?, *Ny Tid*, s. 16-17.
- Gustafsen, F. (1986a, 26. juli). "Avskyelige Reagan" = USA, *Ny Tid*, s. 6.
- Gustafsen, F. (1986b, 18. oktober). Håp for Sovjet!, *Ny Tid*, s. 6.
- Halvorsen, R. (1977, 15. desember). 20 års erfaringer fra DDR, *Ny Tid*, s. 23.
- Hansen, B. E. (1982, 20. januar). Er kommunismen avskaffet i *Ny Tid*?, *Ny Tid*, s. 5.
- Hansson, S. (1982, 6. januar). Kommunismens fallitt, *Ny Tid*, s. 3.
- Nilsen, K. A. (1989, 14. oktober). Barnet ut med badevannet, *Ny Tid*, s. 15.
- Ny Tid*. (1975, 17. oktober). Sakharov og Kristiansen, *Ny Tid*, s. 2.
- Ny Tid*. (1977, 10. november). Oktoberrevolusjonen 60 år, *Ny Tid*, s. 2.
- Teigene, I. H. (1976, 16. juli). Slik har USA vanæra sine fridomsideal, *Ny Tid*, s. 5.
- Teigene, I. H. (1986, 25. januar). Boikott av diktaturet, *Ny Tid*, s. 6.

Oppslagsverk (papir- og nettbaserte)

- Benum, E., Helle, K., & Bjorli, T. (1998). *Overflod og fremtidsfrykt : 1970* (Vol. B. 12). Oslo: Aschehoug.
- Børtnes, J. (2014). Aleksandr Solzjenitsyn. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Aleksandr_Solzjenitsyn
- Dahl, H. F. (1980). *PaxLeksikon : 4 : Ku-N* (Vol. 4). Oslo: Pax forlag.
- Furre, B. (1991). *Vårt hundreår : norsk historie 1905-1990*. Oslo: Samlaget.
- Grimnes, O. K., Mykland, K., & Bjøl, E. (1986). *Den todelte verden* (Vol. B. 18). Oslo: Cappelen.
- Halvorsen, R. (2016). Roald Halvorsen. *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Roald_Halvorsen
- Helsvig, K. G. (2015). PaxLeksikon. *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/PaxLeksikon>
- Historiography of the Cold War. (2016). *Wikipedia*. Hentet fra https://en.wikipedia.org/wiki/Historiography_of_the_Cold_War
- Huldt, B., Danielsen, L. S., Kaldhol, B., Thuesen, N. P., Dahlström, G., Modie, P., . . . Aurstad, O. (2001). *Tre verdener : 1945-1965* ([Rev. utg.]. utg.). Oslo: Aschehoug.
- Huldt, B., & Helle, K. (1982). *Tre verdener : 1945-1965* (Vol. 14). Oslo: Aschehoug.
- Lange, E., Helle, K., & Bjorli, T. (1998). *Samling om felles mål : 1935-1970* (Vol. B. 11). Oslo: Aschehoug.
- Langslet, L. R. (2009). John Lyng, jurist og politiker. *Norsk biografisk leksikon*. Hentet fra https://nbl.snl.no/John_Lyng
- Nielsen, M.-B. O. (Red.). (2011). *Norwegr*: Aschehoug.
- Norges-kommunistiske-parti. (2016). *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Norges_Kommunistiske_Parti
- Ny Tid. (2012). *Ny Tid*. *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Ny_Tid
- Pettersen, A. (2016). Arne Pettersen. *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Arne_Pettersen
- Pettersen, Ø. B. (2016). Klassekampen. *Store Norske Leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/Klassekampen>
- Rød-Valgallianse. (2016). *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/R%C3%B8d_Valgallianse
- Sejersted, F. (2014). Norsk historie etter 1990. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Norsk_historie_etter_1990#-Skolen
- Simensen, J., Tägil, S., & Helle, K. (1993). *Verden forandres : 1985-1993*. Oslo: Aschehoug.
- Skålid, J. O. (2008, 23.8). *Krigsmotstand før og nå*. 2017, Hentet fra <http://forskning.no/historie/2008/04/krigsmotstand-og-na>
- Sosialistisk Venstreparti. (2016). *Wikipedia*. Hentet fra https://no.wikipedia.org/wiki/Sosialistisk_Venstreparti#Valghistorikk
- Thune, T. (2015). *Norsk utdanningshistorie*. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/Norsk_utdanningshistorie
- Tägil, S., Blom, Ø., Kaldhol, B., Røssum, A., Dahlström, G., Larsen, K. K., . . . Thuesen, N. P. (1999). *En utrygg verden : 1965-85* ([Rev. utg.]. utg. Vol. B. 15). Oslo: Aschehoug.

Vedlegg

Tabell 1 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1960-1980

Læreverk	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	Hvordan beskrives forholdene Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?
Coldevin, Aksel: <i>Historie 7.-9. år i folkeskolen</i> (1965)	Ikke preget av venstresiden. Tradisjonalistisk.	Ikke preget av venstresiden. Tradisjonalistisk	Ikke preget av venstresiden.
Christensen, Gjermundsen & Holmboe: <i>Folk og samfunn før og nå</i> (1970)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden. Revisjonistisk.	Preget av venstresiden.
Skogstad: <i>Historien forteller 9. skoleår</i> (1972)	Preget av venstresiden. Revisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Figved, Paul B. / Fossum, Kåre / Aarrestad, Per: <i>SOL-serien: Historie 3</i> (1976) og <i>Sovjetunionen, fordjupingsbok – historie, geografi og samfunnskunnskap</i> (1975)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Svært knapp beskrivelse. Ikke mulig å angi skoleretning.	Ikke preget av venstresiden.

Tabell 2 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1980-1990

Læreverk	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	Hvordan beskrives forholdene Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?
Lund, Erik & Brynildsrud, Lars P: <i>Vi og de eldre tider 3</i> (1980)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden.
Hansejordet, Harald: <i>SLAG-serien: Historie</i> (1988)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Ertresvåg, Egil /Glad, Eva / Rognaldsen, Svein: <i>I FOKUS 9</i> (1990)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden. Heller i revisjonistisk retning	Ikke preget av venstresiden
Sveen, Asle & Aastad, Svein: <i>Samfunn 7-9 Inn i atomalderen historie 3</i> (1989)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.

Tabell 3 Oversikt og resultat av lærebokanalysene i perioden 1990-2008

Læreverk	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	Hvordan beskrives forholdene Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?
Sveen, Asle & Aastad, Svein: <i>Verden etter 1945 SAMFUNN 8-10: Historie 10</i> (1999)	Preget av venstresiden Postrevisjonistisk, med revisjonistisk dreining.	Preget av venstresiden Revisjonistisk	Preget av venstresiden
Skjøsberg, Harald: <i>Historie 10 Underveis Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (1999)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Knapp framstilling som heller i posttradisjonistisk retning.	Ikke preget av venstresiden.
Lund, Erik & Indresøvdde, Eivind: <i>InnBLIKK: Historie 10</i> (1999)	Ikke preget av venstresiden. Heller mot en posttradisjonistisk forståelse.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Nomedal, John Harald & Bråten, Ståle: <i>Kosmos 10 Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (2008)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Hellerud, Synnøve Veinan & Knutsen Ketil: <i>Matriks 10 Historie Samfunnsfag for ungdomstrinnet</i> (2008)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Ingvaldsen, Bjørn & Kristensen, Ingunn: <i>Makt og Menneske Historie 10</i> (2008)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.

Tabell 4 Oversikt over lærebøker som er preget av venstresiden i perioden 1960-2008

Læreverk	Hvordan forklares bakgrunnen for den kalde krigen?	Hvordan framstilles Marshall-hjelpen?	Hvordan beskrives forholdene Sovjetunionen og de kommunistiske statene i Øst-Europa?
Christensen, Gjermundsen & Holmboe: <i>Folk og samfunn før og nå</i> (1970)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden. Revisjonistisk.	Preget av venstresiden.
Skogstad: <i>Historien forteller 9. skoleår</i> (1972)	Preget av venstresiden. Revisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden.
Lund, Erik & Brynildsrud, Lars P: <i>Vi og de eldre tider 3</i> (1980)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden.
Ertresvåg, Egil /Glad, Eva / Rognaldsen, Svein: <i>I FOKUS 9</i> (1990)	Ikke preget av venstresiden. Postrevisjonistisk.	Preget av venstresiden. Heller i revisjonistisk retning	Ikke preget av venstresiden
Sveen, Asle & Aastad, Svein: <i>Verden etter 1945 SAMFUNN 8-10: Historie 10</i> (1999)	Preget av venstresiden Postrevisjonistisk, med revisjonistisk dreining.	Preget av venstresiden Revisjonistisk	Preget av venstresiden